

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

40. årgang

UDGIVET
AF HISTORISK
SAMFUND
FOR VIBORG
AMT

1975

FRA VIBORG AMT

»Historisk Samfund for Viborg Amt«

har siden samfundets stiftelse i 1928 udsendt 39 bind af årbogen »*Fra Viborg Amt*«. Af disse er flg. årg. *udsolgt*: 1929, 1934, 1938, 1940, 1945, 1947, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1961, 1962, 1963 og 1964, hvorfor de *ikke* kan leveres, mens flg. endnu haves – for en række årganges vedkommende dog i meget begrænset oplag – og kan leveres til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):

[1]	1930–54, pr. årgang	6 kr. (9 kr.)
[2]	1955–63, pr. årgang	10 kr. (15 kr.)
[3]	1964–72, pr. årgang	25 kr. (30 kr.)
[4]	Samlet pris ved levering af samtlige resterende bind, så langt oplaget rækker, for medlemmer 150 kr. (ikke-medlemmer 225 kr.), portofrit fremsendt.
Samfundet har herudover – oftest i stedet for et bind af årbogen – udgivet eller medvirket ved udgivelsen af en række vægtige særpublikationer, af hvilke dog flere er udsolgt, og andre kun haves i <i>meget begrænset rest-oplag</i> . De sælges til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):	
[5]	Viborg Amts Stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. 1947	Udsolgt
[6]	Viborg Katedralskoles historie. Af Carl E. Jørgensen. Indbundet særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1959–60. 174 sider, rigt illustreret	12 kr. (18 kr.)
[7]	P. G. Lindhardt: Brevvexling mellem biskopperne J. Swane og Frederik Nielsen. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1962. 30 sider, ill.	4 kr. (6 kr.)
[8]	Billeder af Viborg amts forhistorie. 1966. 160 sider, rigt illustreret
Ved køb af mindst 5 eksemplarer: kr. 12,00 pr. eksemplar, portofrit fremsendt uanset medlemsskab.	16 kr. (24 kr.)
[9]	Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker. Fotos: Keld Helmer-Petersen. Tekst: Harald Ditzel. 2. udgave, 1966. 94 sider, rigt illustreret	Udsolgt
[10]	Niels Friis: Viborg Domkirkes orgel 1570–1966. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1967. 40 sider, ill.	4 kr. (6 kr.)
[11]	Hans Øllgaard: Jens Bloch. Biskop i Viborg 1805–1830. 105 sider illustreret. 1968.	9,50 kr. (15 kr.)
[12]	Nr. Tulstrup-dagbogen. Ved Jens Holmgaard. Udg. i samarbejde med Landbohistorisk Selskab. Sælges kun til medlemmer	24,00 kr.
[13]	Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839. Fotografisk optryk. 228 sider	25 kr. (32,50)

Til de anførte priser må lægges moms.

FRA VIBORG AMT

Redigeret af
PAUL G. ØRBERG

under medvirken af
HANS H. WORSØE
og
MORTEN ØLLGAARD

ISBN 87 87235 06 6

FRA VIBORG AMT

ÅRBOG

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG AMT

40. ÅRGANG

1975

VIBORG

1975

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Marinus Rasmussen »Nar'mark«: Erindringer fra 58 år på Lynderupgård	7
Jens Chr. Mortensen: Fra Lysgård sogn i gamle dage	23
Aage Lauritsen: Veje før Viborg	51
H. Topsøe-Jensen: H. C. Andersen og Viborg	99
William Møllerup: Kulturhistoriske skildringer fra det gamle Viborg	108
Viborg-litteratur 1975	154
Samfundet siden sidst	156
Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune	160

Forsidebillede:

Lynderupgård omkring 1950 (Viborg Stifts Folkeblad fot.)

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Provst *Morten Øllgaard*, Vorde, formand.
Arkivar *Paul G. Ørberg*, Tapdrup, næstformand.
Arkivar *Hans H. Worsøe*, Bruunshåb, sekretær.
Sekretær *Else Hansen*, Viborg, kasserer.
Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg.
Domprovst *K. Gjesing*, Viborg.
Førstelærer *E. Gustavussen*, Vammen.
Sognepræst *Jens Kjærsgård*, Bjerringbro.
Stiftamtmand *Fl. Martensen-Larsen*, Viborg.
Materielforvalter *H. Spanggaard Munch*, Viborg.
(som repræsentant for Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune)
Kørelærer *Aksel Nielsen*, Thorning.
Oberstløjtnant *P. P. Schroeder*, Viborg.

De fire førstnævnte udgør forretnings- og økonomiudvalget.

Revisorer:

Bankfuldmægtig *Finn Bertel*.
Assistent *Henning Skov*, Landsarkivet.

Samfundets ekspedition:

Fru Else Hansen, Centralbiblioteket,
Vesterbrogade 15, 8800 Viborg. – Tlf. (06) 62 44 88. – Giro 4 06 38 05.

Bidrag til og bøger til anmeldelse i årbogen
sendes til arkivar *Paul G. Ørberg*, Landsarkivet, 8800 Viborg.

Gartner Marinus Rasmussen »Nar'mark«s erindringer fra 58 år på Lynderupgård

Marinus Rasmussen fødtes i Århus den 4. november 1891, senere flyttede familien til Hasle. Allerede et par år før sin konfirmation havde han tjent som hjorddreng og fortsatte efter konfirmationen ved landbruget, en tid i Blekinge i Sverige. Som kok om bord på en svensk jagt kom han i november 1910 fra Norrköping til Ålborg. Beretningen her er nedskrevet i vinteren 1968-69, da Marinus Rasmussen fyldte 77 år. Den er blevet til på foranledning af fru Karen-Margrethe Brüel, født Kielsen, til brug for Nationalmuseets 7. afdeling, Frilandsmuseet. Fru Brüel, der er datter af godsejer Kield Kielsen til Lynderupgård, har i øvrigt selv på fremragende vis skildret livet på Lynderupgård i 2. bind af »Herregårdsliv« (1954). Tilsammen giver disse to beretninger et fortrinligt billede af tilværelsen på den gamle herregård i begyndelsen af dette århundrede.

Omsider nåede vi til Ålborg, nu skulle det igen forsøges at skaffe arbejde, men uden held. Jeg måtte så på fæstekontor, og endelig stod heldet mig bi, jeg fik plads på herregården Lynderupgård og blev der og er der endnu.

Det var første gang, jeg var på en herregård, så det var med blandede følelser, jeg så fremtiden i møde. Rygterne om herregårdsforhold var jo ikke altid de bedste, som så ofte hører man mest om det dårligste.

Den 2. december 1910 holdt jeg mit indtog på Lynderupgård og skulle nu i gang på herregårdsmanér, og alt gik godt. Det var almindeligt landbrugsarbejde, som jeg var så nogenlunde kendt med. Her var flere folk, end jeg før havde været sammen med, og det kan jo ofte give problemer,

men alt gik bedre end forventet. Her var rolige og gode forhold, så drikkeri, slagsmål eller sløseri med heste og kreaturer tåltes absolut ikke.

At der på en gård som Lynderupgård, der har et tilliggende på 700 tdr. land mark, skov og eng, skulle holdes en større arbejdsstyrke, er indlysende. I dagligt arbejde både inde og ude (som vi sagde) var der i husholdningen husjomfru, husholdningselev, 3 piger og ved særlige lejligheder 2–3 af husmandskonerne, for eksempel når der skulle bages, slagtes, støbes lys, slagtes fjerkræ til jul og lignende, så var der jo altid brug for ekstra hjælp. Til det indendørs personale hørte også børnenes lærerinde.

I avlsgården og haven var der 1 gartner og 1 gartnerellev, forvalteren, 4 faste karle, 4 husmænd, 1 gift fodermester, 1 stalddkarl, 1 møller, 1 snedker og 2 røgttere. Desuden 2 gamle, som nærmest var på aftægt. Den ene var Tammes, som kom til Lynderupgård i 12–13-års alderen og blev der til sin død. Thomas kom til Lynderupgård som stalddreng, avancerede til stalddkarl og blev igen reduceret til kun at passe heste om sommeren, når de gik på græs (løsdrift). Hvert forår kom der til gården 4 polakker (de samme i en årrække), som blev til sidst i november måned.

Fraregnet fodermesteren, mølleren og de 4 polakker fik alle kosten på gården både de søgne og helligdage, så der var nok for køkkenpersonalet at se efter; da det meste af forbruget var af egne produkter, mindskede det jo ikke arbejdet. Men da arbejdet, der blev tilrettelagt af fruene – der havde lang erfaring – altid blev tilrettelagt på den rette måde, gik alt på bedste måde, og når dertil føjes, at pigerne altid blev på gården en årrække, gerne 4–5 år, så de var godt kendt med arbejdet, var det også en lettelse.

Hver fjortende dag (gerne hveranden lørdag) skulle der bages brød, både rug- og sigtebrød. Dagen før bagningen blev der om vinteren fyret op i bagestuen, melet blev hentet hjem fra møllen, og om aftenen blev der lagt en fordejg til rugbrødet. Surdejgen (en restdejg fra forrige bagning) blev smuldret ud i en spand lunkent vand, blev så blandet med så meget rugmel, at det udgjorde en meget blød dejg, blev

tildækket og lå således til næste morgen, når den egentlige bagning skulle foregå. Næste dags morgen mødte så de to bagekoner (de havde været faste bagere i mange år). Først så de efter, om alt var i orden, så de i ro kunne nyde morgenkaffen. Nu skulle der først æltes dejg til sigtebrødet, så det kunne være klar, når man var færdig med rugbrødet. Det tog gerne 2 til 2¹/₂ time med at ælte dejgen færdig til rugbrødet, så blev sigtebrødsdejgen æltet og sat til hævning. Så var rugbrødet færdig til at slå op (gennemæltet og formet til den størrelse, brødet skulle have). Der blev gerne bagt 15 store og 7–8 små rugbrød, de store brød holdt en vægt af 15–16 pund, de små cirka den halve vægt; af sigtebrød blev der gerne bagt 12–14 stk.

Medens alt dette foregik i bagestuen, var der ikke mindre aktivitet ved ovnen. Der var kørt et lille læs bageilding op foran bryggersdøren, halvdelen granris, resten lyng. Først blev der fyret med granris, når så ovnen var godt varm og tilsodet over det hele (hvad vi kaldte den sorte mand i ovnen, og han skulle gennes ud), blev gløder og aske raget ud, og der blev igen fyret op, men nu med lyng, og når så den sorte mand var ude, var ovnen varm. Nu blev alle gløder og asken fjernet, ovnen blev fejjet med en våd sæk anbragt på ovnrage (ovnrage var en lang jernstang, hvis ene ende var forsynet med en nedadbøjet jernplade). Når ovnen var fejjet, blev lågen lukket og tætnet, trækkanalerne tilstoppet, og ovnen skulle stå sådan 1¹/₂ time, før brødet kom ind, først de store rugbrød og kort tid efter de små, og efter cirka en times forløb sigtebrødet. Rugbrødet stod i ovnen cirka 3 timer, hvorimod sigtebrødet bagtes færdig på godt 1 time eller 5 kvarter. Til at sætte brødet i ovnen brugtes en skode, en træplade anbragt på enden af en lang træstang. Samme skode brugtes også, når brødet skulle ud af ovnen. Nu skal det tilføjes, at bagekonerne satte en ære i at få så godt brød som muligt, og de var ikke altid nemme at komme nær, så længe bagningen stod på.

Men der skulle også brygges øl, og det gik der meget til af, vi fik jo meget saltmad. Når der skulle brygges øl, gik der atter bud til møllen efter malt; der medgik 60 pund malt

til hvert bryg. Egentlig måtte der kun bruges 50 pund, men Søren Møller havde fra godsejeren lov til at give god vægt, så det blev altid til 60 pund, eller, som det i dag hedder, 30 kg. Selve brygningen foregik på følgende måde. Først blev der fyldt vand på den store gruekedel, som bragtes i kog. Bryggekarrene anbragtes på plads, tapkarret på en trefod og herunder ølkarret. I tapkarret var der et rundt hul i bunden, og i hullet blev så tapstokken stukket ned. Nu blev der i bunden af karret strøet halm, særlig omhyggeligt rundt om tapstokken, herover igen malten, og så blev det kogende vand øst i tapkarret. Humlen, der skulle anvendes, var kogt i vandet. Nu fik det så lov at stå, til kraften var trukket af malten. Så blev tapstokken løsnet ganske lidt, så det hele kunne sive ned i bryggekarret og var nu »koun«, som det blev kaldt (måske det også har andet navn). Nu blev der påsat ølgær, og her gjaldt det den rigtige temperatur – var kouden for varm, døde gæren, og var den for kold, tog den ikke ved gæring. Når gæringen var i orden, blev det hele tildækket og stod således til dagen efter og blev så hældt på øltønderne, og efter et par dages forløb var øllet både fedt og stærkt. Kom vi nu en pind i (snaps), var det ikke for sarte sjæle, men vi, der kendte mosten, vidste, hvor langt vi kunne gå. Før øllet blev hældt på øltønder, blev gæren skummet af og gemtes til brug ved næste brygning.

Malten til ølbrygningen blev også lavet på gården tidligt om foråret. Den ene af røgterne havde en ekstra indtægt af at gøre malten (det hedder jo maltgøre). Når der skulle gøres malt, blev de store bryggekar fyldt op med byg, der blev overfyldt med vand. Når byggen var tilpas våd, blev den lagt i en dyngge på magasinet og tildækket, så den kunne tage varmen, der fremkaldte spiringen. Når byggen var færdigspiret, blev den anbragt på maltkøllen, og nu skulle der fyres op i et dertil under maltkøllen indrettet fyrrum. Når malten var færdig, blev den kørt til møllen og overladt til mølleren. Der blev gjort malt i flere hold, der skulle jo være nok til et års forbrug.

Der skulle også bruges kød, meget kød. Der blev gerne slagtet en gris hveranden måned, og dagen efter skulle så

Marinus Rasmussen og hans kone Mette Marie, født Byrialsen, fotografet ved deres guldbryllup i 1964. Sidste år fejrede de diambryllup.

grisen parteres, fruen parterede altid selv grisen. Der skulle laves sylte, pølser, både sorte og medisterpølse samt leverpostej. Køleskab og fryseboks kendtes ikke, så det meste af grisen blev nedsaltet, dog for at have fersk kød så længe som muligt blev en del nedlagt i en dertil indrettet iskule, hvorimod en del af medisterpølserne først blev kogt og opbevaret i stenkrukken sammen med vandet, de var kogt i. Når pølserne var anbragt i krukken, blev de overhældt med smeltet fedt og kunne under gunstige forhold holde sig frisk i flere uger; samme fremgangsmåde brugtes undertiden også til en flæskesteg.

Til påske blev der altid slagtet en fed stud, og her foregik et større arbejde. Der var gået stort svind i isen i iskulen, så nu skulle der igen salttes, laves spegepølser, og den del, der helst skulle spises fersk (gerne det ene lår), blev indgnedet med borsyre og hængt op i en åben skorsten, som kun brugtes til det samme, og herfra tog man så, hvad der dag

for dag skulle bruges; efter hver afskæring blev der igen indgnedet borsyre. Med en sådan fremgangsmåde kunne kødet holde sig frisk og godt cirka en måned, men selvfølgelig havde vejr og vind indflydelse på kødets holdbarhed.

Den store slagtning foregik altid i november måned, når får og lam skulle slagtes, der blev altid slagtet 22–23 stykker på samme dag. Slagteren ankom tidlig morgen, fik et par mand til hjælp, og ved firetiden om eftermiddagen var alle dyrene hængt op parat til at parteres. Dagen efter, når alle fåre- og lammekroppene var parteret, skulle der laves rullepølser og enkelte kødpølser; der blev lavet mellem 65 og 70 rullepølser og gerne 12–14 kødpølser. Det meste af kødet blev nedsaltet, senere blev lårene og bovenerne røget hos karetmageren i Skals, som også havde røgeri. Når kødet efter røgningen var hentet hjem, blev det pakket i en dertil anvendt kiste og godt gemt i hakkelse. Når arbejdet med kødet var godt overstået, skulle al talgen smeltes for senere at støbes til lys (hvoraf en del endnu opbevares på gården); enkelte fårerygge blev lagt i blod for senere at anvendes som bederygge.

Nu var der ikke mere med slagtning før midt i december, når gæssene skulle slagtes, og nærmere mod jul tog man fat på julegrisene. Der blev altid slagtet to, alle husmændene fik flæsk til jul.

Nu var vi midt i vinterens travleste tid. Da julen på Lynderupgård altid varede til Helligtrekonger, skulle der være tilstrækkeligt med foder, så man hverken skulle i mark eller lade i juletiden (halvhelligdagene), så der skulle tærskes og køres roer hjem, både borg- og avlsgårde skulle fejes, og der var meget andet, der skulle være færdigt før jul. Fra møllen blev hentet mel til bagning, malt til ølbrygning og gryn samt grutning til grise og kreaturer. I juletiden var alle fælles om at passe heste og kreaturer, så røgter, fodermester og staldkarlen også kunne få deres juleferie.

Når julen var vel overstået, begyndte vi gerne med skovarbejde, men var der frostvejr, og isen på karussedammen havde en passende tykkelse, skulle der ises, det vil sige iskulen skulle fyldes op med is. Iskulen lå i parken og var

egentlig kun en rund jordvold, eller rettere en vold bygget op af tørvsmuld med et hul i midten, hvis mål holdt 8–10 meter. Selve volden havde forneden en tykkelse af nok $2\frac{1}{2}$, måske 3 meter, så tykkelsen foroven blev nok 2 meter. I kulen var der plads til 30–40 læs is. Selve isningen foregik på følgende måde. Var isen 4–5 tommer tyk, blev den savet ud i store flager med en dertil indrettet issav. De afsavede flager skulle nu færges ind til bredden, men først skulle de op på den faste is, hvad der nok kunne være vanskeligt, før man fik det rigtige tag på arbejdet. Det var bedst, når to arbejdede sammen; man førte en roegreb under isflagen, så den blev løftet op af vandet, og nu måtte den anden mand med en brandhage trække isflagen op på den faste is og føre den hen til vognen, hvor den igen blev hugget i passende størrelse, så man kunne læsse den på vognen. Til af- og pålæsning brugte vi altid roegrebe, men is er jo glat, så lidt øvelse var altid godt. Ved siden af iskulen var der en slags rampe, som vi kørte op på, når vi skulle læsse af vognen, og til midten af iskulen var der lagt en slidske. I selve iskulen var én, somme tider to mand, som med hammer eller økse knuste isen, når den fra slidsken gled ned i iskulen. Når iskulen var fyldt op, stod den gerne utildækket et par dage; særlig i frostvejr var der gode muligheder for, at den knuste is kunne fryse sammen til en fast masse. Når iskulen skulle dækkes til, blev tørvehuset rensed for alt smuld, som blev kørt til iskulen og brugt som dækkemateriale, var her ikke nok, måtte vi tage af den opskovlede tørvejord. Dæklaget havde en tykkelse af cirka 1 meter. Nu var isen klar til brug, og når kødet skulle opbevares i isen, blev det først indpakket i lærred. Der blev så brudt hul i isen, som nu udgjorde en samlet ismasse, og hullet skulle være så dybt, at kødet var godt pakket ned. At det var et drøjt arbejde at bore sig ned i isen, er givet, men det var jo også andre tider.

Hvor kvinderne måtte have hjælp fra mændene om vinteren, var det gerne gartneren, der måtte træde til. Hvis der f. eks. døde en gris, hvad jo kunne hænde i så stor en besætning, skulle der koges sæbe. Opskriften på sæbe var: først

kogtes en lud af 25 kg soda og 25 kg kalk; her i blev så grisen efter at være blevet skåret i passende stykker kogt. Kogningen varede 6 timer under stadig omrøring. Omrøringen toges af skiftehold, og vi fik gerne en bog eller avis at læse i, så tiden ikke skulle falde for lang. Når sæben var færdigkogt, blev den øst op i kar, og når den var kold og stiv lagt på lager, og nu var her sæbe til lange tider, endda der brugtes meget. Alle gulvene i øverste etage var hvidskurede, så der gik meget sæbe til, hver gang de skulle skures, og det var altid til hver højtid.

Tiden gik jo med det daglige arbejde. En gang pr. måned, når fedestudene skulle vejes, fik vi en regulær svedetur. På Lynderupgård har der altid været opdræt og opfedning af stude. Når studene havde været en tid på fedestald, skulle de vejes, en gang hver måned. Vi blev nu – alle mand – forsynet med et trækkereb, som vi så måtte se at få lagt på den stud, der skulle vejes, noget, der nok kunne være brydsomt, da studene sjældent eller aldrig havde haft reb på. Når studen var løst og skulle på vægten, tog den de værste bukkespring; nu gjaldt det om at holde fast, og mange gange måtte vi slippe rebet, fordi studen var den stærkeste. I stalden var 36 stude, som alle skulle vejes; temperaturen i stalden målte altid 30 graders varme, og når luften i stalden altid var ammoniakmættet, var det en drøj omgang.

Vi havde ikke megen adspredelse, vi havde jo vor ungdomsforening med bal en gang hver måned. Årets store begivenheder var dyrskuets i Viborg, høstgildet på Lynderupgård og det store Toftmarked om efteråret. Til dyrskue og Toftmarked startede vi altid i to vogne, pigerne i den ene med kusken i liberi på bukken, karle og husmænd i den anden vogn. Pigerne havde i en stor tejs (madkasse) smørrebrød med til os alle, altid sigtebrød belagt med rullepølse som eneste pålæg. Ved ankomsten til Viborg blev hestene sat på stald i en af de gamle købmansgårde, og når vi alle var samlede i en af stuerne, tog vi fat på det medbragte smørrebrød. Der var jo andre end os, der spiste i samme stue, og det hændte, når en eller anden trækker havde sendt et lysttændt blik til vor madpakke, at han blev inviteret på et

stykke mad, noget der altid blev modtaget med tak. Når måltidet var forbi, skulle vi på dyrskuepladsen og gennemgå det hele; når vi så havde beundret både heste og kreaturer og hvad andet, der var udstillet, gik turen til gøglet, og nu gik der svind i småpengene, for selv om man kunne komme langt med en tiseddel, var der bud mange steder fra. Men nu var dagen gået, maden spist, og hjemturen begyndte; vi var altid hjemme ved 7-7,30 tiden – en Viborgtur tog med hesteforspand gerne 2 timer.

Det samme gentog sig ved Toftmarkedet, kun at det var markedspladsen, besøget gjaldt. Her blev der handlet, råbt op og klasket i næven, og morsomt var det at høre på de handlende. Alle de fejl og dårligheder, de kunne finde på at pådutte et dyr eller en hest, før handelen var afsluttet, var pludselig forsvundet, når handelsmanden igen skulle sælge samme dyr eller hest og helst tjene lidt på handelen. Jo, det var en oplevelse at komme til marked!

Nu gik det hele igen i den vante dont, men så var der høstgildet at se hen til. Men først havde alle på gården haft et job med høsten, fruene med lærerinde og køkkenpersonale havde haft en eftermiddag med høstarbejde for at tjene deres høstgilde (gerne med at sætte neg sammen), det var bestemt ingen lang eftermiddag!

Men nu var dagen der. Gildet begyndte med middag kl. 2, når alle var samlet. Når tiden var sat til klokken 2, var det for fodermesterens skyld, de var nemlig først færdige med middagsmalkningen ved godt 1-tiden. Middagen var altid suppe, flæsksteg og æblekage. Kl. 3¹/₂-4 drak vi kaffe, og ved 5-tiden, når musikerne (gerne to) var ankommet og blevet beværtet, tog dansen sin begyndelse, og vi kunne både danse og slå klap i gulvet. Ud på aftenen blev der serveret smørrebrød, udelukkende sigtebrød med rullepølse. Kl. 12 drak vi kaffe. Bakker med smørrebrød stod til fri afbenyttelse hele natten, og ved 4-tiden om morgenen, når fodermesteren skulle begynde med morgenmalkningen, drak vi igen kaffe, og nu kunne enhver gå til sit godt trætte og udasede, og alle havde moret sig.

Tiden gik nu sin vante gang. I 1914 blev jeg gift, det var

den 27. november, og nu overtog min kone og jeg hendes fødehjem på Rind Nørremark. Så kom den første verdenskrig, og jeg måtte ind som soldat. Jeg lå som soldat i København i 13 måneder og kom så hjem igen og kunne fortsætte mit afbrudte arbejde på Lynderupgård; men nu var det noget andet. Til ejendommen, vi overtog efter min svigerfar, hørte 8 tdr. land hedejord med en besætning på 2 køer og 2 får. At sådan en ejendom ikke kunne føde en familie, er jo forståeligt. Jeg blev så ved at arbejde på Lynderupgård, men havde nu 5 km til arbejdspladsen, og især om vinteren kunne det være drøjt nok (en landejendom, der ikke er så stor, så den kan føde en familie, er uberettiget).

De første år af min tid på Lynderupgård var her ikke megen selskabelighed, det var mest familiesammenkomster; men til større fester var her gerne mange, til eksempel da den gamle Kielsen (som vi sagde) holdt guldbryllup, var her cirka 115 gæster, hvoraf de 80 overnattede.

Ved de større familiefester, der gerne varede 3 dage, var der livligt både i køkken og stald. Mange af gæsterne kom langvejs fra og alle med hestebefordring, så hestene skulle være udhvilede til hjemturen. I køkkenet var der også ekstrahjælp, og for mit vedkommende måtte jeg være til hjælp for mange af gæsterne og til hjælp ved serveringen i riddersalen, hvor der var dækket til alle 115 gæster. Gods-ejerens sølvbryllup forløb på omtrent samme måde, kun med den forskel, at nu kom de fleste gæster i bil, og kun enkelte overnattede.

Senere, efterhånden som godsejeren fik flere og flere tilidshverv, kom her andre gæster, både grever og baroner. Prins Gustav boede gerne på Lynderupgård, når han var på Viborg-egnen. Kongen og dronningen var her som kronprins og kronprinsesse, og ved alle disse lejligheder måtte jeg assistere.

Men før den tid havde jeg fået ejendommen solgt, og da et af arbejderhusene brændte, blev der bygget et nyt hus. Her flyttede vi så ind efter 17 år på ejendommen. Nu blev det lidt lettere til arbejdet, og efter nogle års forløb blev den gamle gartner syg og måtte opgive efter vistnok 35 år.

Lynderupgård set fra havesiden. Det er Nørrejyllands ældste herregård af bindingsværk, og bygningerne kan delvis føres tilbage til 1500-tallet (Viborg Stifts Folkeblad fot.).

Jeg blev så hans afløser, og nu blev mit arbejde ændret. Foruden at passe park og have skulle jeg også gå til hånd, når der skulle slagtes, bages, bæres brænde til køkkenet og ikke mindst, når den kolossale bunke af sengetøj skulle vejres, bankes og børstes. Hvor meget sengetøj her var, har jeg intet tal på, men da der til gamle Kiølsens guldbryllup var redt op til 80 gæster, var der sengetøj til overs. Alle bolsterne var hjemmenvævede. Sådant en omgang tog gerne 2–3 dage.

Når den øverste etage med alle gæsteværelserne skulle skures – alle gulvene var og er hvidskurede – skulle der laves skureviske. Til daglig lavede pigerne selv skureviske, men ved hovedrengøringen måtte jeg træde til. En skureviske blev flettet af halm. Der var også andet, jeg måtte være med til, som når en laks eller ørred skulle røges (Lynderup-

gård havde fiskeretten i Låstrup, Simested å og en del af Hjarbæk fjord). Det var noget, fruén tidligere havde været ene om, men da alderen nu begyndte at gøre sig gældende, var det påkrævet med lidt hjælp. Fisken blev gjort i stand på følgende måde: Først blev den flækket i ryggen, så rygbenet kunne fjernes, indvoldene blev taget ud, og derefter blev den let saltet. Når den var tilpas saltet, blev den hængt til tørre, og dagen efter skulle den røges. Røgningen foretoges i en åben skorsten i bryggerset. Her blev der fyret under fisken, først med tørt træ, senere blev ilden dækket til med savsmuld og brændenælder (brændenælderne gav den pikante smag).

Men foruden husholdningen var fruéns særlige interesser musik og syning. Mange af de broderier, fruén lavede, kan betegnes som hele kunstværker; men nu var fingrene blevet stive, så hun måtte næsten helt opgive syningen, og hvad nu? Der skulle findes et andet virkefelt, og det fandt hun i haven om sommeren, og de sidste 3-4 år var hun en stadig makker i haven. Vi arbejdede godt sammen og fik mangan en hyggelig sludder – det skulle der også være tid til.

Et karaktertræk hos både Kiølsden og fruén var, at hvis én eller anden havde forset sig (vi var jo ikke allesammen Vorherres gode børn) og havde fortjent en balle, så fik han den, og derefter var sagen glemt; ikke var der noget surmukkeri bagefter, og der blev ikke talt mere om det.

Men tiden gik, der kom nye folk og nye skikke. I 1917 fik vi eget elektricitetsværk og mere moderne maskiner, og mange af de gamle skikke blev skrinlagt. Vi taler så tit om de gode gamle dage, som dog for mange menneskers vedkommende ikke var så gode endda, og ingen ønsker vel disse tider tilbage; men at der dengang var mere tilfredshed, mere sammenhold, mere indbyrdes hjælpsomhed, kan ikke nægtes, måske fordi folk dengang var mere isolerede og mindre kendt med omverdenen. Måske havde den gamle inspektør Jensen fra Livø ret, da han engang udtalte følgende: »Her på Lynderupgård er det som på et skib (Jensen var forhen skibskaptajn); alle hører sammen og er som en stor familie.«

Jo, vi havde på Lynderupgård vore egne skikke. Når en

på gården havde fødselsdag, måtte han give chokolade, dog kun til dem, der boede fast på gården, både til herskab, karle og piger, men kun selve chokoladen, det øvrige gik fra gårdens køkken eller rettere spisekammer. Den almindelig brugte chokolade kostede 80 øre pr. $\frac{1}{2}$ kg, så det var overkommeligt; en karleløn var dengang fra 280–300 kr. om året.

Til den gamle staldkarl Tomas Nielsen (Tammes) havde jeg altid et godt forhold, og når jeg kunne få Tammes til at fortælle om gamle skikke på gården, løb tiden. Jeg har mangen aften siddet med Tammes og hørt ham fortælle, og Tammes fortalte gerne. Tammes havde været gift og havde to børn, en søn og en datter, begge boende i Amerika. Efter konens død boede han fast på gården, til sidst flyttede han ind i en stue i den forhenværende gartnerbolig. Et tilbud fra godsejeren om at flytte op i borggården afslog Tammes, men stuen i gartnerhuset passede ham godt. Her kunne han om vinteren sidde og snitte rivetænder og pølsepinde og flette halmkurve, fodertrug og lignende.

Når Tammes fortalte, begyndte han altid: »Ja, i den eller i de gamles tid« – hvormed han mente i Jens og fru Karen Kiildsens tid – »var der meget, som ikk' er i dav.« Til eksempel når folkene skulle deles og arbejde forskellige steder, enten nogle i marken og andre i kæret, så skulle der altid ekstra mad i madtejnen – der spistes eftermiddagsmellemad – for hvis Kiildsen var ved arbejdspladsen, når der skulle spises, ville han ikke stå og se på, at folkene spiste, uden også at få noget med. Ligeledes tog både fru Karen og fru Martha aktiv del i arbejdet, når der var større arbejder, der forestod – ved storvask, ved hovedrengøring, og når der ellers var større arbejder i gang. For som fru en gang sagde til mig: »Pigerne og konerne kan udmærket gøre arbejdet uden min hjælp, men skulle der gå noget skævt, så har jeg min del af ansvaret, når jeg selv er med.« Vel nok en af de ting, der var med til at befordre det gode forhold, som var mellem fru en og pigerne.

At der i de gode gamle dage var mange, der led nød, er jo velkendt, og mange måtte leve af almisser, men der var

mere privat hjælpsomhed. Fra min drengetid i Hasle husker jeg tydeligt en udtalelse af min madmor. Vi havde lige bagt, og mens vi sidder og spiser middag, siger madmor: »I eftermiddag går jeg ind til Metmari' med en sigtekage, nu da vi lige har bagt.« »Det behøver du ikke at gå med, du kan sende drengen (altså mig).« »Nej,« siger madmor, »jeg går selv, for så ser jeg da et glad ansigt.« Denne episode fortalte jeg fru Kieldsen, engang vi stod og talte om gamle tider og skikke. Hertil svarede fru: »Nogle af mine bedste barn-domsminder er, når min søster og jeg fulgtes med mor ud og så til de gamle, og vi havde jo altid et eller andet med, som vi vidste kunne glæde dem, den tid glemmer jeg aldrig.« Sådanne gaver blev bestemt hverken givet eller modtaget som almisse. Nu er den slags småglæder taget fra mange mennesker, og vi må prise os lykkelige for, at der nu bliver sørget godt for dem, der har hjælp behov.

*

Der dukker stadig visse ting frem i erindringen fra mine mange samtaler med Tammes.

I den første tid efter at Tammes var blevet afløst som staldkarl om vinteren, skulle han jo have andre dyr at passe, og nu var det fårene, han overtog, der var nok omkring et halvt hundrede. De af fårene, der havde lam, skulle efter Tammes' mening have ekstra foder, blandt andet lidt kløverhø, hvis han kunne redde det, helst af det, der var reserveret fedestudene. Men kløverhøet var i laden, og Tammes kunne ikke ved egen hjælp nå det. Jeg var på den tid kalverøger, og en dag kommer Tammes hen til mig og spørger: »Vil du tjene en flaske brændevin?« »Måske vil jeg det,« svarede jeg, »men det beror på, hvormed jeg skal tjene den.« »Du skal slå noget kløverhø ned i laden, så jeg kan få fat på noget til de får, der har lam.« »Det vil jeg gerne gøre, og du kan spare din flaske brændevin.«

Jeg slog hø ned, og Tammes fik noget bundtet i et reb og var på vej til fårestien, men uheldet var ude efter Tammes, for han møder godsejeren i gården. Han spørger så

Tammes: »Tror De nu også, det kan gå. Høet er jo dyrt, jeg har hørt, kløverhø koster 7 øre pundet.« »Koster det virkelig så meget, så er det godt, vi ikke behøver at købe«, siger så Tammes. »Ja, men tror De, fårene kan betale den pris?« spørger godsejeren. Men nu begynder Tammes at gå: »Følg lige med hen til fårene!« Ankommen i fårestien siger så Tammes: »Der går to får hver med to lam, hvis nu hvert af lammene om cirka 14 dage kan koste 30 kroner stykket, tror De så ikke, De får høet godt betalt? Fårene skal have noget godt, for at lammene kan trives.« Jo, Tammes sørgede godt for sine dyr, og at han stadigvæk listede kløverhø frem til fårene, var en kendt sag.

Han fortalte mig også om, hvordan han engang var kommet lidt uheldigt af sted. Det var i den gamle Jens Kiildsens tid og lå langt tilbage. Tammes var på rugmagasinet på det øverste loft i borggården og havde hentet en sæk rug til sine heste. Da han var kommet godt ind i stalden, kom en af døtrene med bud fra sin far, altså Kiildsen, at Tammes skulle bære den sæk rug tilbage på magasinet. »Nu kniber det,« siger så Tammes, »hvad gør vi nu? Jo, nu hård a et. Hjælp mig lige med at få noget i en sæk, her er nogle tomme sække, vi kan bruge!« Da de så ved fælles hjælp havde fået sækken fyldt, tog Tammes den på nakken og stavrede op på magasinet. »Sådan gik det til,« sagde så Tammes. »Ja, det gik jo godt,« siger så jeg, »men hvis nu Kiildsen var kommet ud for at undersøge sækken, hvad så?« »Det var der ingen fare for,« siger Tammes, »a vidste, at han ikke kom ud, og han vidste, at a ikke bar ruget tilbage, og det var heller ikke hans mening, at a skulle!«

Tammes var en tro tjener, der passede sine ting på bedste måde. Dyrene, som Tammes skulle passe, blev passet som små børn, det var nok også en medvirkende årsag til, at han på sine gamle dage blev passet og plejet på gården, lige til han døde og blev begravet på Lynderup kirkegård, hvor hans grav bliver passet fra Lynderupgård. Her ligger jo begravet alle de hedengangne fra Lynderupgård.

Jeg har her forsøgt at skildre forholdene på en jysk herregård eller rettere herregårdsliv gennem 58 år. Meget er forandret gennem tiden, her er ingen kreaturer, kun enkelte heste mod tidligere 32. Derimod er der masser af fabelagtig dyre maskiner. Men heldigvis består det gode gamle sammenhold endnu og må ikke forgå.

Lynderupgård har siden ca. 1830 tilhørt Kielsen-slægten. 1872–1908 ejedes den af Jens Kielsen, gift med Karen Wandborg (»de gamles tid«). Godsejer på Marinus Rasmussens tid var Kield Kielsen gift med Martha Kielsen (1908–1947).

Fra Lysgård sogn i gamle dage

Af Jens Chr. Mortensen

»E Bindstouw« i Lysgård udskrev i 1971 en prisopgave, som drejede sig om beskrivelser af livet eller sider af livet i det gamle Lysgård, dvs. før 1920, bygget på erindringer og oplevelser, og nedskrevet enten af beretteren selv eller på grundlag af beretninger af andre. Beretningen, der her offentliggøres, blev prisbelønnet. Den er skrevet af Jens Chr. Mortensen, f. 1903 i Over Thestrup i Lysgård sogn.

Om skoler og skoleforhold i Lysgård

I udstrækning har sognet altid hørt til de mindste, og da dets folketal har været i forhold dertil, var det på et ret sent tidspunkt, man nåede at få ordnede skoleforhold.

Ganske vist fortæller sognepræsten i Vium, Niels Blicher, i sin topografi over Vium-Lysgård præstekald om en skolestue i et privatejet hus i Lysgård by, men at den er så lille og ringe, at den nærmest må betragtes som et skolekammer. Det var altså helt tilbage omkring 1790, og på den tid var de skolesøgende børns tal ikke på mere end 12–14 stykker.

Dette skolekammer benyttedes alligevel i nogle år, men derefter holdtes skolen i en af gårdenes storstuer, således i Ballehus og på Bisballegård.

I 1836 byggedes det første rigtige skolehus i Lysgård by, og det lå ret nær op til det nordvestlige hjørne af kirkegårdsdiget på det jordstykke, der senere blev anvendt til have ved andenlærerboligen.

Denne skolebygning blev opført af røde mursten og med et rankt stråtag, som to tykke skorstenspiber rakte ovenud af. Den lå i øst-vest retning, havde en længde af 10 fag (25 alen) og en vidde af 12 alen.

Skolestuen optog den østlige halvdel af huset og var så overdådigt udstyret, at den var forsynet med bræddegulv.

I den vestlige ende var lærerboligen indrettet, og i sydsiden af huset var der seks dobbeltkarmede vinduer, mens begge indgangsdøre var i nordsiden.

Ved vestgavlen var der et mindre udhus, opført af bindingsværk og med plads til et par køer.

Denne skolebygning tjente dog ikke sit formål længere end til 1870, da en ny hovedskole blev opført, for der var fra ansvarligt sted kommet en forordning om, at sognet skulle skaffe husly til de af beboerne, der ikke selv havde mulighed derfor. Det førte altså til, at man byggede igen og overlod den gamle skolebygning til husvildebeboelse eller fattighus, som man kaldte det dengang.

Hovedskolen, der altså opførtes i 1870, kom i ret uændret skikkelse til at fungere i helt nøjagtigt hundrede år, idet den først blev nedlagt ved kommunesammenlægningerne i 1970.

Til skolejord blev der ved udskiftningen i 1793 udlagt seks tdr. land, som læreren kunne drive og have indtægterne af, selvfølgelig som en del af sin aflønning. Denne ordning ophørte først omkring 1920, da jordstykket blev afhændet, efter at læreren dog i nogle år havde haft det udlejet.

Da andenlærerembedet oprettedes i 1901, opførtes »den bette skuel«, og samtidig blev det gamle skolehus, der havde tjent som fattighus i over tredive år, nedbrudt, og dermed gik det over i historien. Men glemt er det dog ikke helt endnu, idet der stadig lever enkelte, som i deres barndom måtte friste den skæbne at blive kaldt et fattighusbarn, fordi ublide kår førte dem derind. Dog mere om fattighuset siden.

Den første lærer ved Lysgård skole, der blev opført i 1870, hed Lauritsen. Der blev sagt om ham, at nok var han en dygtig lærer, men hel urimelig hård til at tampe løs på børnene, når det tog ham. Når dertil kom, at han i bestemte kredse var en lidt for livlig selskabsmand, opstod der tid efter anden et modsætningsforhold til børnenes forældre, og det blev ikke bedre af, at skolemyndighederne begyndte at kigge ham efter i sømmene, så det endte med hans afsked i 1880.

Derefter ansattes lærer Gregers Peter Guldmann, der var lærer Lauritsens absolutte modsætning, idet han var meget indadvendt og gik stærkt op i religiøse spørgsmål. Det førte til, at der i 1884 oprettedes en friskole, men om den senere.

Alligevel fortsatte Guldmann sin lærergerning i Lysgård skole, skønt han til tider måtte betragtes som en syg mand. Og så skulle det alligevel gå sådan, at også han blev afskediget.

Sagen var den, at Guldmann af en eller anden grund havde forset sig på en dreng fra et helligt hjem. Drengen var nok ikke uden skyld, men en dag tabte læreren helt besindelsen, idet han lukkede en låge op i kakkelovnen og ville have drengen til at stikke sine hænder derind, for at han kunne mærke, hvordan det var at komme i helvede. Senere sagde han til drengen noget om, at hans far ville være en hellig mand, og henvendt direkte til drengen: Men du er en lille djævel.

Læreren søgte ganske vist at fordreje sine udtalelser derhen: Men du sidder og djævler.

Lige meget hjalp det, Guldmann måtte tage sin afsked.

Endnu er der elever, der erindrer den sidste skoledag, hvor der til afslutning skulle synges: Så vil vi nu sige hverandre farvel. – Men inden man var nået gennem første vers, kvalte gråden hans stemme, og han forlod i hast skolestuen.

De af eleverne, der endnu er tilbage, indrømmer gerne, at måske blev der gjort læreren uret, hvad de dog som børn slet ikke kunne bedømme, men mindet om denne afskedsdag glemmes ikke.

Man var da nået til 1896, og igen skulle en ny lærer ansættes.

Valget faldt da på lærer Jens Petersen fra Almind, der i nogle år havde drevet en højskole på Langsnabegård derovre, og siden været friskolelærer ved en dengang nyoprettet friskole, også i Almind.

Grunden til, at han søgte ind ved skolen i Lysgård, var vistnok den, at det var en statskole, som man kaldte kom-

muneskolerne dengang, og dér var lærerne pensionsberettigede, hvad ikke gjaldt for en friskolelærer.

Med lærer Petersen kom en hel nytid til sognet, hvad der inden ret længe skulle give sig til kende. Men det var først og fremmest skolen, og hvad der angik den, der optog ham, da det alene blev hans sag, om undervisningen kunne holdes i en god gænge. Alt for længe havde den lidt under en svag lærers formåen, hvis metoder og autoritet slet ikke slog til, hvad enkelte af de store drenge benyttede sig af i deres uovrnhed.

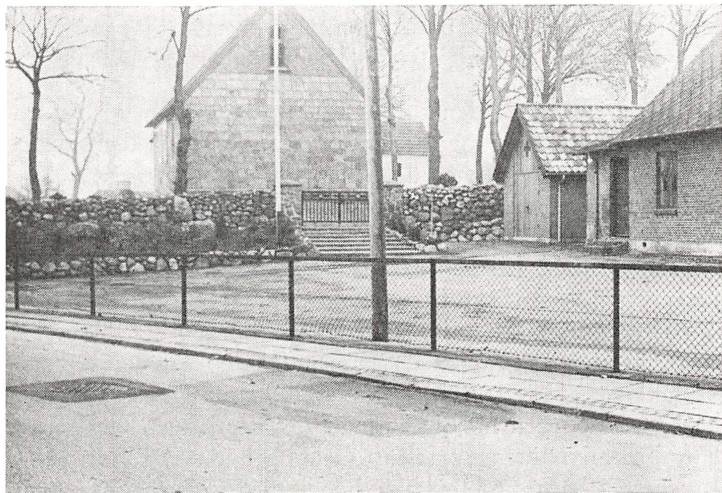
Der er endnu nogle, der dengang var elever, som husker, at lærer Petersen på sin første skoledag i Lysgård stod ved siden af katederet, hvor han holdt en formaningsstale, der faktisk ikke lovede ret godt.

Gennem de blinkende brilleglas så han ned over børnene med sit skarpe blik, mens hans ansigtstræk syntes særlig vredladne, selv om de næsten var skjulte af et kraftigt fuldskæg. Ordlyden af talen erindres ikke mere, men den mundedede ud i, at han udmærket vidste besked med enkelte af elevernes ustyrlighed, og at det ville der med det samme komme en anden ordning på. Det var en af grundene til, at han var kommet som den nye lærer. Dog håbede han, at alle børnene straks ville udvise flid og opmærksomhed, da der ellers ville blive gjort brug af skrappe midler, så skolen kunne være sine elever bekendt.

Allerede samme dag fik børnene lektier for, som de skulle kunne efter nærmere bestemte regler, og der gik ikke længe, inden lærer Petersens ansigtstræk blev blidere, eftersom han og de enkelte elever nåede ind til hinanden. I virkeligheden havde han et blødt gemyt, og blev der udvist flid, var han den første til at påskønne den.

Fra sin tid som højskolemand havde lærer Petersen fået et åbent øje for, at ungdommen, i al almindelighed, gerne ville vide mere, end hvad børneskolen kunne give dem, således også i Lysgård.

Derved kom lærer Petersen i forgrunden ved opførelsen af et forsamlingshus ved århundredskiftet, altså få år efter at han var kommet til sognet, således at både unge og ældre

Den store mørke plet i asfalten på vejen, lige foran en el-mast, er æ'skuelkjæld' – den for længst tilkastede skolebrønd, som stadig volder vejvæsnet kvaler.

havde et sted, hvor de kunne samles om foredrag og ved andre festlige lejligheder.

Selv var lærer Petersen en god oplæser og fortæller, og da det netop var på den tid, at den folkelige digter Johan Skjoldborg slog igennem, læste Petersen op af hans fortællinger. Det var noget, alle forstod, og sådanne aftener mødte mange op. En enkelt gang lykkedes det at formå Skjoldborg til selv at komme og holde foredrag, og da var forsamlingshuset stuvende fuldt.

Selvfølgelig kom der mange andre af tidens talere, og altid var tilslutningen god, men i mange år var Petersen en sikker bagmand ved sådanne arrangementer.

Det var også ham, der indførte juletræsfester, hvor man gik i kredse, den ene uden om den anden, om et stort tændt juletræ, mens man sang julens sange og salmer. Siden blev gulvet ryddet, og de unge forlystede sig med dans i nogle timer. Ved en sådan lejlighed skulle de unge piger helst møde i hvide kjoler, hvad der dengang var et usædvanligt syn,

og der var altid god tilslutning. Disse juletræsfester blev da også kaldt for »pigernes juletræ«, og det var en tilbagevendende begivenhed, der holdt sig i mange år.

Det var også på den tid, at der oprettedes en brugsforening i næsten hvert sogn landet over, og også på det område var lærer Petersen en af dem, der gik i spidsen for Lysgård sogns vedkommende, idet han står som medunderskriver ved det første møde om sagen.

Helt til 1922 varetog Petersen lærergerningen som førstelærer ved Lysgård skole, og han var da fyldt 72 år.

Allerede før århundredskiftet var børnetallet blevet så stort, at der blev ansat en lærerinde, der ledede en poge-skoleklasse af de yngste elever. Til denne klasse blev der lejet en stue i den nordre ende af det hus i byen, der senere har fået anvendelse som kustodebolig ved »E Bindstouw«. Inventaret bestod af to lange borde med en bænk bag hver, og de nåede helt hen til muren med begge ender, så børnene måtte kravle over eller under bordene, som de bedst kunne komme afsted med det, for at komme om på deres pladser.

Denne ordning varede dog kun i få år, for, som allerede nævnt, blev der i 1901 oprettet et andenlærerembede og bygget en skolebygning, »den bette skuel«, til dette brug.

De første otte år var det med skiftende lærerkræfter som andenlærere, til lærer Olaf Larsen blev ansat i efteråret 1909. Han faldt så godt til, både i skolen og blandt sognets befolkning, at han fortsatte uafbrudt i stillingen i 47 år.

Lærer Larsen fik ret snart flere opgaver ved at tage del i foreningslivet på flere områder i sognet. Skulle der spilles diletant eller stilles en eller anden folkefest på benene, så gik man adrig fejl ved at lade ham arrangere den, og man kunne være sikker på, at resultatet svarede til forventningerne.

Allerede dengang dyrkede han maleriet, og han fortsatte med det op gennem årene, og anerkendelsen blev ikke mindre, hvad der er mange beviser på. I mange af sognets hjem, men også videre ud, kan man på væggene se landskaber og tilsvarende idyller signerede: O. Larsen, et tegn på, at man kan lide hans måde at udtrykke sig på.

Men gerningen i skolen stod ham altid nærmest. Han har engang sagt noget om, at intet for ham var herligere end at opleve den stemning, der kunne være over at komme ind til de mindste børn i klassen, når første time skulle begynde, at møde hvert øjenpar i strålende forventning. »En sådan tillidsfuldhed har skabt mig de største glæder.«

Som før berørt var flere uoverensstemmelser med lærer Guldmann i kommuneskolen årsag til, at flere beboere stod sammen om dannelsen af en friskole i 1884. De måtte selv afholde alle udgifter, som var forbundet dermed, derunder aflønning af en lærer.

Som skolelokale blev lejet en stue, eller mere rigtig to, der blev slået sammen ved at nedbryde en skillevæg, og det var i det hus i Lysgård by, som nu langt senere ejes af Rasmus Rasmussen.

Til lærer antoges en ung mand på 19 år, Ole Andersen, på anbefaling af pastor Lund i Vium, hvor han havde været huslærer.

Selv om forholdene var beskedne og læreren ret ung, faldt børnene godt til, og de lærte virkelig noget. Men der vankede heller ingen klø, og udenadslære med remseri benyttedes heller ikke. Dette nye fremmede lærelysten, hvor dansk og regning var det hovedsagelige.

Og så var der det, at læreren satte sig ned mellem børnene og fortalte historier, hvad også var dem ukendt. Derved førte han dem tilbage til Danmarks fortid, eller måske til fjerne lande, så de alle fulgte med med åbne sanser. Sådan var Ole Andersen, og børnene forgudede ham.

Efter få års forløb måtte Andersen rejse for at søge videre uddannelse, og så trådte en ny lærer til, der hed Fæster Buhl. Senere kom der en, der hed Teglgård, men skolen måtte alligevel til sidst opgive på grund af manglende midler.

I alt havde den varet i ni år, og lærerne havde alle det bedste forhold til de pågældende hjem. Men de økonomiske vanskeligheder var altså for store. Der er blevet fortalt om en af de unge lærere, der på skift skulle bo og spise i hjemmene, at han nødvendigvis måtte til Viborg for at hente noget undervisningsmateriale. Da han ingen penge havde selv,

måtte han rundt til flere af disse hjem for at skaffe så mange ti- og femogtyveører, at beløbet kunne slå til til indkøbet.

Efterhånden stod det klart, at der var ikke andet at gøre end at sende børnene op i »den store skole« igen, og dermed var Lysgård friskoles saga ude.

Om fattighuset i Lysgård

Som allerede nævnt, omkring 1870 byggedes der en ny hovedskole i Lysgård, og ved samme lejlighed blev den gamle skolebygning, der var opført i 1836, omdannet til fattighuset.

Den blev da inddelt i fire lejligheder, to i lærerens beboelse og to i skolestuen, men sådan, at der kun var to køkkener, så der skulle være to beboelser om hver.

Det var særlig bolig til enlige kvinder, der var behov for, og det var dem, der kom til at bo her gennem årene, enkelte endda med børn.

På ingen måde var det luksusboliger, der blev budt på, idet der var stampede lergulve overalt. Bræddegulvet i skolestuen blev fjernet, for at gøre mere fornuftig nytte et andet sted. De åbne skorstene over en opmuret arne med trefod til at sætte kedler og pander på i køkkenerne havde også aftrækket fra bilæggerne i stuerne, så når det var særligt koldt om vinteren, kunne næsten intet brændsel forslå.

De kvinder, mest ældre og svagelige, tog ikke imod en sådan fattighusbeboelse uden med en vis bitterhed i sindet, hvad der dog ikke var noget at gøre ved, for der fandtes ikke andre muligheder. Kosten måtte man tigge sig til, hvis kræfterne var helt opbrugte, så ikke engang strikkepindene kunne give en besked en indtægt.

Meddelelsen gav dog disse beboere i fattighuset en vis æresoprejsning ved at sige noget om, at de såmænd var lige så agtværdige som alle andre, men ved skæbnens ugunst havde de været uheldige i forhold til deres medsøstre, der nu sad med mand og hjem i en gård.

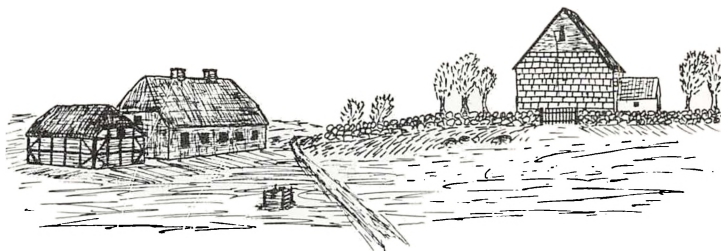
Stenrækken på vejen markerer fattighusets beliggenhed, nærmere bestemt dets sydøstre hjørne.

I årene omkring 1890 boede Lisbeth i den nordvestlige stue, og hun havde sønnen Kristian hos sig. Hun var vistnok gift, og hendes mand var røgter omme på Hald, men der blev sagt, at han sov i en tom kobås deromme og kom sjældent og så til hende og drengen.

Stuen mod sydvest beboedes af Karen, kaldet »Ka' Høker«. Hun var enke og havde flere børn at skulle sørge for. I et hus, der blev kaldet »Trekroner«, og som lå omme i byen, havde hun og manden i sin tid drevet høkerhandel, sikkert i beskedent format, og deraf tilnavnet.

Den stue, der var mod sydøst, beboedes af Marie Resen, men hun var endnu så habil, at hun tog plads som husholderske ved Niels Just, der kom fra Dollerup og boede i Over Thestrup.

Den nordøstlige stue havde Amalie Wurtz, og om hende er der at sige, at hun havde det mere pænt og ordentlig, end man kunne sige om de andre, og hun holdt sig noget for sig selv.

Fattighuset i Lysgård. Bygget til skole i 1836 og brugt indtil 1870. Fattighus fra 1870–1900, derefter nedbrudt.

Det nære naboskab med »Den store skole«, som man sagde, og fattighuset, blev til, at flere af skolebørnene, især pigerne, havde et fristed hos de ellers ret ensomme kvinder. I frikvartererne tog børnene deres medbragte mellem-mader med derover for at spise dem der. Blev der et stykke til overs, endte det med taknemlighed i bordskuffen sammen med kvindernes sparsomme madbeholdninger.

Børnene fordelte sig hos de forskellige, kun hos Amalie Wurtz kom de fra de religiøse hjem. Var der en, der havde fået en våd strømpe, så kunne den blive lagt til tørre på bilæggeren, og gjaldt det at få syet en knap i, så kunne det også blive ordnet.

Mest var det om vinteren, børnene søgte derover, og de kunne da lave en slem søle, når de kom ind på lergulvene, med sneklumper under deres træsko, for hvor der var lergulve, var det en selvfølge, at man beholdt træskoene på, og det var der ingen, der tog dem fortrydeligt op.

Når der i hjemmene havde været bage- eller slagtedag, så blev der altid tænkt på fattighusets beboere med en pakke, som børnene så havde med den følgende skoledag. Det var en stiltiende overenskomst, alle parter fandt som en selvfølge.

Da man nåede til året 1900, var det gamle skolehus' dage talte, også som fattighus, idet det da blev nedbrudt, hvad der var en følge af, at mere humane forsørgelsesmuligheder var på vej.

*Da mindestenen over Steen Steensen Blicher
blev rejst på Lyshøj*

Af de mange kæmpehøje i Lysgård sogn indtager Lyshøj en særstilling, idet den, foruden at være den største, også er den højest beliggende.

Med sin mindesten over Blicher er den et vartegn for by og egn, der altid påkalder sig opmærksomhed, når fremmede kommer på besøg.

Den store natursten blev, efter mange genvordigheder, rejst i efteråret 1883 og afsløret på Steen Steensen Blichers 101-års fødselsdag, den 11. oktober. Selve rejsningen blev fulgt med stor opmærksomhed langt ud over egnen, for det var ikke en hverdagsbegivenhed, at man slæbte af med en så stor sten for at benytte den som mindesmærke.

Foruden at være født i nabosognet Vium som søn af sognepræsten Niels Blicher, hvor han henlevede sin barndom, var han selv præst i Thorning-Lysgård pastorat fra 1819 og til 1826. Og når han så tilmed havde henlagt skuepladsen for noget af sin bedste digtning til »E' Bindstouw« i Lysgård by, fandt man, i formående kredse, at tiden var inde til en påskønnelse ved hans 100-års fødselsdag.

Der nåedes til enighed om, at Lyshøj ville være et vel-egnet sted, hvor man kunne rejse ham et værdigt mindesmærke. En mulig egnet sten fandtes også for hånden, idet der ude i kanten af en mose, på Over Bisballe mark, lå en natursten, som markens ejer, der hed Rasmus Christensen (også kaldet Rasmus Kusk), gerne så fjernet, så man gjorde ham samtidig en tjeneste derved.

Spørgsmålet var da at få stenkolossen, der ansloges at veje over 20.000 pund (10 tons), transporteret de nær 500 favne (1000 meter) ind over markerne og op på selve højen.

Sagkyndige blev taget med på råd, for at de kunne tage skøn over, om en sådan flytning i det hele taget var mulig.

Det mente de nok, den var, men deres overslag af omkostningerne derved oversteg ikke så lidt, hvad rejsningskomiteen havde forestillet sig.

Beløbet, man havde til rådighed, var skaffet til veje ved

en indsamling, men det slog altså ingen steder til. Og skulle sagen fremmes, sås der ingen anden udvej end at gå ud med indsamlingslisterne igen.

Sådan blev det, men det værste var, at tiden nu var løbet fra komiteen, og den hele sag med opstilling af en mindesten måtte udsættes et år, og nåede derfor først at blive gennemført, som før nævnt, på 101-års dagen for St. St. Blichers fødsel.

Selve arbejdet med flytning og rejsning af stenen blev overdraget til en muremester i Viborg. Han fik ord for at være en indsigtfuld mand, når det gjaldt at tumle med store kampesten, idet han havde været med ved genopførelsen af Viborg Domkirke, et arbejde, der blev afsluttet i 1876. Han havde nogle af sine egne folk med, og flere blev hyrede på stedet i det omfang, der var brug for dem.

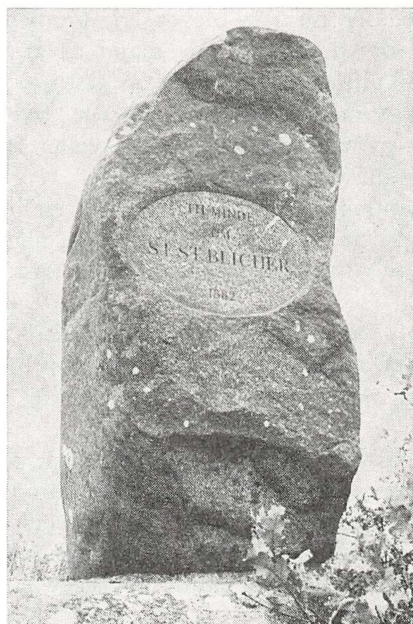
For muremesteren blev det alligevel noget af en prøvelse, idet flere af hans beregninger ikke slog til, og helt andre metoder måtte tages i anvendelse, end han havde forudset.

Flere læs planker og sveller, foruden en svær blokvogn, som andet nødvendigt materiel af spil og kædetræk blev kørt ud til stenen, og det var tanken, at når stenkolossen var anbragt på blokvognen, der havde lave og brede hjul, som der skulle lægges køresveller under, så skulle transporten være mulig med hesteforspand, dog i kortere sæt ad gangen.

Forinden pålæsningen blev der hugget en del af stenen, så den fik en mere velegnet form, og det blev sagt, at det lettede dens vægt med en femtedel.

Det tog nogle dage, inden stenen endelig lå på blokvognen, men skønt der var lagt sveller under hjulene, tyngede det svære læs så meget, at kun hjulnavene var oven for jorden.

Vognmand Niels Just fra Dollerup, der havde et par særlig kraftige heste, var i forvejen hyret til at foretage kørselen med blokvognen, når den var læsset til. Men da han kom og fik et overblik over situationen med det sunkne læs, erklærede han med det samme, at her slog hans heste slet ikke til. Og selv om alle hestene i sognet kom for at tage

Mindestenen for St. St. Blicher på Lysbjerg.

et nap med, så ville de ikke kunne rokke læsset en eneste tomme.

Niels Just var inde i den slags ting, og hans afgørelse kunne man stole på. Det vidste murermesteren udmærket beskud med, så det var en afgørelse, som det ikke var til at komme udenom.

Derefter var der ikke anden udvej for transporten, end at lade den foregå ved håndkraft. Det krævede dog, at stenen måtte flyttes over på en ramme af svært tømmer, der derefter ved hjælp af et håndspil med stor tandhjulsudveksling og jernkæder lod sig trække fremad, hen over nogle kraftige jernruller på et svelleunderlag.

Det lykkedes da også på denne måde at komme i gang op over marken, men meget besværligt og langsommeligt var det. For hver fod (33 cm) måtte der stoppes op, for at den

bagerste rulle, der nu var blevet fri, kunne lægges foran igen. Spillet, som der skulle fire mand til at trække håndsvingene på, skulle flyttes fremad og afstives igen for hver 3-4 favne (6-8 meter) hen ad svellerne. Svellebanen forlængedes ved, at man tog de enkelte sveller fra den bagerste ende og stadigvæk lagde dem foran.

Man tog retning ind over markerne i en lige linie efter Lyshøj, og det var ikke ret mange favne, man nåede frem hver dag, og selve transporten varede da også mere end en måned.

Nået højen så nær som 30-40 favne (60-80 meter), blev det nødvendigt at opbygge en kraftig bjælkebro med en jævn stigning mod højens top, og så rulle videre op ad denne.

Mens kørselen på dette stillads stod på, måtte alt ved materiellet eftergås gang på gang, da den mindste unøjagtighed kunne få katastrofale følger, om stenen kunne vælte ned. Således var der vagt på arbejdspladsen også om natten, for at uvedkommende ikke skulle ødelægge noget eller muligvis komme til skade.

En stormvejrnat var det alligevel ved at gå galt, da en del af det opbyggede træværk brød sammen. Heldigvis holdt det, som stenen lå på, men der gik alligevel et par dage, inden man var i stand til at rulle videre.

For både murermesteren og hans folk var det et befriende øjeblik, da stenen endelig lå i god behold på højens top, og alle som én gav de luft for deres glæde ved at smide deres huer højt op i luften og gribe dem i nedfarten igen.

Tilbage var så at få kolossen op at stå. Dens langagtige form blev udnyttet på den måde, at den skulle rejses op på sin bredeste ende, der derfor blev hugget helt jævn, og sokkelstenen, der anbragtes på et underlag af mindre sten i en udgravning, blev også jævnhugget på sin opadvendte side.

Denne sokkelsten, der er noget flad, kunne Niels Just og hans heste bedre magte tilkørselen af, da den er mindre end en trediedel så tung som selve mindstøtten. Han hentede den på sin skovvogn, der var af en særlig kraftig konstruktion, nede fra en mark i Over Hvam. Marken tilhørte slag-

ter og husmand Henrik Wurtz, og han var svært tilpas med at komme af med denne kampesten, der tit lå ham i vejen.

Det var efter nøje beregninger, at tildannelsen af de to sten foregik, der hvor de skulle berøre hinanden, og som en ekstra sikkerhedsforanstaltning blev der boret et hul i hver af dem, som en kort tyk jernstang blev indpasset i.

Da selve rejsningen endelig var gennemført, var man spændt på resultatet, men man kunne med tilfredshed straks se, at stenen passede godt til sit formål.

Til at udføre indskriften fik man hold i en tysk stenhugger, der også havde arbejdet ved Viborg Domkirke under dens genopbygning.

Men da selve afsløringen af mindestenen foregik, den 11. oktober 1883, var man altså nået til 101-året for Steen Steensen Blichers fødsel, og i flere år derefter lyste de forgyldte tal og bogstaver ud over egnen.

Da der filmedes i Bisballe bakker

Nogle af de store lyngbakker på Bisballe-siden af Hald sø var i årene 1912–13 og 14 i nogle sommeruger naturkulisser om optagelser af nogle filmscener af virkeligt format, når man tager i betragtning, at det var i filmens barndom.

På den tid ejedes de omtalte bakker af gårdejer Søren Jørgensen, Bisballegård, og han stillede dem til rådighed helt uden vederlag.

Det var en direktør for »Nordisk Film«, Ole Olsen, der havde fundet stedet velegnet, da han manglede nogle scener til nogle nye film, som han var i gang med optagelserne af. Bl. a. var der en film, der hed »Vesuv i udbrud«, og en anden hed »Zigøjnerprinsessen«, men der var flere endnu.

Optagelserne her var kun brudstykker, der skulle lægges ind i selve filmene, der ellers var fremstillet i et atelier øvre i Hellerup ved København, hvor forholdene med det udenørs var for knebne.

I de nævnte uger var det så, at der blev sendt et hold filmfolk herover, og de blev indlogerede omme i Bækkelund,

mens optagelserne stod på. Holdet bestod af såvel teknikere som skuespillere og udgjorde en 12–15 personer i alt.

Den daglige hedelse havde en instruktør, der hed Emanuel Gregers, en herre, der godt kunne være lidt vanskelig at omgås, når de mest krævende optrin var lige »oppe over«, men han havde alligevel en egen måde at få det sagt på, så han var trods alt vellidt.

Mens filmfolkene havde travlt med deres, satte de på flere måder sindene i bevægelse på egnen, ikke alene ved deres ret dramatiske prøver inden selve optagelserne, som de omkringboende jævnlige blev vidner til, ofte endda på nærmeste hold, for alt foregik så at sige midt imellem dem. Men dertil kom, at der jævnlige var brug for statister eller anden form for medhjælp. Betalingen derfor var rundelig, så der var altid nok, som bød sig til, skønt arbejdet ikke altid egnede sig for de blødsødne.

Når en rolle krævede det, skulle også voldsomme optrin laves så effektfulde som vel muligt, inden instruktøren var tilfreds, og fandt han, at noget faldt for mat ud, så hjalp der ingen »kære mor«. Det var blot om igen, enten det så gjaldt at falde i et dybt vandhul, sætte igennem et flammende bål, eller være med til en væltetur under en hasarderet løbskkørsel.

Den første film, der blev optaget scener til, var »Vesuv i udbrud«, og den handlede om nogle sorts muskede og pjalteklædte bandemedlemmer, der huserede slemt med røven og plyndren i Italiens vilde bjergegne.

Det var en sådan flok af banditter, der havde slået lejr ved »Vesuv« fod, uden selvfølgelig at ane noget om det forestående vulkanudbrud, der ville bringe alt i vild forvirring, og som også skulle lykkes efter bedste mønster.

Som »Vesuv« var en bakketop udpeget, der hed »sukker-toppen«, men det minørhold fra ingeniørkasernen i København, som skulle påse, at visse forsigtighedsregler blev overholdt, og som også skulle antænde vulkanens indhold af særdeles brandbare stoffer, når tiden var inde dertil, kunne ikke godkende den valgte bakketop, fordi den lå for nær ved den trafikerede vej ned gennem »Møldal«.

Det store krater, der dannedes, da vulkanen i Bisballe bakker eksploderede, eksisterer stadig. Manden på billedet står nede i det.

Det blev derfor nødvendigt at flytte hen på en anden bakkeknude, nærmere ved Hald sø. Oven i denne »bjergtinde« skulle sprængladningen anbringes i en udgravning, der vel var et par alen dyb og nok dobbelt så vid.

I bunden anbragte minørerne en tændsats, der med en ledning i en zigzag-gravet grøft var forbundet med nogle batterier i god afstand ned mod søen. Selve sprængladningen, der stabledes oven på tændsatsen, bestod af 150 pund krudt fordelt i småsække, 10 tønder benzin, 6 tønder petroleum og 4 tønder tjære. Disse tønder var af træ og rummede måske 20–30 pottes hver. Da de var bragt på plads, dækkedes de til med træuld og lyng, og til sidst med et tykt jordlag, der blev klappet godt til.

Uden om denne ladning gravedes en grøft, og i denne blev der med passende afstand lagt nogle smådynger af krudt, som var forbundne med hinanden ved en stribe løst krudt. Disse striber var blandet op med kartoffelmel for at forhale antændingen. Formålet med denne anordning var, at

før den endelige eksplosion skulle der komme nogle småudbrud, sådan som det sker, hvor naturen selv arrangerer den slags ting.

En tidlig blikstille juni-morgen, hvor der var klart solskin, var alt parat til, at vulkanudbruddet kunne gennemføres, og røverbanden, der vel bestod af 35 mand, var maskerede og udstafferede efter alle kunstens regler. De lå endnu i deres sødste søvn under nogle enebærbuske og »anede« selvfølgelig ikke noget om den overhængende fare, de var i.

Men i virkeligheden var de lysvågne og ventede kun på de tre fløjt, der skulle komme med fem sekunders mellemrum, og hvor den sidste markerede, at nu blev tændingen sat til. Alle var de godt forsynede med våde sække over ryg og skuldre som en ekstra beskyttelse, om alt ikke fungerede efter beregning.

Da de tre fløjt havde lydt, var virkningen af antændelsen langt ud over alle beregninger. Krudtdyngerne i grøften eksploderede først, én efter én, i hurtig rækkefølge, og sendte hver en sort smal røgsky op mod himlen, og der lød nogle kraftige »fust« i den samme forbindelse.

For os tilskuere, der stod i god afstand, var dette syn overvældende, men dog intet imod, hvad der skete i næste sekund, hvor der efter en hvinende og hvæsende lyd kom et dommedagsbrag så voldsomt, at ingen af os havde oplevet noget tilsvarende, ligesom en jordrystelse var meget følelig. Samtidig skød en mægtig søjle af røg og ild op mod himlen fra bakketoppen, og den udviklede sig med rivende hast øverst oppe til en kulsort paddehattesky, der bulnede ud i højde og bredde med faretruende vælde. Dertil kom ekkøet, der buldrede frem og tilbage mellem lyngbakkerne og hen over Haldsøens blikstille flade, hvor det ramlede imod bøgeskovenes tætte trækroner. Så voldsomme var disse ekkolyde, at de kunne måle sig med selv et kraftigt tordenvejr.

Det sted, hvor vi stod og oplevede dette eventyrlige skuespil, var vest for udbruddet, og skønt der ikke var en sky på himlen ellers, så forsvandt solen helt for os i røgmasserne, som længe efter drev hen over egnen.

For den røverbande, som skuespillere og statistere agerede,

blev splittelsen total, idet de efter spillets regler og i virkeligheden måtte flygte i vildt løb ind i dalslugterne og ud over de bundløse enge, hver med sin våde sæk for at undgå at blive ramt af nedfaldende tøndestumper og jordknolde.

Alt i alt var det et stort og kostbart apparat, der blev gennemført for at optage en film med blot få minutters spilletid.

Filmfotografen var anbragt oppe på en platform, der var stillet an måske 10 alen over jorden på nogle gamle telefonpæle, »for at få den bedst mulige billedvinkel«, som han udtrykte sig.

Om selve resultatet vides der intet nu, men det har nok stået mål med forventningerne, for der blev ikke gentaget med nye optagelser.

»Zigøjnerprinsessen«

I de samme omgivelser var der filmoptagelser det næste år igen, idet nogle scener til en film, der hed »Zigøjnerprinsessen«, blev udført, også med al mulig effekt hen imod det voldsomme.

Til at spille rollen som prinsessen blev der antaget en skuespillerinde fra København. Hun hed Emilie Sannom, men gik altid under navnet »Mille« blandt de øvrige agerende, og hun var af den mest uforfærdede slags, der uden skrupler gik med på de værste og mest hasarderede optrin.

En del af handlingen i denne film var, at der var opstået uenighed mellem to zigøjnerflokke, der vistnok blev kaldt »de gule« og »de grønne«.

Deres problem var, at Mille som datter af »de gules« overhoved, var blevet røvet af »de grønnes« prins og anfører, og nu skulle hun erobres tilbage, koste hvad det ville, for den vanartede tøs havde nu nok selv en finger med i spillet, hvad en velafrettet bande ikke lader sig byde.

Til en af scenerne havde filmfolkene lånt et par kvikke sorte russerheste af slagteren i Skjelhøje. De blev spændt for en prærievogn, der var forsynet med sejldug over nogle

høje bøjler, som var anbragt på vognkassen. Som prøvenummer kørtes der nogle gange op og ned ad Møldalvejen med stadig stigende fart.

Da man endelig var parat til optagelse, blev køretøjet bemandedet med »de grønne«, der var stuvede sammen under lærredet, og på kuskæsædet sås prinsen og den røvede eller bortrømte prinsesse. Filmfotografen var på plads, og så blev dér fløjtet.

Ned ad Møldalvejen kom køretøjet slingrende i fuld galop og når til »Vandrask«, et særligt ujævnt sted med et brat fald, med blæsten blafrende i sejlet og ikke mindre i den skønne prinsesses lange viltre krøller.

Men netop her ved »Vandrask« havde »de gule« lagt sig i baghold ved nogle buske i vejsiden, og ved hjælp af nogle lange reb får de køretøjet til at vælte. Og det netop så uheldigt, at prinsessen trimler langt ud i engen, hvor hun plumper ned i et dyndet vandhul, så hun dårlig nok har næsen oven vande. I den almindelige tumult er hun altså forsvundet, hvad der kom et drabeligt slagsmål ud af de to hold imellem.

Hestene er samtidig kommet fri af den væltede vogn og tager sig nogle drabelige rundture ud over markerne med bag-ud-spark og kraftige trompetstød ud af næseborene.

Den videre udvikling i selve filmen erindres ikke, men hestene blev dog snart indfanget igen, og den tilsølede Mille skyllede blot det værste snavs af sig nede i en vandrende i engen.

Mille måtte dog give »et par ekstranumre«, vistnok ikke til den samme film, idet hun omme i Non Mølle lod sig binde til det store vandhjul, der derefter blev sat i gang, så vandet i fossende kaskader strømmede ned over hende, mens hun snart havde hovedet og snart benene ned eller op.

Oven på den tur sprang hun ned gennem frislusen, hvor hun i flere sekunder var helt væk i vandmasserne, inden hun fandt sig selv skyllet ud i ålekisten, og blev opfanget af dens slimede tremmer.

Det følgende efterår blev filmen »Zigøjnerprinsessen« vist i det daværende »Kosmorama« i Viborg, og til premieren

var de, der havde hjulpet til ved optagelsen, særlig indbudte. Selvfølgelig også Skjelhøje-slagteren, af hvem man havde lånt de sorte russere.

Da man nåede frem til scenen, hvor den vilde kørsel foregik ned ad Møldalvejen, klappede slagteren voldsomt i hænderne, så det næsten kom til at se ud som, at jo stærkere han klappede, des mere fart fik hestene på. Og efter væltturen, hvor de sprang løse omkring, klappede alle i salen med og trampede i gulvet, så det tilsyneladende dirrede i den hvide lærredsskærm.

Slagteren påstod sidenhen, at de to sorte kunne blive ved med at »huske« den raske kørsel ned ad netop denne vej, så når han sidenhen kom med kødvognen og nærmede sig det uheldssvangre sted, måtte han holde særlig hårdt i tømmerne, hvis farten ikke skulle overstige det rimelige.

Om skuespillerinden Emilie Sannom kan der siges, at hun lod sig byde alt for meget, ofte det helt urimelige, men hun ville det sådan, og kunne ikke tænke sig det anderledes, der skulle ske noget af det, andre ikke turde, hvor hun var med.

Hun var ellers det rareste menneske, der kun stillede små fordringer, og altid i et strålende humør. Selv om hun var den eneste pige mellem 20–30 mandlige medspillere, så rådede der en tryk hensynsfuldhed og hjælpsomhed fra begge sider, som hver eneste kunne være tjent med.

I en naboejendom til skuepladsen mellem lyngbakkerne boede der et par ældre mennesker, Lars og Line hed de, og der holdt skuespillerne ofte til, når dagens arbejde var til en side. De vaskede sig ude ved brønden og fik deres tøj bragt en smule i orden, og da var Line ikke sen til at hjælpe med nål og tråd, om det var nødvendigt.

Lars var den underholdende, og den udenlandske accent, der nu engang var hans, afstedkom ofte pudsig forviklinger til stor morskab for alle.

Mille faldt snart godt til hos de gamle, som hun kaldte »Bedstemamma« og »Bedstepapa«, og der følte virkeligt tomhed i de gamles stuer, når hendes lyse latter ikke mere var at høre. Hun var ikke mere end godt tyve år dengang, og ingen kunne da vide, hvad der ventede hende forude.

Filmens vovehals blev hun senere kaldt, og nogle år senere ses hun som faldskærmsudspringerske, og det både her og i udlandet, hvad der skulle blive hendes skæbne. En faldskærm, hun sprang ud med, foldede sig ikke ud, som den skulle. Det var den 30. august 1931, og Emilie Sannom, førhen den uforfærdede, var ikke mere.

*Om vandforsyning i Lysgård samt et par sidespring
i forbindelse dermed*

Indtil 1870'erne var vandforsyningen til husførelsen noget, der klaredes ved, at man hentede det fornødne vand i en spand fra bydammen. Husdyrene blev trukne til vands det samme sted, og de vadede et godt stykke ud i det plumrede vand. Det kunne da ske, at de »tabte« et eller andet derude, men det havde man lært ikke at tage så nøje.

De spandefulde, der skulle benyttes til indebrug, tog man ved den »rene« side af dammen, og helst inden dyrene kom derud. Mere blev der ikke gjort ud af den sag.

Når der bagtes brød, var damvandet særlig velegnet om sommeren, når dejgen skulle æltes, »for det var så rår løj« (så rart lunken) til dette brug.

Ved den tid blev der så gravet en fællesbrønd, en halv snes alen øst for bydammen, og den var henad 40 alen dyb. Den blev forsynet med »kjeldhus« og vindeværk og var til brug for alle i byen.

Senere blev der også gravet en brønd omme ved skolen, der blev kaldt »æ skuelkjeld'«, men den var langt dybere og kostede nær 1000 kroner, hvad der var en svimlende sum efter den tids målestok.

Denne brønd havde fået en lidt uheldig placering i skolegården og lige op til Sjørupvejen. Det afstedkom da også enkelte uheld, og ét af de alvorligere skal lige omtales her.

Hestene for et køretøj løb løbsk, og det afstedkom, at de løb til hver sin side af kjeldhuset, som de skubbede til side med vognstangen imellem sig. Det stoppede dem i farten, men den ene hest var faldet ud over det dybe svælg, kun

hængende fast i seletøjet, og var ved at trække den anden med sig.

Den uheldige kusk var ikke kommet videre til, og han kunne med det samme se, at han alene ikke magtede at redde den uheldige hest. For ham var der ikke andet at gøre end råbe op for at tilkalde hjælp, og han gjorde det da også så grundigt, at folk fra hele byen kom styrtende til.

Den hest, der hang i seletøjet, arbejdede for at komme op, men det havde desværre til følge, at den skred dybere ned, og derved forværredes situationen. Endelig kom smeden, og han var den mindst rådvilde. Han snuppede tømmen til sig og fik i hast lavet et par løkker, der blev slået om forbenene på dyret, og som nogle af de tililende måtte holde fast i. Derved kunne den anden hest blive slået løs, og ved hjælp af vognstang og kassefjælene fra vognen dannedes en vippe, som i små sæt kunne løfte den uheldsramte hest opad. Heldigvis holdt seletøjet, og snart efter havde den fast bund under sine hove igen, og alle tilskuere og medhjælpere kunne ånde lettet op.

Da århundredskiftet var nået, var der enkelte gårde og huse i Lysgård by, hvor man havde bekostet egen brønd eller »kjeld«, som man kaldte den forhen. Men for dem alle gjaldt det, at den høje beliggenhed var årsag til, at de var ret vanskelige og derfor dyre at sætte. Tilmed var de besværlige og langsommelige at vinde vandet op af.

Derfor modnedes tanken om at gå sammen om et vandværk, der kunne forsyne hele byen, hvor flere håndværkere og andre havde tanke om at bygge eget hus og derfor ville få behov for vand.

Da man så sig om efter et egnet sted for et sådant værk, valgte pladsen ved Lyshøj, da man derfra nemt opnåede det nødvendige tryk i rørene, der skulle føre vandet ind til hver husstand.

Sådan blev det, og vandværket kom til at bestå af en murstensbrønd på omkring de hundrede alens dybde, og det nødvendige pumpeanlæg blev trukket af en vindmotor, først en med vindrose og styrehale, der med store bogstaver var bemalet med navnet »SAMSON«. Siden blev den udskiftet

med en femvinget, der havde klapsejl. For at imødegå en vindstille periode blev der opmuret en vandbeholder, som kunne rumme nogle dages forbrug.

Det var altsammen regnet såre godt ud og virkede da også efter hensigten.

Men i iveren for at alle kunne få den praktiske vandhane, havde man overset en meget væsentlig ting.

Her kan der passende fortsættes med uddraget af et brev, skrevet af forfatteren Jeppe Aakjær, dateret den 19. december 1909, altså få år efter vandværket var stillet an.

Gengivelsen er efter det originale brev med forfatterens egen håndskrift og er et svar på et modtaget brev fra en mand, der havde fået den idé at ville gå i spidsen for oprettelsen af et Blicher-museum, tilsyneladende i Kjellerup, og nu anmoder Jeppe Aakjær om råd og hjælp dertil.

Den tanke tiltaler slet ikke Aakjær, og han slutter sit brev med følgende salut:

– Men Deres Idé er kommen noget sent til Verden, og paa et Tidspunkt da Pieteten for Blicher ikke er større end at de Lysgaard Bønder har kunnet rejse deres rædelige Vindmotor lige op ad Blichers smukkeste Mindesmærke. Med denne Daad synes jeg Rekorden for intellektuel Raahed er slaaet i dette af Vandaler mishandlede Land.

Deres forb. Jeppe Aakjær.

De »Lysgaard Bønder«, som Jeppe Aakjær kalder Lysgård bys beboere, med en åbenbar stor ringeagt, langer han altså i sit brev en ordentlig bredside ud til, fordi de efter hans formening har været så hensynsløse at skaffe den ærværdige mindsten for Blicher et så upassende naboskab.

Brevets indhold kom sikkert aldrig til deres kendskab og havde da sikkert heller ikke mulighed for at ændre ved tingenes tilstand.

Men med Jeppe Aakjærs dybe ærbødighed for alt, hvad der angik Blicher, kan man vel egentlig godt forstå den krænkelser, der her så åbenbart forelå.

Lysgård-folkene var mere afhængige af deres skraldende vindmotor, der blev fornyet i stadig større udgaver og tilmed stadig mindre pyntelige, indtil elektriciteten kom til egnen i 1922 og bragte vindmotoren til fald, hvad der var en pryd for Lysgård by og egn.

»Æ' Kratsme« (Kratsmeden)

Der, hvor vejen fra Knækkeborgsiden går ned gennem kratet mod Most Mølle, har den afskåret en spids af Knækkeborgs jord, som smed Jens Jensen erhvervede i 1867. Han lod det hus opføre, der ligger der endnu, og som ikke i det ydre er ændret nævneværdigt siden. Ydermurene er bygget op af kampesten, der altså har vist sig at være gjort med omhu. I vestenden indrettede han den smedie, som han arbejdede i de næste fyrretyve år, altså så længe kræfterne slog til.

Smed Jens Jensen var egentlig fra Hersom, men kom til egnen samtidig med en ny mand i Knækkeborg, Mads Mousten, ovre fra Vium Østermark. Smeden blev også kaldt Jens Rødding, og sidenhen mest »Æ' Kratsme«. Han var bredskuldret og af middelhøjde. Gode kræfter havde han også, så der var ikke den hest, om den var nok så urolig, at han ikke kunne holde benet oppe, mens han sømmede skoen under dens hov.

Hans håndelag var der heller ikke noget i vejen med, så han fik skyld for at være dygtig til at smede hestesko. Men da måtte hesteejeren eller den, han havde sendt, hjælpe til med at trække blæsebælgen, og det i det tempo smeden forlangte. Bedre var det, om hjælperen magtede at slå nogle slag med forhammeren, når den glødende jernstang skulle strækkes og bøjes, men det var nu de færreste, der havde tag på det.

Når der var noget, der ikke rigtig passede ham, var hans måde at give ondt af sig på at brumme nogle uforståelige ord, og så var det bedst ikke at sige ham imod. Således når

en tøjrepæl eller anden mindre ting skulle laves, så skulle man helst have en passende jernstump med hjemmefra. Havde man ikke det, så fik man snart ud af hans mumlen eller gryntende ord, at I har sikkert derhjemme et stykke jern, smidt et sted, der kunne bruges, så man kunne spare sit det nye.

Men var det jernstykke, man kom med, til gengæld for simpelt, kunne man risikere at få noget stukket ud om, at I tror da også, det er muligt at lave alting af ingenting, mens han smed den kasserede jernstump ud af døren.

Efter at Jens Jensen havde slået sig ned som smed dernede ved Krattet i Knækkeborg, blev han gift med Grete fra Grønhøj. Hun var efterkommer af de indvandrede kolonister og langt fra af de blide, så det traf sig, at det gik lidt hårdt til i ordvekslingen, især sparede ingen af dem på nogle drøje eder.

Hendes kaldenavn blev ret snart til »Smede-Grete«, et udtryk der sikkert erindres af én og anden endnu.

Når det var bønderne selv, der havde ærinde i smedien, kunne der godt falde en »smededram« af, og det var noget, som Grete overvågede nøje, at det blev holdt inden for grænsen af det rimelige. Nu var der det, at »Æ' Kratsme« godt ville skelne en smule mellem det mindre og det større hartkorn, og til de sidste regnede han en mand i Bisballe.

En dag han var dernede i smedien og havde fået sit ærinde fra hånden, skulle han selvfølgelig beværtes med en »smededram« inden hjemturen. Og der er det, at smeden i overdreven ødselhed skænker op for ham hele to gange.

Dårligt nok var han uden for hørevidde, inden Grete smækkede sin køkkendør op på vid gab, mens hun busede ud med ordene: »Hwa skul' han ha tow for?« Hvortil smeden omgående bed hende af med: »Hwa kommer de dæ ve'?«

Det kunne jo hænde, at smeden skulle have et par jernstænger og samtidig en sæk kul hentet hjem fra Viborg. Denne kørsel besørgede en mand i Hornskov, og ved samme lejlighed kunne brændevinsflasken passende blive fyldt op. At der var én til, godt gemt i kulsækkens indhold, måtte Grete på ingen måde få noget at vide om.

Æ'Krat'smedje, som den tager sig ud i dag set fra syd.

I fyrretyve år havde disse to mennesker en tilværelse sammen dernede i »Æ' Kratsmedje«, men så var smeden også blevet gammel og aflægs, og hans død indtraf i 1907.

Børn var der ingen af, og for »Smede-Grete« kom der en eneboertilværelse, som kom til at vare i en halv snes år.

I den tid blev intet i smedien rørt, alt stod og lå, som da smeden havde forladt det. Et par skovfulde halvbrændte kul lå stadig på essen, og på filebænken forskelligt af hans værktøj, ligesom det stærkt slidte skødeskind stadig hang i sin nakkestrop på et søm, der var slået ind i en stolpe, som var sat op til afstivning for blæsebælgen. Selv smedens træsko stod med halmviske i, og det i den fordybning, som de gennem årene havde slidt ned i lergulvet, derhenne ved køkkendøren.

Mens »Smede-Gretes« kræfter endnu slog til, gik hun ofte den lange vej til Grønhøj for at besøge noget familie derude.

Halvvejs ude, på den anden side af Skjelhøje, i en af de ejendomme der er beliggende i Skansen, havde hun også fa-

milie, hvor manden vistnok hed Johan. Der gik hun ind for at hvile sig lidt, inden hun skulle videre.

Hendes stærke sprogbrug kunne Johan ikke lide, og det foreholdt han hende hver gang, men lige meget hjalp det. Hun fejede ham af med: »De ska do sgu et ta dæ å, bette Johan.«

Når hun sådan kom gående, var det med en vatteret konekyse på hovedet og et gråt sjal over skuldrene. For det meste holdt hun hænderne ind i siderne og albuerne stikkende udad. Stram i ansigtet og uden at se til højre eller venstre gik hun midt ad vejen, og hun hummede sig nødig, selv om et hestekøretøj skulle forbi.

De sidste måneder, »Smede-Grete« levede, blev hun flyttet over til en kone i Almind, der tog sig godt af hende, men da var Gretes kræfter ved at være udtømte, og en høstdag i 1916 døde hun.

Lejligheden til smedien var i den østre ende af huset og bestod af en snæver forgang og et lille køkken, begge med stenpikning til gulv, foruden en enkelt stue, dog med brædegulv. I den var der en udmuret krog ud mod køkkenet, der lige akkurat kunne rumme en dobbeltseng.

Smedeparrets bohavederudover var to dragkister, et bord med fire stole, samt et klædeskab. På væggen hang et lille lodur og et par billeder, foruden smedens ryttersabel fra hans soldatertid, hvor han som dragon var med i krigen i 1864. Det var alt, hvad hjemmet rummede udover sengeklæder, gangklæder og en smule køkkentøj.

Ved en auktion over hus og løsøre i foråret 1917 blev alt solgt, og som smedie betragtet var dens æra til ende.

Men den er en minderune værd, når der skrives historie fra Lysgård sogn.

Vejene før Viborg

Af Aage Lauritsen

Vel ingen gammel dansk vej er kendt af så mange som fortidens hovedfærdselsåre op gennem Jylland.

Dens forløb har frem for nogen Hugo Matthiessen lært os at kende, og gennem snart et halvt århundrede har mennesker med sans for landets fortid efter hans vejledning fulgt dens spor.

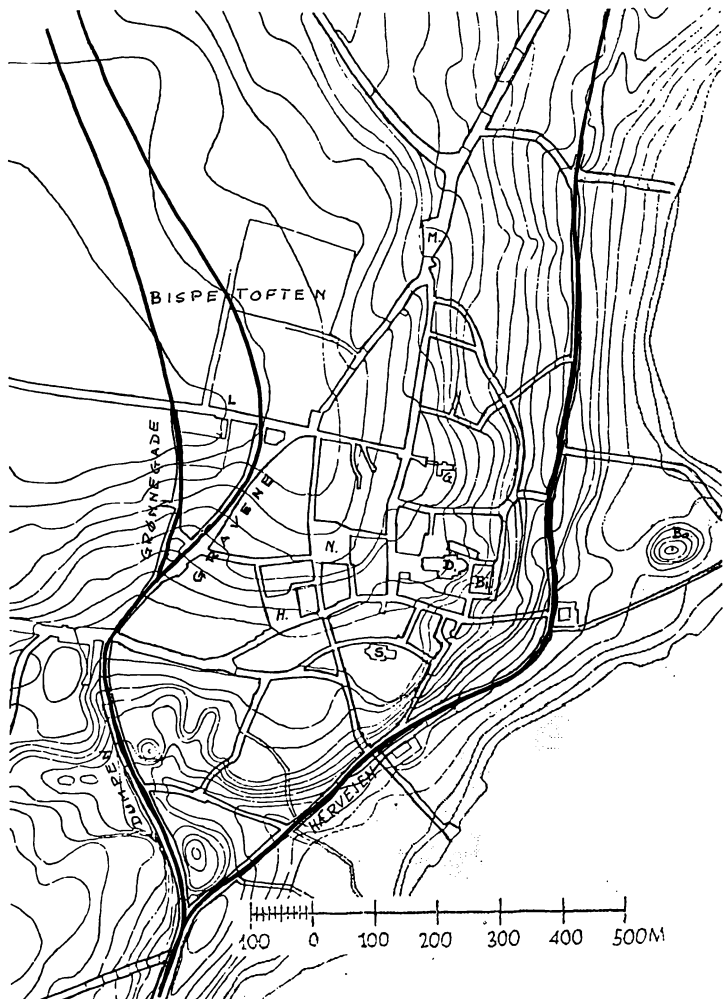
Gennem Viborg følger vejen bankens fod, indtil den efter passagen øst om den gamle bys kerne kravler 30 meter op på det plateau, hen over hvilket den fortsætter mod nord.

Men der er noget underligt ved dette vejløb uden om den ældste by. Hvorfor ligger det gamle Viborg, hvis historie synes så nært knyttet til den store vej, ikke umiddelbart ved denne, men oppe på de højder langs hvis fod vejen smyger sig frem?

Det fører os til de spørgsmål, som danner grundlag for den følgende undersøgelse: Hvor lå de veje, omkring hvilke Viborg by voksede op? Hvorfra kom de, hvorhen gik de, og hvor meget af dem har tiden levnet til den, der i dag søger deres spor?

Kommer man i vore dage sydfra til Viborg, følgende Hugo Matthiessens hærvejslinie, virker det påfaldende, at vejen, Lille Sct. Mikkelsgade, går tværs over en gammel erosionskløft fra en af istidens smeltevandsfloder. Med tanke på, hvor meget det betød at undgå unødige stigninger, navnlig for dem, der færdedes med vogne ad vejens løse sand, kan det undre, at færdselen blot fortsatte tværs over denne kløft i stedet for at følge dens lette stigning bort fra søen og først overskride den så langt mod vest, at det kunne ske uden tab af højde.

Men netop en sådan linie følges af den gade, der hedder Dumpen, og der er således god grund til at forestille sig Dumpen som et væsentligt led i fortidens vejnet.

Til højre på kortet Hugo Matthiessens bærvejslinie. Til venstre den formodede vej gennem Dumpen og videre gennem Grønnegade. Indtegnet på H. H. Engqvists kort fra Viborg Købstads Historie, bind 4, 1941. Højdeforskellen mellem kurverne er 5 fod, $1\frac{1}{2}$ meter. For at lette orienteringen er enkelte lokaliteter mærket med bogstaver: M den torveagtige bredning nordligst i Sct. Mogensgade, L Landsarkivet, G Gråbrødrekloster, N Nytorv, H Hjultorv, D Domkirken, Bi Bispegården, Bo Borgvold, S Søndre Sogns kirke.

De seneste års sygehusudvidelser og gadereguleringer har ændret Lille Sct. Mikkelsgade og den sydlige del af Dumpen stærkt, så man må bruge kortet til at danne sig en forestilling om, hvordan der før så ud.

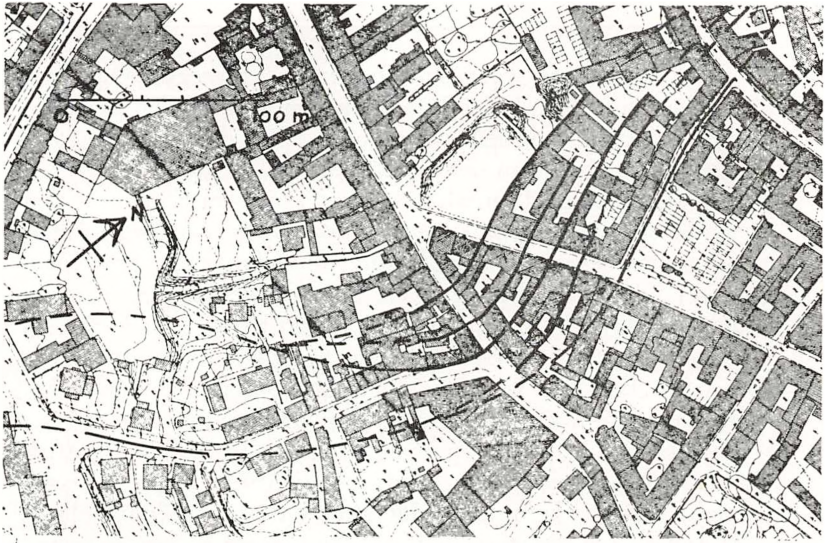
I almindelighed omtales Dumpen blot som et levn af den gamle stadsgrav. Dog skriver Otto von Spreckelsen i 1963: »Dumpen, en del af det gamle middelalderlige fæstningsanlæg, der har omgivet byen. Navnet betyder egentlig en naturlig fordybning i jorden, og gaden tjente i ældre tid både som færdselsåre og rendesten, der førte overfladevandet ned til søen ...« Erik Levin Nielsen omtaler i 1966 linien Reberbanen-Gravene-Dumpen som »hærvejens gamle vestgående ringvej omkring byen«, og ud fra en topografisk vurdering skriver Peter Bredsdorff i 1973: »Den bekvemeste måde at komme fra den store dal op på Viborg-platøet synes at have været i den næppe synderlig vandførende kløft ved "Dumpen", en naturens hulvej.«

På langs gennem kløftens bund går nu Sct. Jørgensvej, som i øvrigt har skiftet navn flere gange, så den på ældre kort vil kunne træffes under betegnelserne Blichersvej, Jernbanevej eller Lille Dump.

Gennem en af kløftens forgreninger fortsætter vejen mod nord i en jævn stigning på ca. 1:16 og runder samtidig mere østover. Ved skæringen med Sct. Mathiasgade skifter gaden navn fra Dumpen til Gravene og fortsætter i en mere moderat stigning på ca. 1:30 med retning mod nordøst, og derpå igen mere mod nord.

Hundrede meter nord for Sct. Mathiasgade skiller Grønnegade sig ud i en vinkel på ca. 30 grader og buer vestover i så jævn en bue, at den tør antages at være opstået i en tid, hvor færdselen frit kunne vælge sin vej, uden hensyn til hindrende ejendomsskel.

Denne jævne rundings præg af oprindelighed er karakteristisk for hele vejløbet fra det sted, hvor Dumpen skiller sig ud fra Hugo Matthiessens hærvejslinie, til det sted, hvor Gravene og Grønnegade på hver sin side af Landsarkivet støder til den tværgående gadelinie Skottenborg-Lille Sct. Hansgade. På dette sted er både Gravene og Grønnegade

Formodede vejlinier ved Lille Sct. Pedersstræde, indtegnede på moderne bebyggelseskort. Hvor vejlinierne følger ejendomsskel, er de fuldt optrukne, ellers stiplede. Højdekurverne viser hulvejen, hvor sporene løber sammen. Til sammenligning vises nederst Berggreens matrikkelkort fra 1884. (Stadsingeniørens kontor og Landsarkivet for Nørrejylland).

nået op til kanten af det omtalte plateau, har passeret den gamle bydel, og fortsætter mod nord efter Ålborg.

Indtil Viborg landsting omkring år 1400 fik sin plads på Gammeltorv foran Domkirken, holdtes det lige syd for Lille Sct. Hansgade, på plateauets kant mellem Grønnegade og Gravene, en støtte til formodningen om, at disse to gader er levn af det gamle nordgående hovedvejsstrøg.

En husrække fortæller historie

Så vigtige de her beskrevne vejlinier end må have været, var der dog flere end dem.

Den nordre del af Lille Sct. Pedersstræde er en blanding af gammelt og nyt. Østsiden dannes af et moderne stormagasins lange, lige murflade, mens vestsiden har bevaret tidligere århundreders lave huse, og med dem gadens gamle, skiftende løb. I en regelmæssig bue bøjer gaden vestover de første 35 meter fra nord, men danner så et let, skarpt knæk og ændrer pludselig karakter ved at fortsætte i lige linie mod syd, uden at husenes udseende antyder nogen aldersforskel mellem gadens nordre del og denne.

På matrikelkortet bemærker man med overraskelse, at den lette bue i husrækken fortsættes nord for Store Sct. Pedersstræde i skellet mellem ejendommene nr. 7 og 9 (matrikelnumrene 299 og 298). Buen kan følges de godt 40 meter gennem hele husblokken over til Sct. Mathiasgade, som den når mellem ejendommene nr. 60 og 62 (matrikelnumrene 287 og 288). Men ikke nok med det. Fra denne gade, mellem husene nr. 35 og 37 (matrikelnumrene 249b og 272) kan ejendomsskellenes let buede linie følges mere end 60 meter længere mod nord (Møbelpassagens østside).

Over en samlet strækning på ca. 160 meter markerer ejendomsskel i tre forskellige husblokke således én harmonisk gennemløbende linie. Det er til det yderste usandsynligt, at huse og ejendomme ved et tilfælde blev lagt sådan, at de tilsammen kom til at danne denne linie. Den omstændighed, at linien ikke blot krummer sig let, men i et S-formet slyng,

Den morsomme runding i husrækken langs Lille Sct. Pedersstræde, der viser, hvordan de mennesker, som først bosatte sig her, tilpassede deres ejendomsskel efter oldtidsvejens forløb. Historien, disse huse fortæller, er så særpræget, at husene fortjener at bevares, såvel dem langs krumningen som de få der endnu viser gadens senere fortsættelse lige mod syd.

er et yderligere indicium for, at der ikke foreligger et spil af tilfældigheder. Der må, da de første huse byggedes her, og ejendomsskellene blev lagt fast, have eksisteret en linie i terrænet, langs hvilken de blev lagt, og denne linie kan næppe have været andet end en vej.

Omkring 15 meter vest for den her beskrevne linie findes en tilsvarende gennemløbende linie, som blot er lidt kortere, idet den kun kan følges til ca. 40 meter nord for Sct. Mathiasgade, men lige så langt syd for Store Sct. Pedersstræde som den foregående.

Ejendomsskel antyder endnu en linie ca. 20 meter vest for den sidstnævnte, omend ikke ubrudt som de to andre. Til

Parkeringspladsen nord for Sct. Jørgensvej, som den før så ud. Billedet er set mod øst. Huset umiddelbart til venstre for stammen på det store træ genkendes i venstre side af Lille Sct. Pedersstræde på billedet side 56. Hulvejen med paretræet (som ikke ses her) gik til venstre bag ved skuret midt i billedet. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune).

gængæld kan den følges 80 meter nord for Sct. Mathiasgade.

Afstanden mellem disse formodede vejlinier er ikke den samme over alt. Navnlig de to vestligste ses at have større indbyrdes afstand på strækningen mellem Store Sct. Pedersstræde og Sct. Mathiasgade, end de har længere mod nord og syd.

Alle tre liniers karakter gør det sandsynligt, at deres fortsættelse i begge retninger har haft samme harmoniske præg, og det skulle derfor være muligt at danne sig en mening om deres oprindelige videre forløb.

Umiddelbart kunne man vente, at den østligste linie har fortsat mod syd gennem Lille Sct. Pedersstræde, men det ville betyde et brud på den regelmæssigt buede linie, idet gaden ved overgangen fra det buede til det lige stykke som nævnt danner et tydeligt knæk. Hvis den regelmæssige krumning også har præget vejen videre mod syd, må den fra knækket have fortsat vest for nutidens Lille Sct. Peders-

Arhundreders flittigt arbejde i haverne har jævnet, hvad der måtte have været af hulninger i terrænet nord for hulvejen med pætræet, men i denne gård i Store Sct. Pedersstræde har brolægning bedre bevaret terrænformerne. Måske røber gårdspladsens lette fald ind mod husmuren til venstre et af de gamle vejspor.

stræde, og tænker vi os alle tre liniers krumninger fortsat mod syd, ser det ud til, at vejene løb sammen små 100 meter syd for Store Sct. Pedersstræde.

Højest sandsynligt har de gjort det. Dér når de nemlig kanten af den tidligere omtalte erosionskløft, og netop på dette sted ses den dag i dag den hulvej, gennem hvilken vejfarende ad alle tre vejlinier da er nået ned til kløftens bund – eller op fra den, når de rejste mod nord.

Terrænet her er ændret stærkt ved afgravning til en tømmerplads, som nu er afløst af en parkeringsplads, men endnu i sommeren 1975 eksisterede hulvejens nordre del uforstyrret, men stærkt tilgroet i haven til et nedrevet hus på den tidligere Borgerskoletoft, matrikel nr. 425. Et pætræ suger næring af hulvejens bund og markerer således dens plads,

lige vest for den transformatorstation, der ligger i parkeringspladsens nordøsthjørne. På det nye ejendomskort over Viborg fremgår hulvejens plads klart af højdekurvernes forløb.

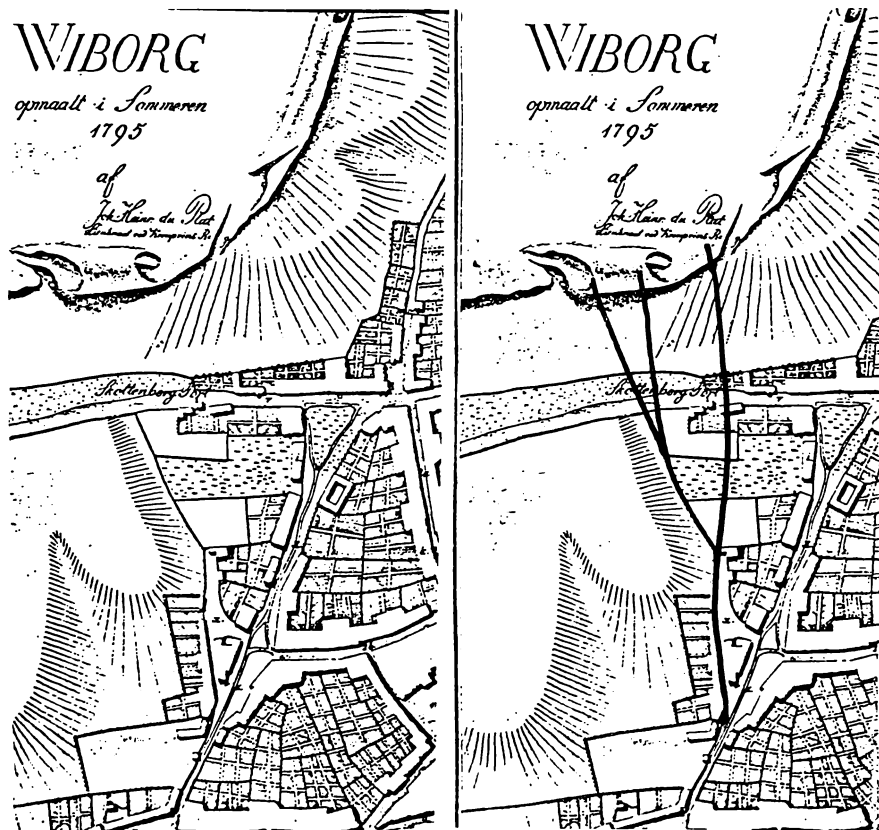
Efter at have passeret hulvejen fra nordøst må vejen være bøjet mere sydover og have fulgt Dumpen de sidste par hundrede meter til dennes sammenløb med Hugo Matthiessens hærvejslinie i Lille Sct. Mikkelsgade.

En fortsættelse af de tre krumme vejlinier mod nord lader formode, at de ca. 80 meter syd for Lille Sct. Hansgade er løbet sammen med den først beskrevne linie gennem Dumpen og Gravene. Med den har de slået følge mod nord langs vestsiden af den trekantede plads syd for Gamle Vagt.

Gennemløbende, let krummende ejendomsskel peger på muligheden af flere færdselslinier vest for dem, der har passeret hulvejen med pæretræet. Blandt andet har det lange smalle jordstykke, matrikel nr. 441, der går mod syd fra sammenstødet mellem Sct. Mathiasgade og Store Sct. Pedersstræde, det karakteristiske, let buede forløb, og du Plats kort fra 1795 viser netop her en gennemgående linie, der rækker næsten op til Vestergades udmunding i Gravene. Om den tilsyneladende nye indskæring, som her fører til parkeringspladsen, i sin oprindelse er en gammel hulvej, synes usikkert. Kurveforløbet på Engqvists kort tyder ikke på det.

Til den anden side, mod øst, kunne Lille Hjultorvsgydes let buede løb tyde på, at også den er et levn af en gammel vejlinie, som mod nord løb sammen med de allerede nævnte og mod syd fortsatte langs en del af skellet mellem matrikelnumrene 416a og b, hvor der endda ved Stiftsmuseets udgravning er fundet en nordgående stenlægning, mindende om vejanlæg fra folkevandrings- og vikingetid. Sandsynligvis ad Lille Sct. Pedersstrædes stejle del har den forladt plateauet.

Omkring 17 meter vest for denne vej ses endnu en linie, hvis klare runding fra Sct. Mathiasgade til 30 meter syd for Store Sct. Pedersstræde tyder på, at den enten har fortsat gennem hulvejen med pæretræet eller er stødt til den sydlige del af Lille Sct. Pedersstræde, lige oven for gadens stær-

Af du Plats kort fremgår, at Grønnegade i 1795 var en blindgade, og at betegnelsen Gravene også omfattede den. Ejendomsskellene antyder, at den har været en gennemgående vej, og små knæk at den har grenet sig, som det ses på kortet til højre. Mellem Grønnegade og Gravene krummer stier og ejendomsskel sig på en måde, der giver mistanke om, at også de er mindelser om gamle vejspor. (Landsarkivet for Nørrejylland).

ke stigning på 1:8. Den nordligste og den sydligste del af Lille Sct. Pedersstræde ville da være rester af to forskellige vejlinier, mens det mellemliggende stykke af gaden kan være en senere opstået forbindelse mellem disse to ældre linier. De skarpe vinkler, mellemstykket danner med navnlig det nordligste af dem, kunne tyde på, at der har været bebyggelse langs de ældre vejlinier, da forbindelsesstykket blev til, så en jævnt rundet forgrening ikke var mulig, sådan som i åben hede, hvor ingen ejendomsskel lagde færdselen hindringer i vejen.

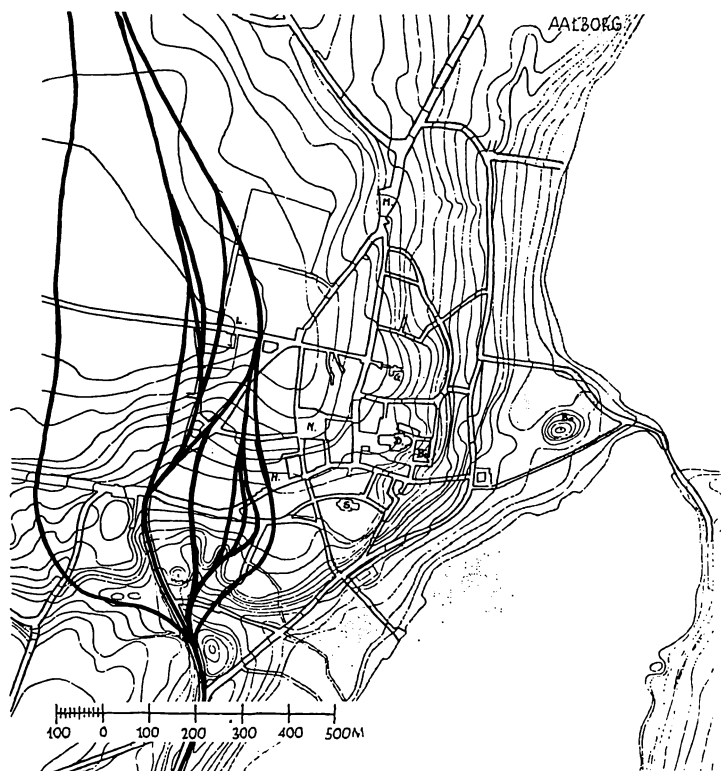
Den vej, der gik ned i erosionskløften gennem Lille Sct. Pedersstrædes sydlige del, må derpå være bøjet sydover for så at løbe sammen med Dumpen lige vest for den banke, der lå i vinklen mellem Dumpen og Lille Sct. Mikkelsgade.

Sct. Peders kirke, som af Engquist regnes blandt byens ældste, vil da have ligget ved den sidst beskrevne vejlinie, idet dens rester menes at være påvist lige øst for det sydlige knæk i Lille Sct. Pedersstræde.

Sct. Mathiaskirke lå på Hjultorvet, som er dens gamle kirkegård, altså lige ved den vejlinie af hvilken Lille Hjultorvsgade er en rest.

I vejbundtets vestlige del, tæt syd for stedet hvor Store Sct. Pedersstræde møder Sct. Mathiasgade, lå endelig det nu ligeledes forsvundne Budolfi kloster.

Kaster vi et blik på to af de ældste Viborgkort, der er baseret på en virkelig opmåling, nemlig du Plats fra 1795 og P. J. Hjorts fra 1824, viser det sig, at Grønnegade, hvis jævnt buede forløb syntes så iøjnefaldende på et moderne kort, slet ikke buer så jævnt endda. På begge kort ses gaden at bestå af to buer, som midtvejs mødes i et knæk. Et nøje eftersyn vil endda give mistanke om, at den nordre del yderligere er delt i to. På Ehlerets byplan fra 1940 kan det sydlige knæk ses i den vestre husrække mellem Sjællandsgade og Dannebrogsgade, mens det nordre knæk ligger omtrent midt mellem Dannebrogsgade og Lille Sct. Hansgade. Der kan næppe være anden forklaring på forholdet, end at vi

Hovedlinierne i det vestlige vejnet indtegnet på H. H. Engqvists kort.

her står over for to vejgafler, af hvilke i begge tilfælde kun den vestre gren er bevaret.

Det af Foss i 1858–59 udarbejdede matrikelkort viser, at bagskellene til ejendommene langs Grønnegades vestside danner en linie, hvis let bugtende tendens kunne tyde på, at også den markerer en gammel vej, som er gået mere direkte mod nord fra overgangen mellem Dumpen og Gravene, nogenlunde hvor nu Vendersgade går.

Der har utvivlsomt været flere vejlinier end disse; terrænforhold og nutidens gadeforløb antyder endog muligheden af en oprindelig linie vest ud af erosionskløften og derpå

langs Dalbergsgades og Ramsvejs linie mod nord, omtrent i retning af vandtårnet ved Skottenborg. At finde dem alle vil imidlertid ikke være muligt, og vi vil nu på grundlag af de med rimelig sikkerhed påviste vejløb søge at finde deres oprindelige fortsættelse mod nord.

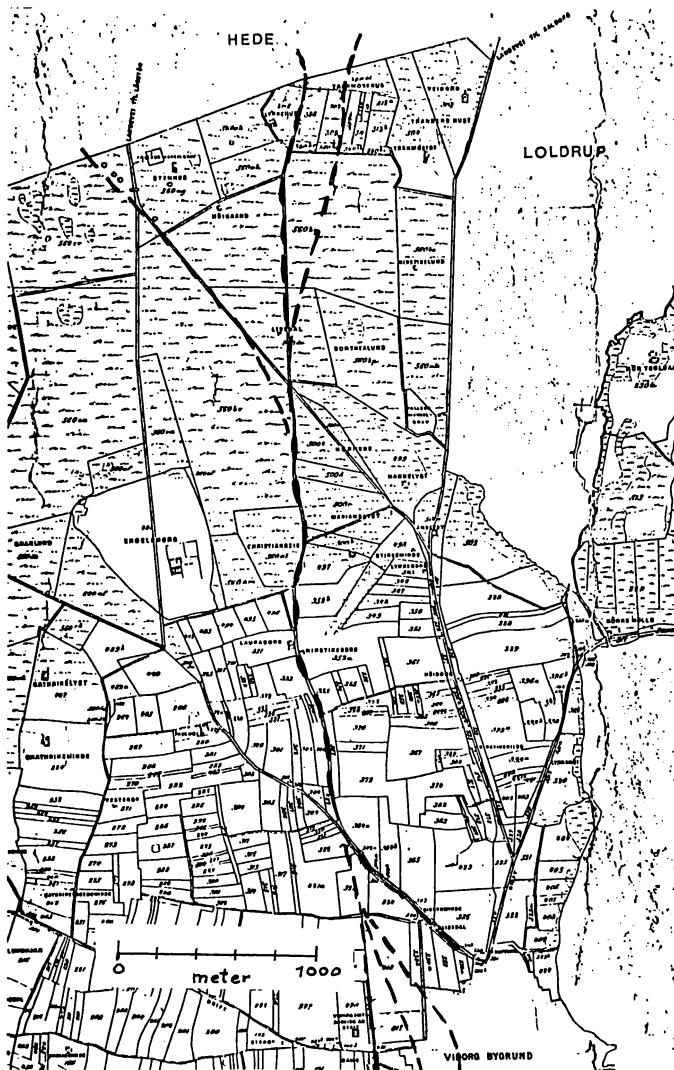
Nordpå fra Bispetofte

Gravenes nordøstgående linie fortsættes, omend lidt akavet, af Reberbanen, hvilket er forståeligt nok, da de begge regnes for at have været led i byens gamle befæstningslinie. Derimod er det meget lidt sandsynligt, at den gamle vejlinies forløb skal søges her, sådan som det har været formodet. Reberbanen har nemlig fald mod nordøst, og de vejfarende er ikke gennem Dumpen og andre hulveje søgt op på plateauet for straks efter atter at forlade det. Den højde, der var vundet gennem den besværlige opstigning ad sandede hulveje, satte man ikke til igen, før det var tvingende nødvendigt.

Det stemmer med Bokkenheusers oplysning om, at den senere Reberbane ikke var skabt til gennemgående færdsel, men kun havde til opgave at tillade beboerne på begge sider af Karnapgården i Mogensgade en let forbindelse med byens markjorder.

Rejsen er blevet fortsat hen over plateauet i retning mod Løvel bro på vejen til Ålborg, og ruten er valgt med to hensyn for øje: Så vidt muligt at undgå omveje og så vidt muligt at undgå stigninger, hvilket, da man jo færdedes i begge retninger, var ensbetydende med så vidt muligt at undgå afvigelser fra den vandrette linie i det hele taget.

Området nord for Skottenborg og Lille Sct. Hansgade hedder fra gammel tid Bispetofte. Det optages i vore dage af kirkegård, Landsarkiv, kaserne og sportsplads, altsammen nyere anlæg, som ikke har levnet nogen rest af de vejlinier, vi har kunnet spore hertil. Alligevel vil det måske være muligt at danne sig en forestilling om deres videre forløb.

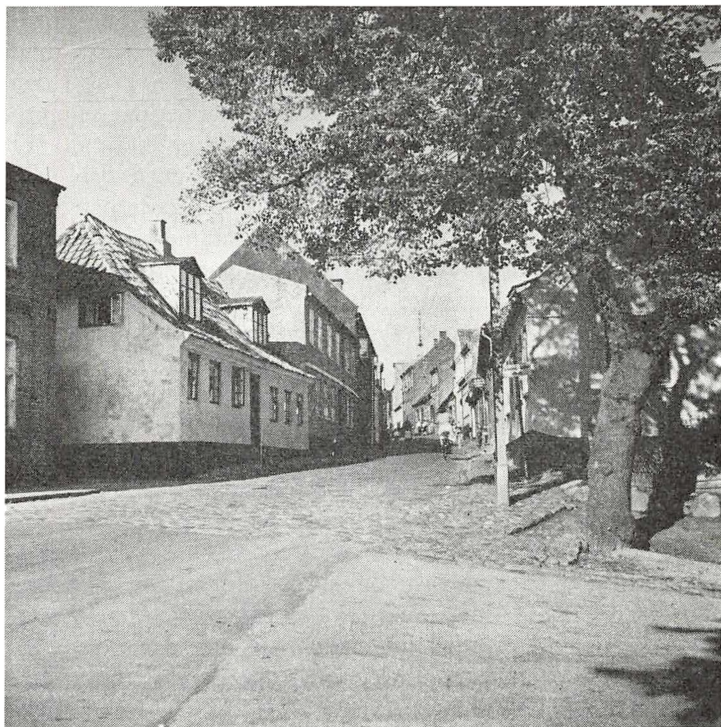

Vejens formodede fortsættelse mod nord, indtegnet på matrikelkort over Viborg Købstads Markjorder fra 1882. Allerede dengang synes enden af den omtalte kløft, der kommer fra nordøst, at være jævnet ud, men dens virkning på vejen ses stadig i det lette knæk østover fra Lauraborg og Kirstineborg. 1000 meter syd for de to gårde skærer vejlinjen den nuværende Skivevej, og endnu 400 meter længere mod syd går den tværs over Vesterrisvej og grener sig syd for lavningen, som her kommer ind fra øst. Skottenborg passerer 650 meter syd for Vesterrisvej. (Landsarkivet for Nørrejylland).

Bispetofthen udgør en jævn flade med let fald mod nord-øst. Højdekurvernes hovedretning er derfor fra sydøst mod nordvest (mere nøjagtigt sydsydøst-nordnordvest), og i den retning må vejen have fortsat for at opfylde betingelse nummer to, et forløb så vidt muligt uden stigning eller fald. Et sådant forløb vil også stemme fortræffeligt med den runding vestover, som både Gravene og Grønnegade begynder under opstigningen til plateauet, og det samme forløb antydes af Grønnegadeliniens og Gravenelinens indbyrdes stigning: Mod vest er plateauet lidt højere end mod øst, og rækker desuden længere mod syd. Det bevirker tilsammen, at linien gennem Grønnegade stiger langt stærkere end den østlige linie gennem Gravene, nemlig ca. 1:19 mod ca. 1:30. Der kan dårligt tænkes anden grund for færdselen til at vælge den stejlere Grønnegadelinie, end at den var kortere end vejen gennem Gravene, altså endnu et udtryk for, at vejen bøjede mere vestover efter at have nået plateauets kant.

En halv kilometer nord for Skottenborg begynder højdekurverne at bøje mod vest som udtryk for, at en sænkning her skyder sig ind i plateauet fra øst. Hvis vejen har fortsat i den retning, den hidtil har fulgt, har den passeret sænkningens bund et par hundrede meter længere fremme efter et højdetab på ca. 3 meter, nær stedet hvor Henrik Gernersvej og Mellemvej støder til Vesterrisvej.

En vej, der kommer nordfra, tyder på, at det forholder sig sådan. To kilometer nord for Skottenborg ligger endnu i industrikvarteret de to tidligere landbrugsejendomme Lavraborg og Kirstineborg, matrikelnumrene 331 og 352a, i vore dage Tagtækkervej nr. 11 og Vognmagervej nr. 15. Deres bygninger bruges nu til kontorer og industrielle formål. Gårdene ligger tæt sammen på hver sin side af en delvist forsvunden vej, som kommer nordfra og netop her danner et ganske let knæk. Årsagen til denne ubetydelige, men umiskendelige retningsændring er en erosionskløft, Engelandsdal, som kommer fra nordøst og endte lige ved gårdene. Nu er det yderste stykke af den fyldt op. Kløften har tvunget vejen en smule mere vestover, end den ellers ville være gået. Deraf knækket.

Lille Sct. Mikkelsgade i 1954. Hugo Matthiessens hærvejslinie set mod nord fra stedet, hvor den passerer erosionskløften. Gaden til højre er den gamle Stationsvej, som til venstre, uden for billedet, fortsættes i Sct. Jørgensvej. Gadens stigning fremgår af forskellen i husenes sokkelhøjde. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune).

Endnu i 1975 kan rester af vejen ses nogle steder i industrikvarteret. Den sydligste stump støder til Skivevej i en vinkel på ca. 30 grader knap 50 meter nord for Ringvejen, 100 meter vest for det derværende vandtårn (ikke at forveksle med det ved Skottenborg). Nogle nedgravede stolper markerer, at dens tid er ovre.

Tænker vi os denne vej forlænget i sin hovedretning mod syd, rammer den sænkningen langs Vesterrisvej i haverne mellem Henrik Gernersvej og Mellemvej, altså på samme

sted som vore vejlinier fra syd, hvis fortsættelse den øjensynlig har været. Den vinkel på 10–20 grader, som den danner med vejlinierne fra Gravene og Grønnegade, er udtryk for, at færdselen har valgt at søge en smule bort fra den lige linie for at passere Vesterrissænkningen på et sted, hvor den var en anelse mindre dyb, og stigningen, som skulle overvindes efter passagen, altså tilsvarende lettere. Dette til trods for, at der var tale om en højdeforskel på kun 3 meter, som der endda både mod nord og syd var 200 meter til at overvinde.

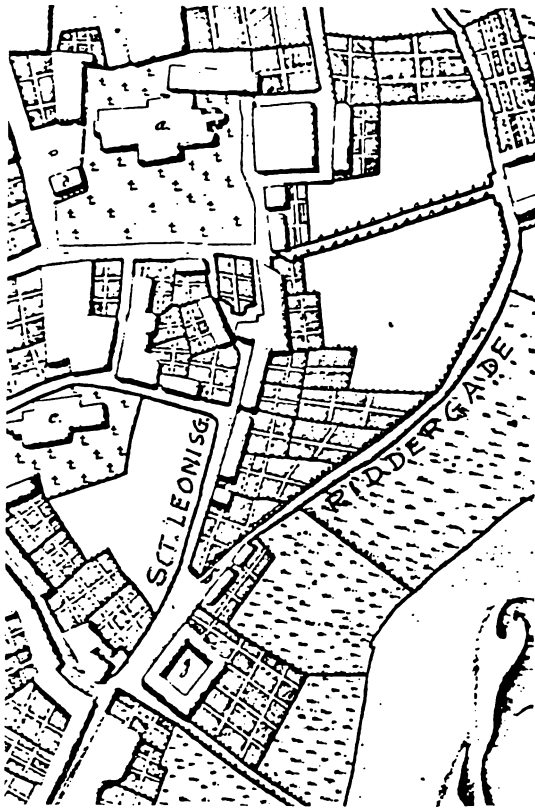
Forarbejdet til Videnskabernes Selskabs kort fra 1789 er påført en oplysning om, at den omtalte nordgående vej førte til Skals, og den vældige hulvejsvifte i Neckelmanns plantage viser, at mange rejsende her overskred Mikkeltbækkens dal, nogle med kurs efter Kølsen og Skals, derfra til vadestedet over Limfjorden mellem Løgstør og Aggersborg, så til Vesterhavet og endelig langs havstokken mod den nordligste af gamle jyske købstæder, Skagen.

Andre fortsatte lige mod nord ad ruten, som kortet stadig viser den første kilometer, men som er forsvundet i terrænet. Over Tranemosens sump og lige vest om Galgebakkens bronzealderhøj (smedien på gamle kort røber vejen) søgte nogle over Kistrup til vadesteder gennem åen, resten mod nordøst til Løvel og ad Stabilvej til stedet, hvor Løvel stenbros buer allerede i Erik Menveds dage talte deres tavse sprog om vejens værd.

Andre veje mod nord

Den hidtidige undersøgelse har givet indtryk af en betydelig færdsel i gammel tid gennem Dumpen og dens mange forgreninger. Lad os herefter se på den linie, som Hugo Matthiessen regnede for hovedvejen, Lille Sct. Mikkelsgade-Riddergade-Sct. Ibsgade (kortet side 52).

Straks efter, at Dumpen har skilt sig ud, går vejen 4 meter nedad til bunden af den tidligere omtalte erosionskløft, langs hvis bund Sct. Jørgensvej nu går. Her stod byens søn-

Du Plats kort fra 1795 støtter formodningen om, at Sct. Leonisgade er den ældste af de veje, som skilles her. Den er fuldt så bred som Riddergade, og den danner den mest harmoniske fortsættelse af vejen fra syd. (Landsarkivet for Nørrejylland).

derport, Sct. Mikkelsport. Nord derfor stiger vejen atter omkring 4 meter for, når den har passeret stedet, hvor Sct. Leonisgade skiller sig ud, igen at gå ca. 4 meter nedad, med en tilsvarende stigning et par hundrede meter længere fremme.

Disse højdeændringer er ingenlunde voldsomme, og i lande med et mere kuperet terræn end vort ville man smile ad

dem, men de er udtryk for en bølgebevægelse i vejløbet, som færdselen ellers har søgt at undgå. Stigninger er uundgåelige, når man skal op på det over 30 meter høje plateau, men bølgeformede vejløb, der blot giver ulempen ved stigninger uden fordelene ved derigennem at have vundet højde, er spild af energi.

Det er derfor et spørgsmål, om denne linie virkelig er den gamle hovedvej, som Hugo Matthiessen, og efter ham vistnok alle andre, har regnet den for.

Spørgsmålet forekommer så meget mere berettiget, som den omtalte 4-meter bølge i vejlinien havde kunnet undgås ved at lægge vejen en smule nærmere søbredden og derved opnå et vandret forløb de 500 meter til stedet, hvor nu Brænderigården ligger, og hvor Riddergade atter er nede i samme højde som ved Sct. Jørgensvej.

Hvorfor har vejen da søgt de fire meter opad? Hvad findes der ved toppen af den bakke, som kan begrunde stigningen.

På dette sted skiller Sct. Leonisgade sig ud fra vejen, vi har fulgt, og to egenskaber ved denne gade gør det sandsynligt, at den er forklaringen på det bølgeformede vejforløb. Dels fortsætter Sct. Leonisgade den jævne stigning fra Lille Sct. Mikkelsgade, og dels danner dens linie også i det vandrette plan en harmonisk fortsættelse af vejen fra syd.

Der er således grund til at formode, at ikke Riddergade, men Sct. Leonisgade er vejens oprindelige fortsættelse mod nord. Desværre ender den brat 200 meter fremme ved at løbe mod Bispegården. Ganske vist kan man på dette sted bøje i en ret vinkel mod øst og derpå i en ret vinkel mod nord. Derfra kunne man indtil 1870, da gaden lukkedes, fortsætte mod nord ad Sct. Nicolaigade. Den vil imidlertid efter passagen af Gråbrødre Kirkestræde bringe den rejsende et højdetab på et par meter, hvilket er i strid med de principper for vejføring, vi hidtil har kunnet iagttage. Ej heller de rette vinkler hører til kendetegnene på en gammel vej.

Hertil kommer, at de sidste 40 meter syd for Sct. Mathiasgade først er blevet til som gade ved rydning af nogle

De østre vejlinier. Længst til højre Hugo Matthiessens hærvejslinie. Til venstre linien gennem Sct. Leonisgade, som formentlig er den ældste af forgreningerne her. I midten Sct. Nicolaigadelinien. Indtegnet på H. H. Engqvists kort.

ejendomme omkring 1870. Indtil da fortsattes vejen i det nuværende Sct. Leonisstræde, altså parallelforskudt 20–30 meter mod vest. Strædet ender ved Sct. Mathiasgade, men det kan naturligvis have været anderledes engang. Forklaringen på det ejendommelige sving ind i Sct. Leonisstræde giver højdekurverne. De trækker her lidt mod vest, og for at blive i uændret højde eller endog fortsætte stigningen måtte vejen gøre det samme. Herfra går den pågældende kurve mod nordøst til Bispegårdens nordøsthjørne og fortsætter mod nord ca. 20, senere ca. 50 meter vest for Sct. Nicolaigade, indtil denne nord for gaden Navnløs pludselig bøjer mod vest til Sct. Mogensgade, uden at kurven ændrer retning tilsvarende.

En noget lignende linie som denne højdekurve må vejen ventes at have fulgt, og 300 meter nord for Sct. Mathiasgade kunne det se ud, som om de vestre skel til matrikelnumrene 87, 91, 67a og 66 er værd at overveje som vejens mulige forløb. Skellene, som tilsammen danner en harmonisk forløbende linie, følger stort set kurverne undtagen de sydligste hundrede meter, hvor højdekurverne bøjer mere østover. Skelliniens nordre del bøjer på det smukkeste op mod Skivevejs indmunding i Sct. Mogensgade og fortsættes harmonisk i denne let stigende landevej, der, som det huskes, lige på den anden side af Ringvejen løber sammen med den gamle nordgående Lauraborgvej i en vinkel på knap 30 grader.

Det bør næppe overraske, at vejen ikke kan spores de første 300 meter nord for Sct. Mathiasgade. I dette område lå eller ligger Sct. Mogens kirke, Gråbrødre kloster og kirke, Marieklosteret, Domkirken og Bispegården, foruden adskillige private gårde. For alt dette har den gamle vej højst sandsynligt måttet vige i det 12. eller 13. århundrede til de linier, som nu følges af Sct. Nicolaigade og Riddergade-Sct. Ibsgade.

Sct. Nicolaigade bøjer i forhold til højdekurvernes forløb mærkeligt vinkelret ind i Sct. Mogensgade. Det skyldes højst sandsynligt, at man ved byens omgivelse med en befæstningslinie ikke ønskede mere end én port i dette område,

Sct. Ibsgade, en del af Hugo Matthiessens hærvejslinie øst om Viborgs bybanke, som den så ud i 1907. Vidt forskellig fra oldtidens og middelalderens sandede spor viser vejen dog, hvordan der har været gennem århundreder og lader os samtidig føle fortidens rolige rytme. Kørebanelen er brolagt med hugne sten, resten stenpikket med håndstore marksten. Rendesten og rendestensbrædt er, som vi kender dem fra »Den standhaftige Tinsoldat«. Solen står i øst og dog højt på himlen, omkring seks en midsommermorgen. De mange åbne vinduer tyder på en varm dag. Avlsbrugeren har overstået morgenmalkningen og sat spandene ud til mælkekusken. En tidlig morgenvandrer har slået følge med drengen, der rider besten hjem fra marken til dagens arbejde. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune).

hvor den oprindeligt nordgående vej blev afbrudt og bøjet mod vest, så den løb sammen med Sct. Mogensgade syd for porten.

Det forekommer usandsynligt, at Sct. Nicolaigade ikke skulle have gået videre mod syd i den retning, den har langs Bispegårdens østside. Både på Traps kort fra 1858 og på matrikelkort viser det østre skel til ejendommene langs Sct. Leonisgades østside dens sandsynlige forløb hen imod gaflen mellem Sct. Leonisgade og Riddergade, og netop langs denne

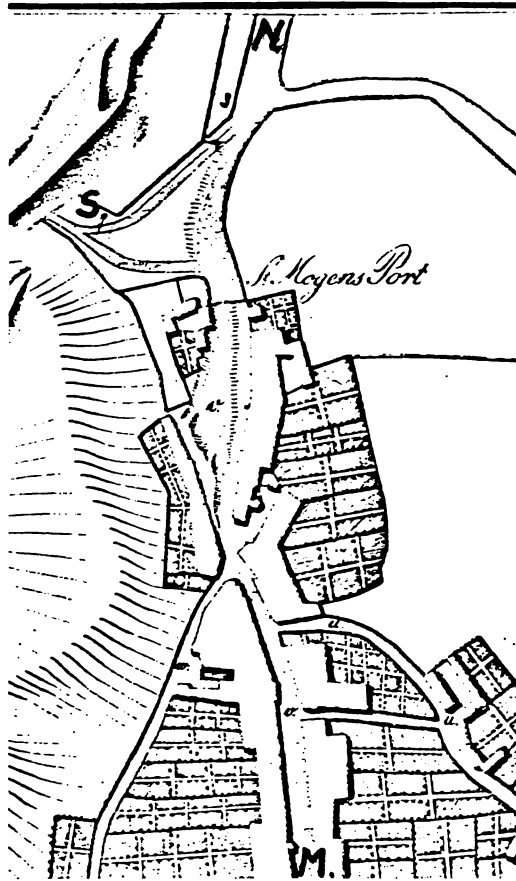
linie lå nogle af Viborgs ældste kirker, Trinitatis (Drottens), Sct. Villads og Sct. Mortens. Vejforgreninger er naturlige på dette sted, hvor plateauets sydøsthjørne passerer. Den nu forsvundne Allé kan have været en mindelse om en sådan vejforgrening til Borgvold og smalningen mellem søerne.

Det kan undre, at færdselen har valgt så stejle stigninger som hulvejen med pæretræet og bakken i Lille Sct. Pedersstræde, når der var mulighed for en langt mere gradvis overvindelse af højdeforskellen gennem Dumpen eller ad linien gennem Sct. Leonisgade og Skivevej. Det har den måske heller ikke gjort. Gik turen ned ad bakke, har man sikkert ofte valgt den kortere linie, selv om den var stejlere, mens der, når turen gik opad, har været mere grund til at foretrække den lettere stigning, selv om den forlængede rejsen.

Sct. Mogensgade

Nord for stedet, hvor Reberbanen og Mogensgade løber sammen, er Mogenstorvet. Dets vestre husrække ligger i nøje forlængelse af Mogensgades og kunne se ud til at være bygget langs en tidligere vejforbindelse mellem denne gade og den mere vesterdrejende Skivevej. Kurverne viser, at en sådan fortsættelse af Skivevej i Mogensgade også højdemæssigt vil have været meget harmonisk. Ganske vist stiger Mogensgade syd for Navnløs godt et par meter, i modsætning til de andre vejlinier, vi har beskæftiget os med, som havde stadigt fald mod syd, men stigningen skyldes i det mindste delvis affaldslag, som gennem århundrederne har hobet sig op. Netop i denne del af Mogensgade, ved hjørnet af Rosenstræde, har man fundet en gammel brolægning små to meter under det nuværende gadeniveau.

Mogensgade fortsætter mod syd i en let vestgående bue, indtil den ud for Gråbrødre Kirkestræde pludseligt ændrer karakter ved i et knæk at dreje 22 grader mere østover og fortsætte godt halvandet hundrede meter i denne retning og med stærkere fald end før, til den i en vinkel på 90 grader støder til Sct. Mathiasgade og ender dér.

Udsnit af du Plats kort over Viborg fra 1795. I øverste venstre hjørne ses lidt af kortets dekorative udstyr. Ved S kommer Skivevej ind fra nordvest og deler sig i to, der begge støder til den landevej (N), der kommer fra Randers over Nørremølle og fra Ålborg. Denne landevej går gennem Sct. Mogens Port og deler sig lidt sydligere i Reberbanen (til venstre på kortet) og Sct. Mogensgade (mærket M). Til højre går Sct. Nicolaigade fra. Følger man på kortet Sct. Mogensgade fra syd, er det tydeligt, at den efter at have passeret Reberbanen tidligere har fulgt en mere vestlig linie, til den ved S stødte til Skivevej. Ejendoms-skel viser hele forløbet, og vejens overordentligt elegante tilpasning efter højdekurverne helt fra Skivevejskløftens vestende til knækket ved Gråbrødre Kirkestræde inde midt i byen viser klart, at den stammer fra en tid, hvor der endnu ikke var ejendomsskel til at påvirke dens forløb. (Landsarkivet for Nørrejylland).

Sct. Mogensgade som den formodes at have gået før befæstningsliniens tid. Den nuværende afslutning er vist stipleet. Nogle formodede vejspor med rundinger svarende til Sct. Mogensgades er vist vest for denne. Indtegnet på H. H. Engquists kort.

Gadeknækket ved Sct. Mogensgade nr. 7, huset foran til højre. Billedet er set mod syd. Indtil engang i middelalderen fortsatte vejen her sin drejning til højre, vestover, i stedet for som nu til venstre. Den to-etages bygning med frontispicen er den gamle katedralskole, nu sæde for den kommunale administration. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune).

Mogensgades løb langs højdekurverne nord for knækket tyder på, at gaden oprindeligt fortsatte sin vestgående runding i overensstemmelse med kurverne, og at det nuværende lige gadestykke syd for knækket er blevet til som en sidevej til eller erstatning for den oprindelige linie, som derefter er opgivet. Kurvernes retning gør det sandsynligt, at vejen har forladt plateauet enten gennem hulvejen med pæretræet eller gennem den sydlige, stejle del af Lille Sct. Pedersstræde.

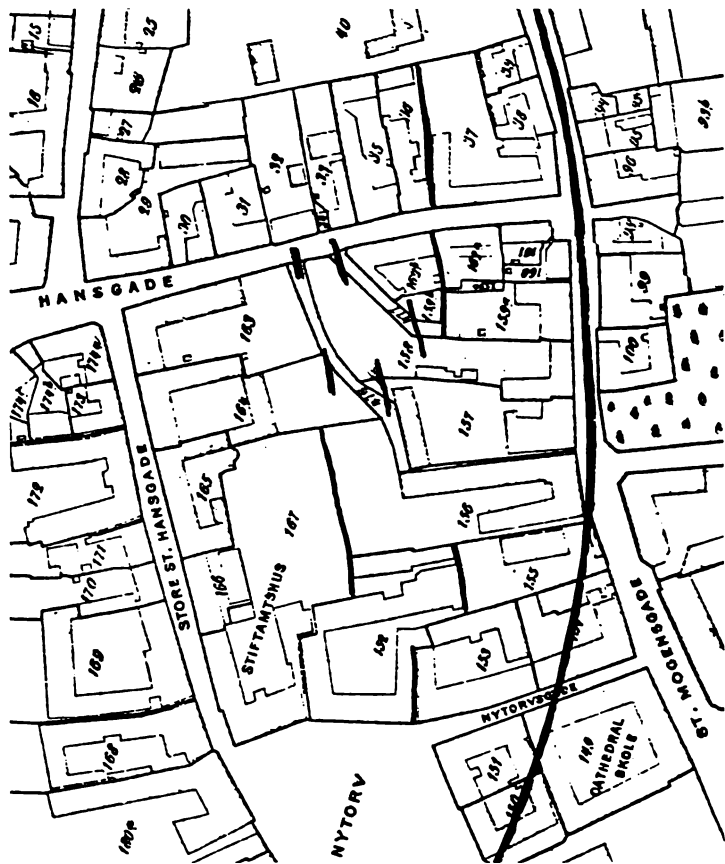
På Berggreens kort over Viborg fra 1884 ses i to ejendomsskel en let parallelforskydning, den ene i det søndre skel til matrikel nr. 208, den anden i det vestre skel til matrikel nr. 293. Årsagen til disse spring i skellinierne vil næppe kunne oplyses med sikkerhed, men det er måske ikke uden interesse, at begge skelstumper ligger nær den linie, som en forlængelse af Sct. Mogensgades bue kan formodes at have

fulgt. Det samme gælder en stump af det søndre skel til matrikel nr. 291.

Bortset fra disse korte skelstumpers spinkle spor synes intet at kunne tolkes som mulige mindelser om det formodede videre forløb af Sct. Mogensgade. Overgangen til nutidens linieføring må da også ligge mange århundreder tilbage. Mens ejendommene nordfra indtil Mogensgade nr. 9 følger den oprindelige linie, danner husenes facadelinie et let knæk allerede mellem nr. 9 og nr. 7, omend det egentlige knæk ligger mellem husene nr. 7 og 5. Ejendommen nr 7 synes således at være opført efter gadeforlægningen, og den regnes for at være fra begyndelsen af det 16. århundrede. Utvivlsomt er gadeændringen dog langt ældre. Århundreders ildebrande har budt på gentagne muligheder for at ændre upraktiske ejendomsskel, hvis eneste berettigelse var, at de fulgte en længst forsvunden vej.

Et nøjere studium af kortet viser flere gader eller genlembende ejendomsskel, der følger højdekurver og antagelig røber gamle vejspor. Vest for Sct. Mogensgade går således en smal blindgyde et halvt hundrede meter mod syd mellem Sct. Hansgade nr. 24b og 24c (matrikelnumrene 163 og 158). Gyden har en meget særpræget form. Den består af en nordlig og en sydlig del, som er næsten parallelle, men den sydlige del ligger godt en halv snes meter østligere end den nordre. De går parallelt med højdekurverne og kunne se ud til at være levn af gamle vejspor, og gydens skråt forløbende midtstykke levn af en tidligere forbindelse mellem dem. Den skråt forløbende gyde øst derfor kunne i så fald tænkes at være et tilsvarende forbindelsesstykke til en mere østligt beliggende vejlinie. Gyderne findes endnu, lige over for Fællesbageriet, men det svinder i husene omkring dem.

Syd for disse gyder danner de vestre skel til matrikelnumrene 156, 152, 155 og 153 let vstdrejende buer, der ligesom Sct. Mogensgade følger højdekurverne og rimeligvis røber gamle veje. Men det bliver kun til stumper; stumper af gyder og stumper af skel og dertil den amputerede Sct. Mogensgade, hvis harmoniske forbindelse med Skivevej klart

De ejendommeligt formede gyder, der går mod syd fra Lille Sct. Hansgade. De formodede vejlinier i forbindelse med gyderne er markeret, ligesom nogle vestbøjende matrikelskeel, der giver mistanke om gamle vejlinier. (Landsarkivet for Nørrejylland).

viser den som en af de store gamle gennemfartsveje, men nu gennemfartsmæssigt set kun en blindgade, en torso.

Hvorfor er forholdene her så forskellige fra området vest for Store Sct. Hansgade, hvor vi kunne finde den ene gennemfartsvej efter den anden?

Det er de på grund af Store Sct. Hansgade.

Byens værn

Hvis De på et kort over Viborg trækker en cirkelbue med en radius på 600 meter og centrum ved det gamle voldsted Borgvold, vil den temmelig nøje følge gadelinien Store Sct. Mikkelsgade, Store Sct. Hansgade, Reberbanen og derfra matrikelskel til det gamle forsvarsdige, Volden. Volden udgør ikke en del af cirkelbuen, men en del af en korde til denne. De ældste nøjagtige kort over byen, du Plats fra 1795 og Hjorts fra 1824, viser, at buen fortsættes øst for matrikel nr. 66 af en vej, Natmandsgyden, som fra Sct. Ibsgade gik ned til søen, omtrent hvor nu Sct. Kjeldsgade fører derned. De samme kort viser, at buelinien også fortsattes til Søndersø, af den nu forsvundne Garverigyde eller Søgyde. Måske er der ved afsætningen af denne linie anvendt ikke ét, men to centrer som vist på kortet side 82.

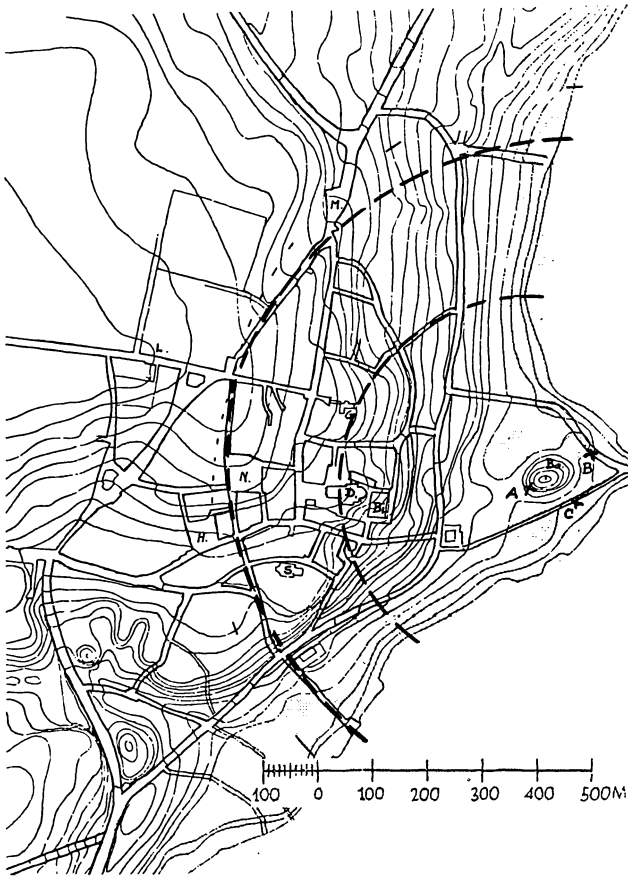
At det er en gammel forsvarslinie, kan der næppe være tvivl om, og højst sandsynligt har den fortsat et stykke ud i søen i form af plankeværk, palisader. Tømmeret derfra vil være velbevaret under vandet, og en dendrokronologisk analyse af træet vil kunne oplyse nøjagtigt, hvornår denne forsvarslinie blev til. Arealet, den beskyttede, synes at have været omkring 35 hektar.

Borgen er ifølge Ribe-årbogen bygget af Erik Menved i 1313, mens byens forsvar skal være skabt af Svend Grathe omkring 1150. Spørgsmålet er så, hvilket forsvar?

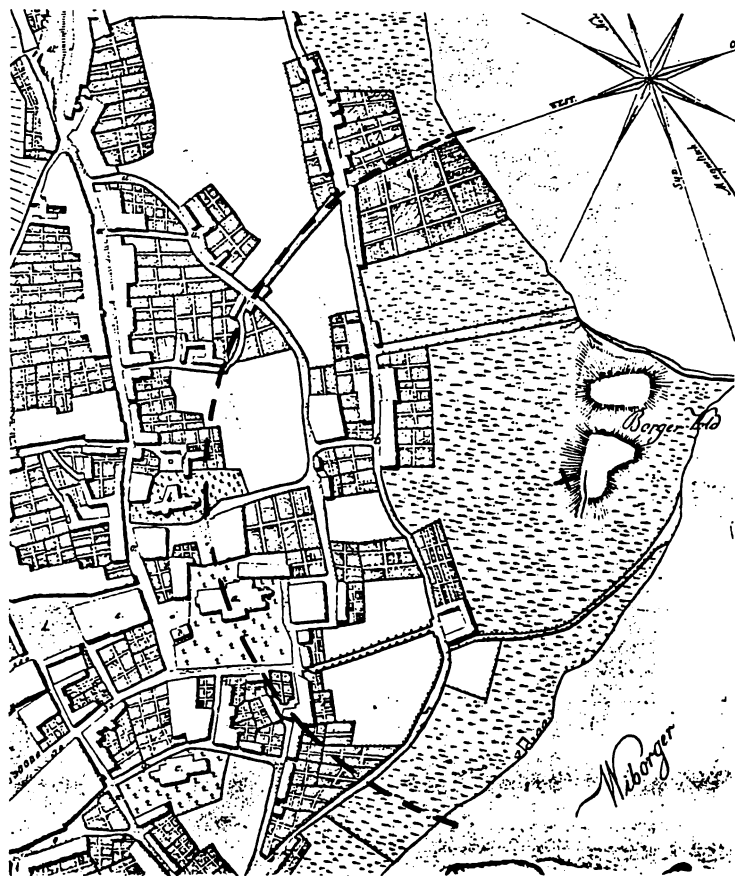
I den forbindelse kan der måske være grund til at se nærmere på den østlige del af Rosenstræde. Den danner nogle lette knæk, dels vest for Sct. Ibsgade, dels en snes meter vest for Sct. Nicolaigade. Ved gadens østre ende danner

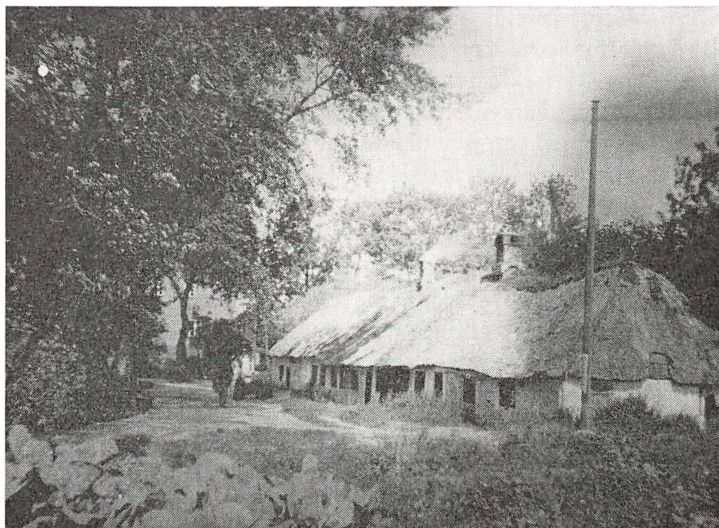
Den østligste af de to gyder, der går mod syd fra Lille Sct. Hansgade. Den eksisterer stadig, men hvor husene lå øst for den, er der nu en parkeringsplads. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune).

De to mulige befæstningslinier (hvortil kommer den udvidelse, der fulgte Gravene og Dumpen). Langs den inderste, Rosenstrædelinien, er tegnet en cirkelbue med radius 350 meter og centrum ved A. Noget kunne tyde på, at den yderste linie er afsat på grundlag af to cirkelbuer, som det her er søgt vist, den nordre med centrum ved C, den søndre med centrum ved B, begge med en radius på 665 meter. Hvis centret eller centreerne for liniens konstruktion ligger øst for Borgvold, må Borgvold formodes at være yngre end befæstningslinien. Man har næppe målt hen over en sådan banke. Indtegnet på H. H. Engqvists kort.

På du Plats kort fra 1795 findes mellem Sct. Ibsgade og Nørresø en skellinie, der går skævt på både vejen og søbredden, men ligger meget nær den cirkelbue, der følger Rosenstrædes mulige befæstningslinie. Umiddelbart nord for Domkirken kirkegård passer et nord-sydgående skel på det nøjeste med cirkelbuen. Dens videre forløb antyder den mulighed, at også Sct. Leonisstrædes ejendommelige runding kan have forbindelse med en sådan længst forsvunden befæstningslinies forløb. (Landsarkivet for Nørrejylland).

Hvor nu Randersvej går, lå det gamle brohus ved østsiden af søen. Kortet over Viborg i Resens danske Atlas fra 1677 viser på samme sted »Færgehuset« og der overfor, på søens vestside, »den grønne Odde som gaaer i Søen ved fergestedet«. I det mindste på den tid har altså fodgængere kunnet blive sat over søen her, mens folk med heste og vogne måtte følge vejen nord om Nørresø. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune).

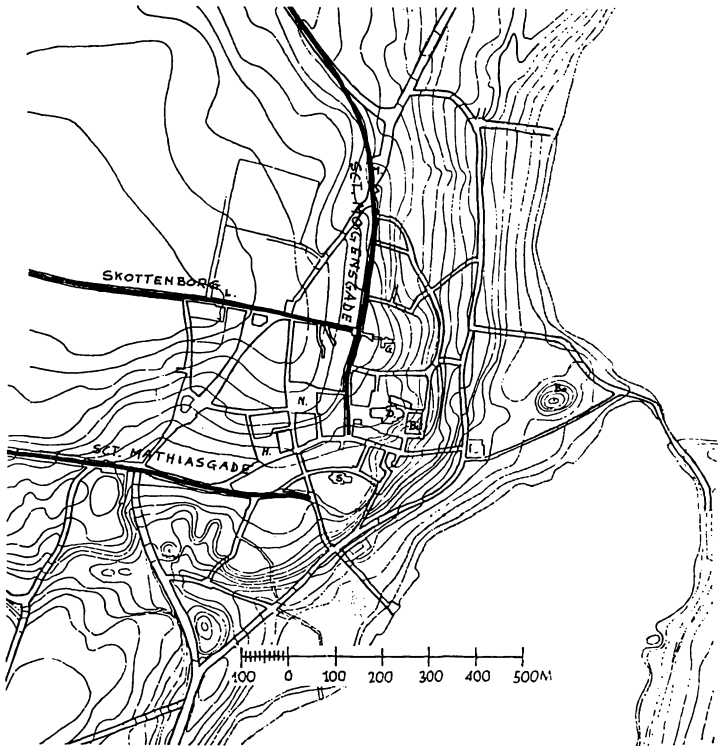
dens linie et let knæk med matrikelstel, som fører ned til søen, og 75 meter sydvest for Sct. Nicolaigade danner den et højst besynderligt knæk mod vest på omtrent 90 grader. Dens linie fortsættes langt naturligere af det sydgående, men nu forsvundne stel mellem matrikelnumrene 93a og 93d. Med dette stel danner gaden en vinkel af samme størrelse som de øvrige knæk, mellem 15 og 20 grader, alle sydgående. En vis grov regelmæssighed kendetegner altså denne linie, der nogenlunde følger en cirkelbue med radius 300 meter og centrum et halvt hundrede meter vest for toppen af Borgvold, indesluttende et areal af størrelsesorden 15 hektar. Om Rosenstrædelinien har noget med et forsvarsanlæg at gøre, kan kun nærmere undersøgelser vise, men det er

værd at notere sig, at skulle det være tilfældet, vil denne forsvarslinie have været en hindring ved opførelsen af Domkirken og Marieklosteret i det 12. århundredes første halvdel, og en ny forsvarslinie kan være blevet nødvendig. Det ville passe med, at Svend Grathe byggede den bueformede forsvarslinie mellem Søgyden og Natmandsgyden omkring 1150.

Og nu vender vi tilbage til denne forsvarslinies betydning for vejene. Den vil have afbrudt de vejlinier, som tidligere passerede frit hen over denne del af plateauet. Derfor de fattige stumper af vejlignende skel og gyder inden for volden, og derfor den torso, som hedder Sct. Mogensgade. Ingen véd, hvorfor dens forsvundne afsnit erstattedes med det sydgående stykke fra hjørnet af Gråbrødre Kirkestræde. Det kan dårligt tænkes at have fortsat længere end i vore dage. Såvel terrænforholdene som beliggenheden af Søndre Sogns kirke taler imod en fortsættelse syd for Sct. Mathiasgade.

Veje mod øst

Viborg har naturligvis ikke alene haft vejforbindelse mod nord og syd. Fra vest kommer så vigtige vejlinier som Skottenborg, ved hvilken Landstinget fandt sin plads, og Sct. Mathiasgade, som nu regnes for også i gammel tid at have været byens vigtigste handelsstrøg. Mod øst er nutidens Randersvej, på en dæmning over vandet ved Borgvold, af ny dato, fra 1850'erne. I 1812 havde ejeren af Asmild ladet bygge en vejbro over det smalle vand ved Borgvold og fik i 1814 tilladelse til at opkræve bropenge. Fem år tidligere havde den foregående ejer fået bevilling til en vase og en flydefærge samme sted, men så vidt det kan ses har fra tidernes morgen og indtil da i det mindste den kørende færdsel fra Hobro og Randers benyttet vejen nord om Nørresø, så den kom ind i byen gennem Sct. Ibs eller Sct. Mogens port. Det berettes, at da biskop Gunner i 1251 var død på Asmild, blev hans lig nord om søen båret til sit sidste hvile-

De tre gamle hovedveje, med hver sin byport, der nu ender som blindgader inde midt i byen. Indtegnet på H. H. Engquists kort.

sted i Sct. Kjelds kapel i Viborg Domkirke. Den omstændighed, at gejstligheden og folket modtog ham »på stranden«, bør dog nok holde opmærksomheden åben for den mulighed, at der med søen menes Søndersø.

Det er uforståeligt, at der ikke allerede i middelalderen eller endnu tidligere har været etableret en vejforbindelse over det smalle løb mellem Nørresø og Søndersø. I sammenligning med vikingetidens kilometerlange broer over Slien og over Vejledalen ved Ravning synes en bro her at måtte have været et banalt rutinearbejde. Den ville have forkortet vejen til Asmild og Randers, have givet en taktisk begrun-

delse for borgen på næsset og endelig have gjort et par hovedvejsløb gennem byen mere forståelige.

Det er ejendommeligt, at tre af Viborgs vigtigste gader færdselsmæssigt er torsoer, det vil sige uden naturlig slutning. Mogensgade er allerede omtalt, men noget lignende gælder Skottenborg-Lille Sct. Hansgadelinien og Sct. Mathiasgade-Store Sct. Pedersstrædelinien. Beliggenheden af tre af byens porte, Sct. Mogens-, Sct. Hans- og Sct. Mathias port ved netop disse gader understreger deres betydning.

Der er et eget målbevidst præg over Skottenborgs lige linie og dens fortsættelse i Lille Sct. Hansgade, og så meget mere overraskende er det at se den så at sige løbe panden mod muren i Sct. Mogensgade. Sådan ender en vigtig vej ikke. En forbindelsesgade i en by kan gøre det, men ikke en gennemløbende vej som denne, der har sin oprindelse langt ude mod vest. Den fortsætter sin linie, eller den forgrener sig, men en tværvej, som den endog møder i en vinkel på 90 grader, er ikke nogen forgrening. En organisk opstået forgrening er i de allerfleste tilfælde en del mindre end 45 grader. Der er heller ikke ved dette gadesammenstød noget handelsmæssigt, administrativt eller forsvarsmæssigt tyngdepunkt, som kunne begrunde vejens afslutning her, og, trods Gråbrødreklosteret, næppe heller noget kirkeligt af tilstrækkelig vægt. Vejen må have fortsat ad Gråbrødrehospitalets nuværende indkørsel, langs nordsiden af klosterets bygninger og i lige linie videre til overgangsstedet, hvor søerne snævrer ind.

Hvorhen fra Sct. Mathias port?

Sct. Mathiasgade og dens organiske fortsættelse, Store Sct. Pedersstræde, byder på et lignende problem: En vigtig vej, der kommer ind langt ude fra vest og så pludselig slutter ved at løbe ind i en tværgade. At sammenstødsvinklen her er nærmere 45 end 90 grader, er ikke afgørende. Men spørgsmålet om en tidligere fortsættelse af denne gadelinie byder på flere komplikationer end det foregående.

Fra Dumpen til Store Sct. Mikkelsgade følger denne vejlinie én og samme højdekurve. Linien er parallel med Skottenborglinien, men løber 400 meter sydligere. Derfor rammer dens forlængelse ikke snævringen mellem søerne men selve Søndersø, på et sted hvor denne er 600 meter bred. Når dertil kommer, at en fortsættelse af linien, inden den når søen, skal passere en skrænt så stejl, at færdsel dér er umulig, kan tanken om videreførelse af gadelinien mod øst ikke ventes at virke umiddelbart overbevisende.

Og dog ser den ud til at være rigtig.

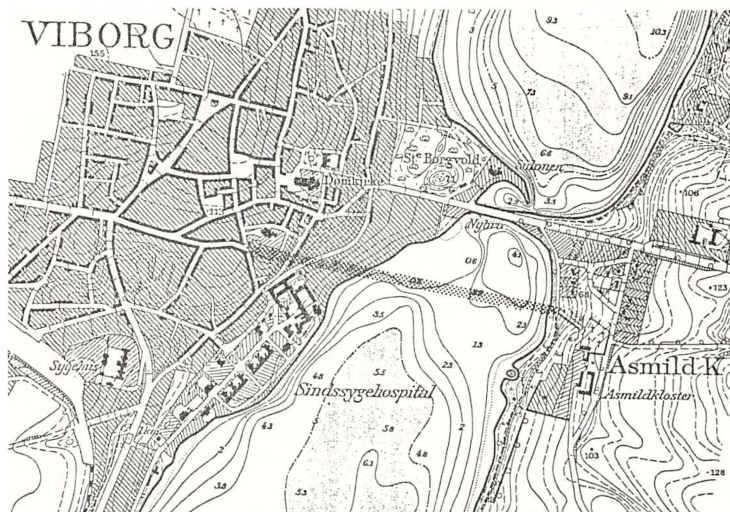
Vel er skrænten stejl, men så stejl som nu har den ikke altid været. Sydvest og nordøst for Søndre Sogns kirke falder terrænet ganske jævnt, men syd for kirken ligger en nærmere vandret flade, som mod øst begrænses af den meget stejle skrænt. Sådan vil et af naturens kræfter formet terræn ikke komme til at se ud. Da Sortebrødreklosteret blev grundlagt her i 1227, måtte arealet jævnes og øges ved opfyldning for at give plads til de fire klosterfløje og avlsbygningerne syd for dem. I den forbindelse er en stejlere skrænt fremkommet, og stejlere endnu er den blevet ved udvidelsen og reguleringen af Sct. Leonisgade inden for de sidste hundrede år. Endelig har byggeri yderligere ændret terrænforholdene.

Efter Engquists kort at dømme har stigningen før disse ændringer i terrænet været nogenlunde som i den sydlige del af nutidens Store Sct. Mikkelsgade, altså ingenlunde afskrækkende for datidens vejfarende.

Tanken om, at vejen engang skulle have passeret den 600 meter brede Søndersø synes dog ikke derfor mindre fantasifuld.

Det må imidlertid huskes, at Viborg-søerne i deres nuværende form teknisk set er en mølledam, nemlig for Søndermølle ved Søndersøs østside. Vandets faldhøjde i Søndermølle er 2,2 meter, men en del af højdeforskellen skyldes måske uddybning af løbet neden for faldet. Det ser derfor ud til, at vandstanden i søen ved opstemningen til Søndermølle i sin tid er steget mellem en og to meter.

Det betyder ikke, at søerne først blev til ved den lejlighed. Allerede før opstemningen har Søndersø været indtil 5 meter

Det sted i Viborg Søndersø, hvor dybdekurverne viser, at der har været en dæmning, ligger i linien mellem østenden af Store Sct. Pedersstræde og vestenden af den gamle vej, nu kirkesti, der fra Overlund fører nord om Asmild kirke ned til søen. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune).

dyb og Nørresø indtil 10 meter, rent bortset fra hvad den mellemliggende tids dyndaflejring har betydet.

Men deres areal var mindre. Hvor meget kan man få et indtryk af gennem dybdekurverne på kortet ovenover. Langs den kurve, der er nærmest land, er vanddybden i vore dage 1 meter, langs den næste 2 og langs den tredje 3, og sådan videre.

Før vandet blev stemmet op for at skaffe drivkraft til underfaldshjulet i Søndermølle, må søbredden derfor antages at have fulgt en linie nær 2-meter kurven, og vi vil se lidt nærmere på nordenden af Søndersø for at få et indtryk af, hvilke muligheder den dengang var for en fortsættelse af veje mod øst.

Øst for Borgvold har der været et kort åløb. Vandet fra de åer og bække, der løber ud i Nørresø, måtte dengang som

nu fortsætte gennem Søndersø for at nå ud til havet. Men en næsten 2 meter lavere vandstand synes at have betydet fast bund fra begge sider ud til dette åløb, og Skottenborgliniens videreføring mod øst har således ikke mødt andre vanskeligheder end passagen over et vandløb af beskedne dimensioner.

I Søndersø kan dybdekurverne give interessante oplysninger. Vi vil navnlig se på to af disse kurver. 4-meter kurven ses at smalne ind imod nord. 2-meter kurven følger i det store og hele 4-meter kurven, og så meget mere påfaldende er det derfor, at dens nordligste del ikke gør det. Mens 4-meter kurvens indsnævring viser en nordgående sænkning i søbunden, som må ventes at have fortsat helt op til forbindelsen mellem søerne, er den tilsvarende spids på 2-meter kurven som skåret bort med et tværgående snit. Og ikke nok med det. Umiddelbart nord for 2-meter kurven, netop hvor sænkningen skulle være, mindskes vanddybden tværtimod pludseligt og stærkt. Langs en vest-østgående linie er der altså en kraftig stigning i søbunden – efter den afskårne 2-meter kurve at dømme kunstigt frembragt – til en sådan højde, at bunden før søens opstemning nåede op over vandet. Der har med andre ord været en dæmning. Den affladede del af 2-meter kurven i søens østside viser dæmnings videreførelse dér.

Af kortet ses, at dæmningen går i forlængelse af Sct. Mathiasgade-Store Sct. Pedersstrædelinien og således danner den formodede fortsættelse af vejen mod øst.

Yderligere interessant er det, at linien den dag i dag fortsættes øst for søen, nemlig i kirkestien mellem Asmild og Overlund. Stien, som er bred nok til at være kørevej, markerer tydeligt nok den gamle østgående hovedvej. Det er den, der er i forgrunden på flere af de gamle billeder af Viborg, set fra øst. Kunstneren har da oftest stået i vestkanten af Overlund by.

Som så mange andre steder har der sikkert været flere sideløbende spor, men terrænforholdene og det hulvejliggende præg langs kirkestiens østre del peger klart på den

Asmild Kloster, som det så ud for branden i 1907, med alle fire længer i behold, de tre dog genopført efter en brand i 1713. Nu er kun kirken tilbage. Klosteret blev grundlagt i 1170 som et Augustiner-nonnekloster. Lige syd for vejen over søen lå godt en kilometer længere mod vest et andet Augustiner-nonnekloster, oprettet 10–20 år tidligere. Kirken er fra omkring 1100. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune).

som den egentlige linie, med fortsættelse i den gamle vej efter Tapdrup og Randers.

Vejen (kirkestien) fortsatte før kirkegårdsudvidelsen ned til søen, hvor et stykke af den stadig er til, og terrænforholdene tyder på, at dette er den oprindelige linieføring.

Med et par mindre undtagelser er således hele den gennemløbende vejlinie blevet bevaret i mindst et årtusind på begge sider af søen og gennem denne, blot med dæmningen skjult af søens vand i måske de sidste 7–800 år.

En undersøgelse i søen af selve dæmningen må vente til en senere lejlighed.

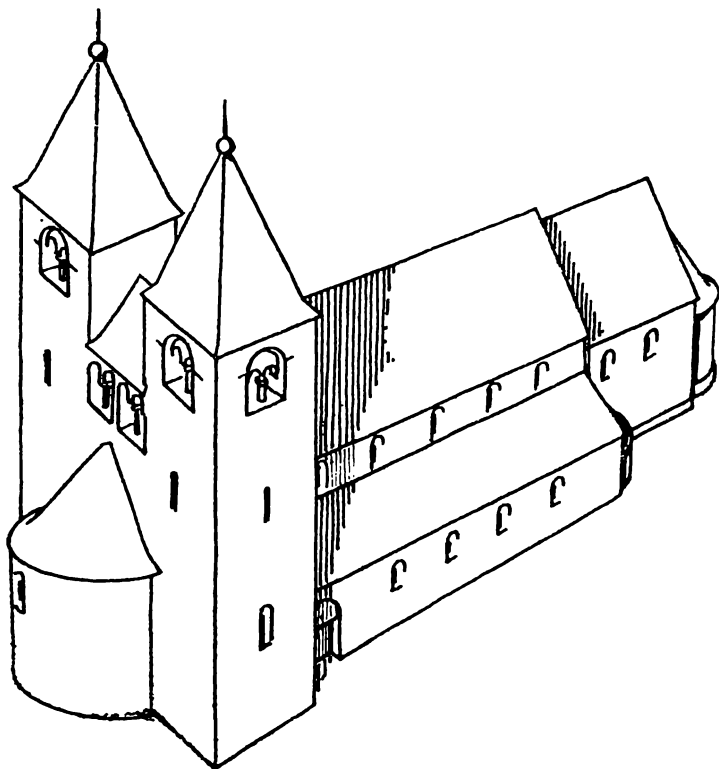
Det er morsomt at opdage, at denne usynlige dæmning findes omtalt i litteraturen, nemlig i stiftsprovst Ursins bog fra 1849 »Stiftsstadens Viborg«. I en omtale af domkirken skriver Ursin side 118 (fremhævelserne skyldes A. L.):

»I Kryptens nordostlige Hjørne strax under Gulvet har man meent at finde Spor af en Trappe, der efter Sagnet blev anseet for at føre til en Gang, som skulde gaae under Viborg Søe, for at Augustinermunkene uden Forargelse kunde besøge Nonnerne i Asmildkloster. *En Forhøining, der sees i Søen ved lavt Vande, noget sydligere end den nuværende Forbindelse mellem den vestre og østre Bred*, skulde da være Overdelen af hiin Gang eller Tunnel, som man vel nu vilde kalde den. Men, ligesom det nu forlænge siden er bragt til Vished, at den nævnte Forhøining *er en compact Jordmasse og sikkert nok kun Levning af den Vei, der i ældre Tid paa dette Sted har gaaet over Søen*, saa har og en Undersøgelse, som for et Par Aar siden anstilledes efter vor nuværende Konges Foranstaltning, i det man gravede udenfor Kirkemuren, hvor man maatte vente at støde paa Gangen, viist, at der var kun et temmeligt stort fiirkantet steensat Rør, som maa formodes at have tjent som Afløbsrende fra Krypten.«

Kirke og runesten

Påvisningen af den tidligere vejforbindelse over søen bringer samtidig forklaringen på Asmild kirkes tilsyneladende mærkelige beliggenhed, yderst ved sognets rand, på en stejl skrænt imod søen. Den ses nu at være lagt som så mange kirker, ved en vigtig vejs passage over en dal, omend både dalen og vejen her unægtelig var noget for sig.

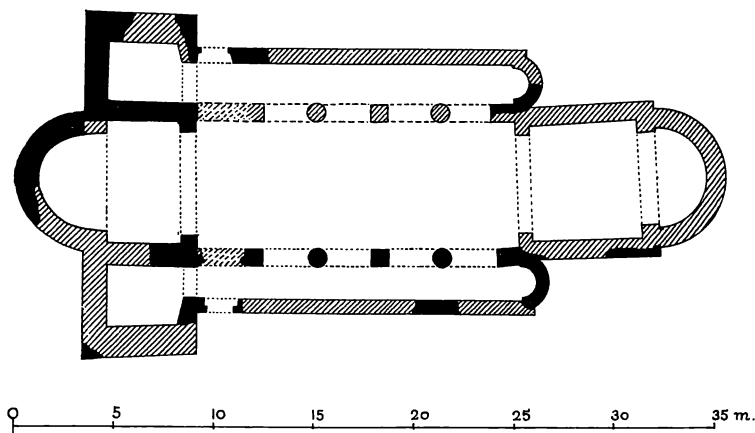
Den ældste kirke, som menes at være bygget omkring år 1100, havde en imponerende vestfacade med et tårn for enden af hvert af de to sideskibe og mellem dem en apsis, et vestkor. Da kirken ligger på en stejl vestskråning, 15 meter over søen og kun 100 meter fra denne, er vestenden den del af kirken, man ser mindst til, og begrundelsen for netop dette partis rige udformning har derfor været temmelig gådefuld, indtil det nu viser sig, at rejsende, der kom fra vest, havde den højtliggende kirke ret foran sig den sidste kilometer af deres vej dertil.

Rekonstruktion og grundplan af Asmild kirke. Opført o. 1100, østkoret ca. 300 år senere. Efter C. G. Schultz (Nationalmuseet, 2. afd.).

Foruden de to tårne og den uvante vest-apsis røber enkelte småtræk, hvor meget det har betydet for byggherren, at kirken kom til at gøre det stærkest mulige indtryk på vejfarende, der nærmede sig ad dæmningen over søen.

Vestfronten var mere end dobbelt så bred som nutidens kirke. Dels skyldtes det sideskibene, men tårnene rakte desuden et par meter længere ud i hver side (1,6 og 2,1 meter). Selv dét har imidlertid ikke været nok; tårnene blev gjort bredere mod vest end mod øst, så afstanden

mellem deres vesthjørner var en halv meter større end afstanden mellem østhjørnerne (17,7 mod 17,2 meter).

Også uden hjælp af en lineal ses det, at midtskibets vægge ved deres fortsættelse i tårnmurene danner en vinkel på en grad eller to, i begge tilfælde mod nord.

Hertil kommer, at de pågældende to murafrsnit i tårnene ikke er lige lange; det søndre er ca. 15 cm længere end det nordre. Tilsvarende er sydtårnets sydmur 20 cm længere end nordtårnets nordmur (5,8 mod 5,6 meter).

Så små disse afvigelser også er, må der være en mening med dem. Ingen kender formålet, men såvel retningsændringen som længdeforskellen i murene har bidraget til at dreje kirkens vestfront en smule i retning af en tilskuers, der befandt sig nord for kirkens akse.

Afvigelserne tør derfor måske tages som udtryk for, at dæmningen nåede land nord for kirken, antagelig dér, hvor vejen fra gammel tid har forladt søbredden og fortsat i den nuværende Overlund kirkesti mod øst, kun i de seneste år afbrudt ved kirkegårdens udvidelse.

Røber disse små afvigelser mon samtidig, at en mand for mere end otte århundreder siden har ærgret sig over, at han ikke i tide tænkte på at give hele kirken en drejning lidt mere mod nord? Eller udtrykker de en konflikt mellem på den ene side et kategorisk krav om kirkens orientering efter solen og på den anden side ønsket om at lade rejsende, der kom over søen fra vest, se denne, Viborg stifts første domkirke i dens fulde herlighed?

Men beliggenheden kan næppe alene have været årsag til kirkens prægtige udførelse, der er så meget mere mærkelig, som kirken synes at være den først byggede på Viborg-egnen, opført af kampesten og frådsten til forskel fra de øvriges granitkvadre. Det er derfor interessant, at arkitekt C. G. Schultz har fremdraget oplysninger, som tyder på, at Asmild var den første domkirke i Viborg stift. »Asmilds mærkelige grundplan viser, at den ikke kan være rejst som nogen almindelig sognekirke, endsiige som Viborg-bispens gårdkapel«, skriver Schultz og omtaler Asmild kirke som » – denne maleriske bygning, der var udformet som en katedral og havde større dimensioner end visse af de ældste, svenske dom- og hovedkirker – «. Videre skriver Schultz: » – Viborg Domkirke blev jo bygget af granitkvadre, man må derfor, da man bestemte sig for dette materiale, hvilket vil sige, inden man var begyndt, have været klar over, at opførelsestiden ville blive lang. Asmild, der er rejst dels i den ældre, let overkommelige kampestensteknik, dels af bløde frådsten, kan da være opført som midlertidig domkirke og være anvendt som sådan i et par årtier, indtil østpartiet af den ny katedral kunne indvies – «.

For femogtyve år siden føjedes endnu et led til Asmilds interessante historie.

I 1950 fandtes en runesten indmuret i Asmild kirke på et sted, som gennem tiderne var blevet dækket med jord. Runologen Erik Moltke slutter en beretning om fundet sådan: »– vikingetidsrunestenene ligger tæt og tykt fra Randers og ud til Skjern; de to vestligste var tidligere Hjermind og Le, en 25 km øst for Viborg. Asmild-stenen er derfor nu den vestligste forpost i den talstærke gruppe, som strækker sig fra Djursland og vestover. Vi har savnet den her, for Viborgs navn er en borgen for, at der har været et kult- og kulturcentrum her længe før kristendommens indførelse.«

Stenen er rejst efter en mand, Bose, af hans kone Thor Gunn, og hendes navn åbner nye perspektiver. Den Asser, der var ærkebiskop, da domkirken i Viborg blev bygget, og hans bror Svend, der formentlig samtidig var provst ved domkapitlet dér og fra 1132 biskop i Viborg, var begge af

Thorgunn-slægten. Hvis deres stammoder, som C. G. Schultz aner, er den samme Thorgunn, som satte stenen, synes altså stedet, stenen og kirken – og menneskene bag dem – at have været knyttet til hverandre med stærkere bånd end blot placeringen på samme geografiske lokalitet.

Rejsningen af runestenen, og godt hundrede år senere biskoppens kirke ved denne vej taler for, at den har været en færdselsåre af betydning både før og efter kristendommens indførelse. At man har ofret arbejdet med bygning af dæmningen for at undgå en forlægning af vejen 400 meter mod nord til stedet, hvor søerne smalner ind, kan kun styrke dette indtryk.

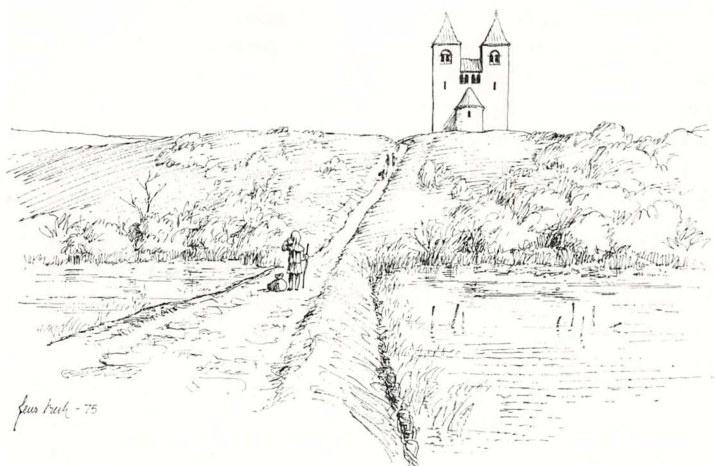
Stenen kan naturligvis være bragt til kirken andet sted fra, men det forekommer sandsynligt, at vejen har bestemt dens placering, og i så fald oplyser stenen os om, at en vej af betydning allerede var der, da stenen blev rejst, omkring år 1000 eller noget før det.

Om vejens alder

Tilbage står spørgsmålet om, hvornår dæmningen blev bygget, og hvornår den igen forsvandt i søens stigende vand.

Med sikkerhed vides, at møllen var i brug, og søen altså stemmet op, før 1488. Fra dette år stammer det ældste kendte dokument, som nævner Søndermølle, men sandsynligvis er den betydeligt ældre; vi véd blot ikke hvor meget.

Endnu et årstal skal nævnes i denne sammenhæng. I 1251 døde Biskop Gunner i sit nioghalvfemsindstyvende år, og hans lig blev fra Bispegården i Asmild båret nord om søen til Sct. Kjelds kapel i Viborg Domkirke. Det synes nærliggende heri at se et udtryk for, at dæmningen var oversvømmet og ude af brug, og der er intet overraskende i tanken om, at møllen på den tid havde begyndt sin virksomhed. Men der kan have været anden årsag til at vælge denne vej. To rækker mænd med en bære mellem sig havde måske mere plads behov, end dæmningen kunne yde, navnlig da Gunner blev ført fra Asmild til Viborg »med al pragt«.

Som tegneren forestiller sig middelalderens vej til Asmild fra vest. (Jens Bech).

Vi må altså, hvad dæmningen angår, nøjes med bevidstheden om, at senest i 1488 var dens tid efter al sandsynlighed forbi.

Hvad dæmningens tilblivelse angår, virker det fuldkomment fornuftstridigt, at vejen følger en linie, der nødvendigjorde bygning af en flere hundrede meter lang dæmning gennem en mere end meterdyb sø.

Forklaringen er imidlertid ganske simpel. Der var ikke nogen sø, da vejen blev til.

Ved jernalderens begyndelse omkring 500 år før Kristi fødsel begyndte klimaet at ændre sig. Den årlige nedbørsmængde voksede, og gennemsnitstemperaturen faldt. Som følge heraf steg grundvandet, så lavninger, der tidligere havde været tørre, først forsumpede og dernæst dækkedes af blankt vand.

Vejen eksisterede utvivlsomt allerede, før klimændringen begyndte, altså i bronzealderen. Den har da gået på fast, tør bund over den frodige dal, gennem hvilken der løb en bæk, som ved hjælp af nogle få trædesten kunne passeres tørskoet. Måske en halv kilometer syd for vejen løb bæk-

ken gennem en lille sø. Med det stigende grundvand steg også vandet i søen og bredte sig i den følgende tid langsomt ud over det omgivende land, indtil søen fik det omfang, som nutidens 2-meter dybdekurve viser. Hvad der ligger mellem 2-meter kurven og den nuværende søbred skyldes som tidligere nævnt opstemningen ved Søndermølle i middelalderen.

Folk, der færdedes ad vejen, lagde en sten hist og en gren her, når det var påkrævet for at komme tørskoet over dalen, og i århundredernes løb blev disse bidrag til en dæmning, først over en sump, siden over en sø.

Dæmningen fulgte vandets stigen i søen gennem tiderne, men da opstemningen til Søndermølle i middelalderen på få måneder hævede vandstanden yderligere et par meter, var det slut. Dæmningens tid var forbi, og færdselen fra begge sider søgte i stedet mod nord til smalningen, hvor Søndersø og Nørresø mødes og om nødvendigt nord om Nørresø.

ANVENDT LITTERATUR:

Mere end noget andet værk har Engqvist og Ehlerts bind 4 af Viborg Købstads Historie, 1941, været til nytte ved den undersøgelse, om hvilken nærværende arbejde beretter. Herudover er bl. a. anvendt: Viborg Købstads Historie, bd. 1 (Hvidtfeldt og Bokkenheuser), 1940. – Christen Erichsøn: Viborg Byes Beskrivelse, 1727. Optrykt 1925. – M. R. Ursin: Stiftsstadens Viborg. 1849. – J. P. Trap: Danmark, 5. udg. 1962. Viborg Amt. – Peter Bredsdorff: Kortlægning og historiske Studier. Et Værktøj? 1973. – Hugo Matthiessen: Gamle Gader. 1917. – Hugo Matthiessen: Torv og Hærstræde. 1922. – Hugo Matthiessen: Middelalderlige Byer. 1927. – Hugo Matthiessen: Hærvejen. 1930. – Hugo Matthiessen: Viborgveje. 1933. – Otto von Spreckelsen: Viborg bys gadenavne. 1963. – E. Levin Nielsen: Det ældste Viborg. Fra Viborg Amt,

1965. – E. Levin Nielsen: Pedersstræde i Viborg. Kuml, 1968. – Peter Seeberg: Viborg Stiftsmuseums Riddergadeudgravninger 1961–62. Fra Viborg Amt, 1962. – P. Severinsen: Viborg Stifts kirkelige Historie i Middelalder og Reformation. Fra Viborg Amt, 1929. – N. P. Munk: Langvejle. Fra Viborg Amt, 1941. – Otto von Spreckelsen: Stænderpladsen i Viborg før og nu. Fra Viborg Amt, 1951. – Erik Levin: En klosterkirkes forfald og genrejsning. MIV, 1973. – Erik Levin: Viborg Sortebrødrekloster. MIV, 1974. – Henning Paulsen: Af Asmildklosters ældre Historie. Fra Viborg Amt, 1950. – Peter Seeberg: Et Tegllhus på Asmild. Fra Viborg Amt, 1969. – Vilh. Lorenzen: De danske Augustinerklostres Bygningshistorie. 1928. – C. G. Schultz: Kirken og Runestenen i Asmild. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1951. – Erik Moltke: Asmild-Runestenen. En foreløbig Redegørelse. Fra Viborg Amt, 1951.

Aage Lauritsen, havebrugskonsulent (frugtavl), f. 1909. Formand for Historisk Samfund for Fyns stift og for Det fynske Museumsråd. Har bl. a. skrevet Nogle Hærvejsforgreninger ved Jelling (Vejle amts Årbog 1945), Hedeby, Haddeby, Slesvig og Sli (Sdj. Mdskr. 1967) (tildelt Dansk historisk Fællesforenings Årbogspris), Volden og den glemte Vej (Sdj. Årb. 1971).

H. C. Andersen og Viborg

Af H. Topsøe-Jensen

To gange – det var i 1830 og i 1859 på sine to længste Jyllandsrejser – besøgte H. C. Andersen Viborg.

Han kom til Jylland 1830 som en ung succes-forfatter, der overalt i de danske provinser fandt læsere og beundrere. Folk kendte både *Fodreise fra Holmens Canal til Østpynten af Amager i Aarene 1828 og 1829* og *Digte*, der udkom nyt-år 1830. Ikke blot københavnske blade og tidsskrifter, men Elmquists *Læsefrugter* i Århus bragte i løbet af vinteren og foråret dette år hans nyeste poesier. Hensigten var at samle stof og indtryk på Fyn og i Jylland til en historisk roman fra Grevefejdens tid, der skulle hedde *Christian II.s Dverg*.

31. maj gik han om bord på dampskibet Dania. Overfarten var slem; Dania kom til Århus med ikke mindre end 12 timers forsinkelse, og Andersen var så søsyg, »at jeg slet ikke brød mig om at strande«¹⁾.

I Århus, hvor der blev gjort stads af ham, og hvor han kom i avisen, blev han til 4. juni, blev så kørt til Randers i redaktøren af Stiftstidende, overkrigskommisær A. F. Elmquists vogn sammen med sin rejsekammerat, maleren M. Rørbye. Randers behagede imidlertid ikke vor digter: »*Randers* var en flau By, man kunde ikke faae et Par Randers-Handsker, ikke heller Lax, og af de smukke Piger saae jeg ikke een, skjøndt jeg gjorde mig lang nok; og disse tre Ting ere dog de, som Byen meest gjør sig til af«²⁾. Søndag den 6. juni gik turen videre til Tjele: »Nu begyndte Egnene først at faae et fremmet Præg; høie Lyngbakker, hvor Græsset, paa de enkelte Pletter saae kun ud som Andemad, Jorden var underlig sort, som den var brændt og Træerne i de enkelte Skove endnu ikke udsprungne«³⁾. Efter et besøg på gården hos kammerjunkeren Hans Helmuth Lütichau fortsatte Andersen alene, kørte i skylregn til Viborg og havde det romantiske held at møde tatere: »Paa Veien mødte jeg en Kjeltring-Familie, der var særdeles velklædt;

Mand og Kone med fire Børn«⁴). Han så også »nogle smaa Børn vogte Faar, hvor Drengen blæste paa Fløite, og hvor Pigen sang en Psalme og saa Visen om "Roat, som faldt ned, skjøndt han holdt Balancen!«⁵) – linedanseren Christian Roat, der styrtede ned under sin anden ascension til Rosenborg slotstårn fra en højde af 25 alen; tovet brast, og han kvæstedes dødeligt. Oplevelser, der omsattes i vers i den næste digtsamling *Phantasier og Skizzer (Den jydsk Hede i Regnveir, Hvile paa Heden, Længsel med Potterne, Drengen og Moderen paa Heden)*.

Så var han da i »Jydernes ældste By«⁶). Besøget varede til natten mellem 11. og 12. juni. I modsætning til det kedelige Randers var »Viborg en ganske anden By; Alt rundt omkring var mig en heel ny Verden, og alle Byens Folk viiste mig den største Opmærksomhed, ja meget mere end i Aarhus, skjøndt de der *selv* fortalte det i Avisen«⁷).

Det var stadens høje autoriteter, der tog sig af den københavnske gæst: stiftamtmand J. F. G. Schønheyder (1773–1850) og Katedralskolens rektor Fr. Deichmann Hasselbalch (1779–1860). »Viborg er den By der, med Hensyn til den gode Tone, behagede mig mest, Stiftamtmanden behandlede mig med megen Gjæstfrihed og Byens Rector (Hasselbalch), en særdeles vakker Mand, til hvem jeg havde Anbefalings Brev fra Aarhus kjørte mig om i de mest romantiske Hedeegne. Ved *Hald*, en gammel Ruin, fandt jeg Egenen ganske som Walter-Skott skildrer os Lavlandene. Egeskovene vare saa vantrevne af Vestenvinden, at man paa Vognen næsten kunde see over dem; store Lyngbakker hævede sig høit over mig og imellem disse saae man store Moser og uendelige Sletter«⁸). 21. august 1848, da han året forud selv havde været i England, skriver han til sin gode veninde Jette Wulff, der var på Fanø: »Den Deel af Jylland De er reist over kjender jeg ikke, men hvad jeg kjender, Weile, Skanderborg og især Wiborg er ganske et Stykke Skottland. Berør disse Steder paa Hjemveien!«⁹)

Viborg blev sidste station på rejsen. Andersen måtte opgive at tage til Vesterhavet. I sit brev 22. juni 1830 til Ludvig Læssøe forklarer han: »Det er utroligt, hvor skarp Ve-

Under sit besøg i Hjerminde præstegård klippede H. C. Andersen dette silhouetklip, som er dateret den 29. august 1859. Nu i fam. Heises eje.

stenvinden blæste, jeg følte ordenligt Feber i alle mine Lemmer, og skjøndt jeg havde den inderligste Lyst til at see Vesterhavet, maatte jeg lade være og nøie mig med de interessante Beskrivelser deraf, man gav mig i Viborg«¹⁰⁾ (– og på hvilke der kunne fabrikeres drabelige digte til den planlagte *Poetiske Jydepotter*, der blev omdøbt til *Phantasier og Skizzer: Maleri fra Jyllands Vestkyst, Phantasi ved Vesterhavet*). Forklaringen gentages i *Mit Livs Eventyr*: »Veiret var ikke godt, Reisetøi havde jeg ikke stort af, den vaade, skarpe Havgusse angreb mig stærkt, saa at jeg fra Viborg, hvor jeg opholdt mig nogle Dage, maatte vende om igjen, dragende sydost nedad, opgivende ganske Vestkysten; men det forhindrede mig ikke i, at jeg jo skrev »Phantasi ved Vesterhavet« og »Malerie af Jyllands Vestkyst«, som

jeg aldrig havde seet, men kun kjendte af Andres mundtlige Skildring«¹¹).

En hel anden (og rimeligere) begrundelse for, at turen ikke blev til noget, finder vi i et brev til Edvard Collin: *Økonomien*. Allerede dagen efter ankomsten til Viborg – 7. juni! – skriver Andersen til vennen i København: »Amtmand Schönheider har lovet mig, at jeg skal faae alle Herlighederne her at see, men til Vesterhavet kommer jeg ikke, thi Leilighed mangler, og at tage Extrapost bliver for dyrt, thi Alt løber meget op her i Jylland, jeg har næsten givet en 30 Daler ud siden jeg forlod Kjøbenhavn«¹²). Hele sommerrejsen var budgetteret til 100 Rigsdaler: »De største Udgifter vare til *Viborg*, her steeg det 2 Rdlr over min egen Beregning, men derfra og her til *Weile* er der atter kommen Balance i Tingene saa at jeg her har flere Penge i Lommen end jeg efter den kjøbenhavnske Beregning skulde have« (Til Edvard Collin 15. juni 1830)¹³).

Fra Viborg kørte han så natten mellem 10. og 11. juni til Århus. Det hedder i brevet til Collin: »Jeg har stiftet mange nye, ret interessante Bekjendtskaber, og det var mig paafaldne hvor bekjendt mine smaae Sager, især Fodreisen og det døende Barn, vare Jyderne; Romanen vil de næsten alle subskribere paa, og selv Byens Øvrighed i *Lemvig*, har lovet at tage en Subskriptions Plan; jeg kjørte med denne Mand fra Viborg til Aarhus, (han er en Cancelleraad Gundellach [Byfoged Fr. C. Gundelach (1785–1847)] og har Alt af mig, selv Vaudevillen) [*Kjærlighed paa Nicolai Taarn*] det var ellers en slem Tour, thi det regnede og blæste den hele Nat saa jeg var vaad lige til Skindet, men har, Gud skee Lov! ikke faaet noget Bagsmæk deraf«¹⁴).

*

I Sorø havde H. C. Andersen gjort bekendtskab med Inge-manns slægtning, den senere Viborgbisp Jørgen Swane (1821–1903), der 1849–57 var adjunkt ved Sorø akademis skole. Sidstnævnte år blev han sognepræst for Hjermind, Lee og Hjorthede sogne, og vor digter havde under sin anden store Jyllandsrejse 1859, hvor han nåede både til Vester-

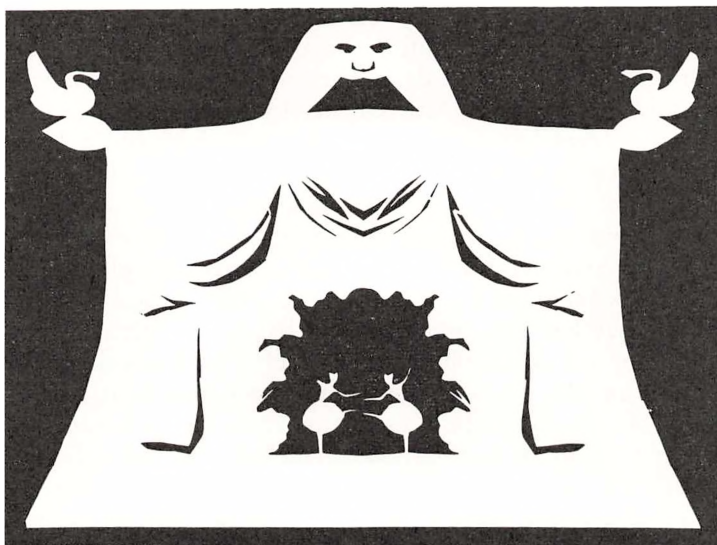
havet og til Skagen, indbydelse til at besøge Hjermind præstegård. Under køreturen hertil fra Randers digtede han som bekendt 28. august *Jylland mellem tvende Have*. I præstegården traf han fru Magdalene Swanes mor Reinholdine Bruun, f. Schönheyder (1803–83), gift med højesteretsassessor, konferensråd P. D. Bruun (1796–1864), Landstingets formand, der siden 1830 ejede Asmild Kloster. Andersen fik indbydelse til at besøge herregården, og 2. september kørte han med fru Swane og alle børnene til Viborg¹⁵). Turen til Asmild Kloster fra Hjermind tog 2¹/₂ time; han blev venligt modtaget; efter middagsbordet kom biskop Otto Laub, »som endnu ikke var reist og dog vilde gjerne tale med mig; vi have seet hinanden tidligere hos gamle Syngemester Zinck paa Nørrebro« (dagbogen). Næste dag var han i domkirken, »der er udmærket bygget men vaziret ved senere Paa-klining med Muurpiller om Stensøilerne og en lav Hvælving istedet for Loft«. I et kapel så han Gregers Daa (1658–1712), søn af guldmageren Valdemar Daa, ligge i messingkiste, og han var nede i krypten. Hjemme hos fru Bruun og i selskab i byen blev der flere gange lejlighed til at høre ham læse sine eventyr højt. Men hans humør var for øvrigt ret trykket under besøget. Maven ængstede ham; rundt omkring fra indløb der meldinger om den frygtede kolera (Horsens, Fredericia, Århus). Distriktslæge Balthasar Berg (1804–84) måtte opskrive ham nogle mavedråber. »Det er ret trist at min smukke Sommernats Drøm ender i Sygdoms Angest.«

Der blev lejlighed til samvær med forskellige af Stiftsbyens notabiliteter. 3. september var han til middag hos justitiarius i landoverretten Christen Noe Tang (1801–86), gift med Nanna Hjort (1805–76), en søster til den bekendte Sorø-professor Peder Hjort. Tang holdt så selskab for ham næste dag; blandt gæsterne noterer dagbogen rektor F. C. Olsen, frøknerne Zahrtmann, admiralens søstre, og assessor i overretten P. Buch (1816–1904), der endte som justitiarius i højesteret. »Kjørte saa hjem og var om Aftenen nede i Haven hvor Viborg Byes Indvaanere havde Børnebal i en der stor indrettet Pavillon.« 5. september var der på Asmild

Kloster »stort Dame-Selskab, Kammerherreinde Bretton, Fru Undal, Biskoppens etc., jeg læste flere Eventyr«. Baronesse Gertrude Elisabeth de Bretton, f. Lilienskiold (1808–90), var gift med stiftamtmanden; kammerherreinde Christine Undall, f. Staal (død 1878, 86 år gl.) med direktøren for Viborg tugthus; biskoppen var enkemand, hans datter Louise (1842–1915) blev 1867 gift med den senere Holmens provst C. Schepelern, datteren Johanne (1844–71) med sognepræsten i Magleby på Møn Emil Jesper Jespersen. Selv havde Andersen 3. september været på visit hos biskoppens og læst »Noget« for børnene, hvorefter han gik den smukke vej over søen hjem. Umiddelbart før står der i dagbogen: »Besøgt Rector Olsen, der bad mig om jeg i mit Livs-Eventyr med et Par venlige og ikke som nu lette Ord, omtalte hans Moder.«

F. C. Olsen (1802–74), Poul Møllers biograf, var siden 1844 rektor for Viborg Katedralskole. Hans mor Sophie Charlotte, f. Flemming (1771–1846), var anden gang gift med en skomager Herman Ditlev Johansen, kaldet Hermansen, og parret havde 1816 slået sig ned for en kort tid i Odense. Da Hans Christian 4. september 1819 forlod sin fødeby for at søge sin lykke i København, var madam Hermansen passager i dagvognen og fik dér hele drengens historie. Hun var på vej til hovedstaden, da hendes søn, den senere rektor, netop dette år med honnør bestod studentereksamen.

Hendes navn nævnes ikke i *Mit Livs Eventyr* (1855). Men det er hende, der er »En kjøbenhavnsk Madame, der, som jeg, havde reist som blind Passageer med Posten til Kjøbenhavn, gav mig Huusly og Mad, ja hun gik med mig hen at købe en Adresseavis, og vi søgte der og fandt, at henne i Borberggaden boede en Snedker, der vilde tage en Dreng i Lære«¹⁶). Senere fortælles: »Den Kjøbenhavnerinde, med hvem jeg havde reist fra Odense til Kjøbenhavn, og som efter sin Stilling gjerne vilde gjøre mig noget Godt, fik en Sproglærer Bruun til at give mig frit nogle tydske Timer«¹⁷) – det var nødvendigt i Sibonis hus at kunne »i det mindste lidt Tydsk«. Da han også ville lære latin, henvend-

Et andet karakteristisk H. C. Andersen-klip fra opholdet i Hjerminde præstegård.

te han sig igen »til Madamen, der havde skaffet mig fri Underviisning i Tydsken; men hun sagde mig, at Latin var det kostbareste Sprog i Verden, at det var ikke muligt at faae det lært frit!«¹⁵).

Nærmere besked fik man først 1926, da *H. C. Andersens Levnedsbog*, skrevet 1832–33, blev udgivet. Her nævnes hendes navn, det oplyses, at hun havde været amme for prins Ferdinand og en kort tid opholdt sig i Odense. Digterens moder Anne Marie Andersdatter kendte hende, »men kun af Ansigt«, og bad hende grædende ved afrejsen om at tage sig af den lille eventyrer. Her får vi også at vide, at madam Hermansen rådede ham til at tage tilbage til Odense, da alle sunde syntes lukkede. Og levnedsbogen viser, at det var hendes lærde søn, en fremragende filolog, som Andersen ønskede fri undervisning i latin hos, men skønt madamen var »meget moderlig stemt for mig«, måtte hun svare, at tysk kunne hun måske få ham til at læse med

drengen, latin derimod var »saadan et *kostbart* Sprog«¹⁹).

Ifølge en familietradition kom Andersen, »Gøgleren«, som de kaldte ham, en del i madam Hermansens hus. Men til sidst gik det galt. Datteren, der led af strubehoste, døde efter et frygteligt kvælningsanfald; den forfærdede Hans Christian skulle løbe efter en læge, men gjorde i sin forvirring ikke, hvad man bad ham om. Det blev ikke tilgivet ham, skønt pigens liv alligevel næppe stod til at redde²⁰).

H. C. Andersen fik ikke lejlighed til at omarbejde de partier af selvbiografien, hvor madam Hermansen omtales. Måske har han også ment, at han havde sagt alt det positive, som han skyldte hende at sige. Han havde også mindre heldige minder om hende. Sammenholder man hans meddelelser til Nicolaj Bøgh²¹) med romanen »*De to Baronesser*, er det tydeligt, at hun har stået model til enkefruen i bogens 3. del. Det har F. C. Olsen sikkert ikke været klar over.

Tirsdag den 6. september kl. 9,30 forlod digteren Asmild Kloster og tog afsked med »de venlig deltagende Mennesker«. En lille episode fra afrejsedagen er det eneste, som fortsættelsen af *Mit Livs Eventyr* fortæller om besøget i Viborg i september 1859:

»Paa *Asmild-Kloster* ved *Viborg* oprandt hos kjære Venner atter Festdage, men deiligst dog, meest uventet blev Hilsenen paa Afreisens Morgen. Jeg var allerede en Miils Vei fra *Viborg*; da saae jeg paa Veien en ung Dame, jeg havde seet paa *Asmild-Kloster* og atter saae jeg een. Nu holdt min Kudsk stille, og jeg saae sex unge, smukke Piger, barnesindede, mig hjertensgode, staae tæt ved med Blomsterbouquetter til mig. De vare i den tidlige Morgen gaaede en heel dansk Miil for at sige mig Lev vel, det de ikke vilde saa nær Kjøbstaden. Jeg blev høiligt overrasket, dybt bevæget, takkede slet ikke saaledes som jeg burde; i min Overraskelse sagde jeg kun: »Men kjære Børn! at gaae saa langt for min Skyld! Gud velsigne Eder, Tak! Tak!» og nu raabte jeg i det Samme til Kudskens: »Kjør dog! Kjør dog!» Jeg var betaget og vilde ud derover. Det var ikke at vise den Glæde og Taknemlighed, jeg følte; det var en keitet Forlegenhed«²²).

HENVISNINGER:

1) H. C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, I, 1933, 14-16. - 2) Breve fra Hans Christian Andersen, I, 1878, 39. - 3) Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, I, 16. - 4) Sst. - 5) Breve fra Hans Christian Andersen, I, 40. - 6) Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, I, 14. - 7) Breve fra Hans Christian Andersen, I, 40. - 8) Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, I, 21-22. - 9) H. C. Andersen og Henriette Wulff, I, 1959, 431. - 10) Breve fra Hans Christian Andersen, I, 40. - 11) Mit Livs Eventyr, I, 1951 (optrykt 1975), 107. - 12) Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, I, 17. - 13) Sst. I, 21. - 14) Sst. I, 22. - 15) Besøget 1859 i Viborg skildres i H. C. Andersens dagbøger, IV, 1974, 363-64. Jeg kender ingen breve fra dette besøg. - 16) Mit Livs Eventyr, I, 57. Forholdet mellem madam Hermansen og H. C. Andersen er behandlet af H. G. Olrik i: Et Dagbogsbekendtskab. H. C. Andersen og Madam Hermansen, 1942 (Grafisk Cirkel); hertil som bilag: Johs. Brøndum-Nielsen: H. C. Andersen - og en Rektor, særtryk af Nationaltidende 21/10 1941; Olriks artikel er tillige optrykt i hans bog Hans Christian Andersen, 1945, 113-18. - 17) Mit Livs Eventyr, I, 59. - 18) Sst. I, 65. - 19) H. C. Andersens Levnedsbog. På ny udgivet af H. Topsøe-Jensen, 1962, 50, 56, 80. - 20) Johs. Brøndum-Nielsen i Nationaltidende 21/10 1941 (optryk i Olrik: Et Dagvognsbekendtskab). - 21) Nicolaj Bøgh: Fra H. C. Andersens Barndoms- og Ungdomsliv. Særtryk af Personalhistorisk Tidsskrift, femte række, II, 1905, 18. - 22) Mit Livs Eventyr, II, 1951, 223.

Helge Topsøe-Jensen, fhv. overbibliotekar, f. 1896, har skrevet eller udgivet et meget stort antal bøger og afhandlinger om H. C. Andersen, deriblandt doktordisputatsen fra 1940: Mit eget Eventyr uden Digtning. En Studie over H. C. Andersen som Selvbiograf. Bl. a. i 1963 tildelt H. C. Andersen-prisen.

Kulturhistoriske skildringer fra det gamle Viborg - I

Af William Mollerup

Den i sin tid kendte historiker og museumsmand, dr. phil. W. Mollerup (1846–1917), udsendte i sit sidste leveår en lille bog, som han kaldte »Vildskud«, med en række interessante kulturhistoriske skildringer hovedsagelig fra Viborgs fortid. Da bogen i dag er sjælden og kun lidt kendt, bringer vi her dens fem første kapitler; de sidste tre vil komme i næste årbog sammen med noter til alle kapitlerne.

I.

SNAPSTINGET I VIBORG

Ordet Snapsting betegnede i Jylland fra ældgammel tid det første ting i det nye år. Betegnelsen gjaldt ikke blot landsstinget, men også herreds-, by- og birketingene. Snapstinget i Viborg var selvfølgelig det fornemste. Det hedder udtrykkeligt: »Den næste lørdag efter at alle snapsting i Nørre-Jylland er holdt, da holdes Viborg Landsting.« Her samledes da alle de fra de lavere ting appellerede retssager til landstingsdomstolens påkendelse.

Om Viborg landstings betydning og anseelse i det 15. århundrede har den bekendte skolemand og digter, rektor Martin Børup i Århus, skrevet følgende strofer i sit i øvrigt spydige og kritiske digt om de danske stiftsstæder.

Hil dig, du landlige Viborg!
Brænd dine stråtage!
Du, der er fyldt af strid og berømt
ved processernes kamp
og dommernes visdom.

Det mærkelige navns oprindelse er skjult i tidernes morgen. Skulle det muligen kunne udledes af det gamle danske ord »Snap«, der betyder »rask«, »hurtig«, og derved tilkendegive, at årets først afholdte herreds- og byting måtte afgøres i en fart for at nå tidsnok frem til, at retssagerne kunne blive bragt frem på Viborg landsting, inden januar måneds landsting afsluttedes dér? De fleste tydere af ordet er dog enige om, at den meget lærde forklaring, som udleder ordet af forbogstaverne i den latinske betegnelse: *Sessio novi anni prima* (det nye års første ting) *snap*, bør følges, og den har i alle fald den fordel, at være en snild og opfindsom løsning af spørgsmålet.

At således vigtige retssager her fandt deres foreløbige afgørelse, inden de forelagdes herredagsdomstolen, gjorde Viborg snapslandsting til mødested for folk fra alle Jyllands egne og af alle stænder. Det fandtes derfor også naturligt at henlægge afgørelsen af pengemellemværender til denne tid; og således formede snapstinget sig efterhånden til at blive en omslagstermin, der gennem praksis vandt hævd. Da regeringen ved forordning af 23. juni 1643 fandt det nødvendigt at indføre en omslagstermin for Sjælland, omtales den »bekvemmelighed«, der haves med rigtige terminer i Jylland og Fyn, som »fast uformærket udi gavnlige brug indført«. Da nu også ifølge forordning af 26. august 1622 skøder, gave- og pantebreve til adelen skulle læses til landsting, var snart sagt alt hvad der angik Jyllands rets- og pengevæsen henvist til landstinget i Viborg, og da særlig til årets først afholdte ting: Snapslandstinget.

Snapstinget blev altså betegnelsen for Viborg januar ting, og, da terminen i året 1671 flyttedes til 11. marts, fulgte navnet med. Det samme skete, da den senere henflyttedes til april, og da den endelig i året 1786 anbragtes i juni måned sammen med den for det øvrige land gældende 11. juni termin, skiftede den ikke navn, men beholdt sin fra fortiden nedarvede betegnelse og dermed den nimbus og den ydre habitus, den i tidernes løb havde erhvervet sig.

Snapstingstiden varede i 14 dage, og i lige så lang tid holdtes det store marked, som fra Middelalderen havde været knyttet dertil. Fra Arildstid var det lille torv ved domkirken og rådhuset forbeholdt til handel med kramvarer og til opførelse af de boder, hvor såvel fremmede som byens egne borgere i markedstiden udstillede deres varer, og hvor gøglere, linedansere, kvaksalvere, sangere og komedianter viste deres kunster. Fra hele Jylland strømmede folk hertil, ja endog fra Tyskland, Holland og England kom fremmede købmænd og eventyrere, hidlokkede af udsigten til at tjene penge og vel også for at deltage i det fornøjelige liv, som en sammenstimlen af så mange mennesker førte med sig. Skovduen siger: Jeg rejser til Viborg Snapsting, og i Vendsyssel havde man en klar forestilling om, hvad et besøg i Viborg i snapstingstiden kunne føre med sig. Med hentydning til de tre evangelier, som falder på første til tredie søndag efter Trinitatis, sagde man: Han rejser til Snapsting med den »rige mand«, holder derpå »den store nadver« og kommer hjem som »det fortabte får«. Med rette kan man sammenligne dette marked med de store messer, som afholdtes i udlandets byer, i Leipzig, Amsterdam, Brügge, og man forundres ikke, når man hører, at det andet berømte marked i Viborg, som holdtes ved St. Mauritii tid (22. september og følgende 14 dage), på samme tid som adelen holdt deres forsamling i Viborg, benævntes den *bellige Moustes Messe*. For borgerskabet i Viborg var såvel landstings- som markedsbesøget en indtægtskilde af den største betydning. Endnu langt ind i det 18. århundrede omtales det som en hovedkilde til byens velstand. Ikke alene omsattes store beløb i handel med de fremmede gæster, men ved udleje af værelser

og gæsternes ophold og bespisning i de private hjem, havde mange af disse tilstrækkelig indtægt for hele året.

Det mest levende indtryk af Snapstingtidens betydning får man dog af et digt, som Tøger Reenberg i året 1697 sendte sin ven Gregers Friis. Det begynder således:

Satire! siig, hvor alle Mand
Til Snapsting sig bereder:
Enhver sig pudser, som han kand,
Stafferer sig med Klæder.

Den Kiortel, som Lakeyen bær
Til Juul og Høytiids Dage,
Han nu igien, i Snapstings Færd,
Paa Bonde-Bag skal drage.

Hver Fruer-Pige sig saa fast
Med Sæt og Top bemøyer,
Som Skipperen med Seil og Mast
Naar Børet sig ey føier.

Ja, mangen Mø, som nu vel hart
Sit Aag med Suk maa bære,
Nu pynter sig, og haaber snart
Sit Fængsel qvit at være.

Og, skal det skee, saa skeer det her;
Thi Bonden sine Vare
Kand sælge best, naar Torvet er
Opfyldt med mange Narre.

I Landet er og ikke Plads
Hvor sig saa mange samle,
Saa stor en Flok, saa stor en Stads
Af unge Folk og gamle.

Som Polske Tropper samle sig,
Naar Moskow Freden bryder,
Alt færdigt er at gaae i Krig
Som Pospolite¹⁾ byder.

¹⁾ »Pospolite Rusziene« kaldtes den polske adels opbud til rigets forsvar.

Saaledes her, i hvert et Hul,
 I hvor man sig henvender,
 Det vrimler, og er boven fuld
 Af alle Rigets Stænder.

Hvert Hus er fuld af Dreng og Svend,
 Saa langt som Gaden rækker:
 Der høres Fidler, Spillemænd,
 Fantaster, Aber, Gekker.

Digteren ønsker, at Diogenes ville vise sig på torvet; han ville ikke finde ét menneske blandt »den ganske hær«. Selv betages han af lede over menneskene og vil lægge sig til hvile; men han kan ikke sove, stadig higer han efter at ile til Snapstinget, skønt han ingen pengeforretninger har dér at udrette: »Nemo er min debitor, og Nihil er min rente.«

Og som det gik digteren – han måtte afsted, selv om det kun er for at spotte over menneskenes dårskab og finde stof til sin satire – således gik det alle. Med uimodståelig kraft drog Snapstinget høje og lave til sig. I dets omgivelser udspillede man et drama, mange muntre eventyr. De følgende meddelelser om samfundslivet skal for en del ses på baggrund af Snapstinget.

Brude Jan. & Smit

Brude Jan. & Smit

II.

KONKURRERENDE SKUESPILDIREKTØRER I VIBORG 1718

I dagene 22.–24. marts 1718 blev der holdt gæsteret i byfoged Johan Barlags hus i Viborg.

Det var just Snapstingstiden. Byen havde i den anledning forberedt sig på det bedste til at modtage sine mange fornemme og rige Snapstingsgæster. Ingen borger anså sig for rig nok til at undvære den indtægt, som udlejning af værelser til de fremmede og disses bespisning gav. Overalt stod gæsterummene fuldt møblerede, først og fremmest med velredte senge, forsynede med dobbelt lag af underdyner og hovedpuder, med lagner og herlige bolsterdyner, under hvilke de trætte rejsende kunne finde en højst nødvendig hvile efter dagens anstrengende finansielle forretninger, hvor ofte familiens velfærd stod på spil. I køkkenet brasede de mægtige stege på bradepanden eller spiddet, fra bryggerset steg i vejret en velbehagelig duft af det krydrede øl, som

Viborg var berømt for, og i de store, smukt og rigt møble-rede værelser opvartede husets døtre de fine gæster, som med velspækkede punge havde indlogeret sig i fædrenegården.

Et højst broget selskab kunne her mødes med tilsidesæt-telse af de stive samfundsformer, som ellers var tidens ken-demærke: Fornemme jyske adelsmænd, som søgte at optage lån i deres ofte højt prioriterede godser, djærve præster, som søgte en gunstig anbringelse af deres små sparepenge, fiffige proprietærer, der havde penge på kistebunden og udnyttede enhver gunstig lejlighed til at forøge den kapital, der til slut skulle skaffe dem en gældsunden herregård til eje og dermed en fin titel, assessor, justitsråd, ja endog etatsrådtitlen, og føre deres slægt op i niveau med den højborne adel. Men frem for alle var det købmændenes og prokuratorernes gyld-ne tid. Omkring dem flokkedes hele den øvrige skare. Her var til stede rige handelsmænd fra de jyske byer: Ålborg, Randers, Skive, Hobro, Århus, Fredericia osv. Hver by hav-de dengang sin matador, som enten selv eller ved sin fuld-mægtig gav møde for at indkassere fordringer og på ny ud-sætte til den lovtilladte 6 pct. rente de indkomne penge. Men også fra udlandets store handelsstæder, fra Amsterdam, Bremen, Lübeck, Hamborg og London mødte repræsentan-ter for større handelshuse, med hvem næsten alle landets provinskøbmænd stod i nøjeste handelsforbindelse. De gav en udstrakt kredit, og det gjaldt derfor at modtage og op-varte dem på standsmæssig måde. Man vil heraf forstå, at hvert et hus var opfyldt af gæster, og det er ikke for meget at sige, at den største del af byens indbyggere i Snapstings-tiden indkasserede i leje og forplejning så meget, at det hjalp ud over årets vanskeligheder i økonomisk henseende.

Selvfølgelig gjaldt samværet udelukkende handels- og retsforholds ordning, og på landstingspladsen ved domkir-ken så man ofte alvorlige, bekymrede ansigter, når de ind-vundne resultater ikke havde svaret til de lyse forventnin-ger. Men så kunne et besøg i en af de mange vinstuer og vinkældere, hvor der udskænkedes både lette franske vine, tunge spanske vine og ildfulde rhinske vine, opmuntre sin-det og for en stund forjage de mørke terminstanker. Et slag

»lanter« eller l'hombre indbød også til sindets oplivelse, selv om belysningen kun bestod i en enlig tælleprås, og vejen hjem fra vinstuen ikke altid var så let at finde.

Størst glæde har man dog dengang, ligesom nu, fundet ved at overvære de skuespil, som omrejsende teatergrupper opførte i Snapstingstiden, og som trods deres rædselsindgydende indhold og plumpe spøg var sikker på at blive mødt med bifald af et taknemligt ukritisk publikum. Her mødte »bander« fra Hamborg og København, her opførte italienerne deres Harlekinader og sangspil, og gøglere af alle slags søgte at drage folk til deres boder. Havde disse trupper ikke selv teatre og klæder med sig, så kunne de få både skueplads og »komediantklæder« til leje hos borgere i byen. At en slig samling af mennesker med det fælles formål »at trække penge ud af Hans Majestæts tro undersåtter« ikke altid oprådte som loyale konkurrenter, er let forståelig, og det var da også i sådan anledning, at der den 22.-24. marts afholdtes gæsteret i den højfornemme byfoged, monsieur Johan Barlags eget hus.

For retten var indstævnet den over hele landet noksom bekendte »okulist, sten- og broksnider, tandbrækker« og skuespildirektør Salomon Poulsen von Qvoten, Holbergs berømte samtidige, der hvert år fra sit faste stade i København berejste provinsbyerne og tilbød sin kirurgiske hjælp, samtidig med at han trak publikum til sig ved hjælp af sit lille dukketeater og sine udskrigere. Som anklager fremtrådte teaterdirektøren fra Hamborg, mr. Gerhardt Rudolph Hascarl. Begge havde til hensigt at »opvarte« med komedie i Viborg omslag; men mens Salomon v. Qvoten kun havde medtaget sit marionetteater, og derfor også tituleres i retten som »dukkespiller«, mødte Hascarl op med en »bande« skuespillere, rede til på sit »Teatrum« at opføre de nyeste tyske spektakelstykker, hvormed han kort forinden havde »opvartet« ved det berømte Kieler-omslag i januar og februar, og senere på markedet i Slesvig.

Dette er dog ikke kommet overraskende for hr. von Qvoten. Konkurrenter har han sikkert haft mange af, og særlig havde en »berømt« fremmed operatør ved navn Johannes

Rhadinius været ham en slem torn i øjet. Ligesom von Qvoten opstillede han sit »Teatrum« på Axeltorvene og trak kunder til ved »komediespil og pikkelhøringskunster«. Men han var tillige en fiffig mand. Når von Qvoten stævned ham for byretten, forsvandt han pludselig og dukkede kort efter op i en anden by. Så måtte Salomon stævne ham på ny, men inden dette skete, havde han »opereret« mange til gavn og glæde for sig selv, og når stævningsmændene mødte, var han på ny forsvundet, indtil von Qvoten erfarede, at han nu havde forlagt sin virksomhed til et tredje sted. Året før (1717) var det dog lykkedes at få ham dømt ved gæsteretten i Randers; thi da han ikke kunne forelægge kongelig tilladelse til »at omfare Landet med Curering og andet Spil og lade opbygge Theatrum paa offentlig Torv«, men kun formåede at fremvise nogle »sære fremmede Breve«, blev Johan Rhadinius dømt til inden tre solemærker at vige fra byen og straks nedbryde sit theatrum, samt betale Salomon von Qvoten 4 Rdl. i procesomkostninger. Men von Qvoten havde også været så heldig at kunne forelægge for den høje ret Hs. kgl. Majståets privilegium af dato 31. januar 1716, der gav ham jus practicandi i København, en ret, som hans sagfører i Randers på egen hånd udvidede til at gælde over hele landet. Og da han tillige forelagde en række attester fra magistraterne i Horsens, Århus og Kalundborg, der bevidnede, »at Salomon von Qvoten haver gjort Medicin og næst Guds Hjælp behjulpen mangan til Helbred«, tør det jo nok siges, at hans ry som erfaren operatør, okulist osv. osv., strakte sig over det ganske land.

Stolt af sin sejr var han nu kommet til Viborg, medtagende sit dukketeater, da der pludselig optrådte en langt farligere konkurrent for ham og hans teater; thi hvem ville dog ikke foretrække at se komedie udført af levende mennesker fremfor af dukker, selv om disse var nok så store og nok så elegant klædte. Her måtte der anvendes en radikal kurmetode, og som den »kunsterfarne« okulist, sten- og broksnider, han var, besluttede han sig til øjeblikkelig at foretage – hvad lægerne kalder – »et operativt indgreb« i den Hascarliske bande. Uden betænkning fik han to af bandens

betydeligste medlemmer overtalte til at lade sig engagere af ham og til straks at optræde på hans »Theatrum«. Det var »dansemesteren«, mr. Peiter Heinrich Wulff, hvem Hascarl havde engageret i Slesvig på dennes egen begæring og hans folks indstændige opfordring, samt Christopher Pauli fra Hamborg, der allerede i januar måned var trådt ind i banden, efter at Hascarl havde overtalt ham til at forlade sin tjeneste hos guld- og sølvkniplingshandleren Berent Kohe-mann i Hamborg. Han må vel efter dette at dømme have haft et uomtvisteligt skuespillertalent. Men direktøren synes ikke at have påskønnet de to ærgerrigheder efter deres formentlige fortjeneste. Pauli klagede over, at banden var kørt fra ham, så at »han måtte løbe på hans ben over mark og hede, samt kjær i vand, så at han nær havde mistet sit liv«. Begge bebrejdede desuden Hascarl, at han på vejen fra Slesvig til Viborg havde behandlet dem »malhonnet«, og så var der naturligvis også noget vrøvleri med udbetaling af deres ugeløn og forståelsen af deres kontrakter. Men Hascarl præsenterede for retten to andre medlemmer af banden, Johan Christopher Wolchau og Johan Gottlieb Förster, der begge protesterede på det kraftigste imod den formentlig malhonnette opførelse fra direktørens side og påstod, at der ikke havde været ringeste uenighed undervejs. Stævningen var derfor rettet såvel imod dem, som imod von Qvoten.

Sagen trak ud i tre dage. Parterne havde fået Viborg bys to – i datidens lovtrækkeri mest erfarne prokuratorer til at føre deres sag: de herrer Ursin og Jens Kjerulf. Mens Ursin som Hascarls sagfører væsentlig henholdt sig til Danske Lovs bestemmelser om tjeneste-tyendes forpligtelse til ikke uden lovlig opsigelse at »kvittere« deres tjeneste, og dens påbud, at ingen måtte tage andres tjenere i forsvar uden »lovlig medbringende«, hævdede Jens Kjerulf, at enhver forpligtelse fra komedianernes side var bortfaldet, siden deres principal havde opført sig »malcontent«(!) imod dem, ingen forplejning givet dem, ikke sørget for vogne på rejsen til Viborg og overhovedet ikke holdt nogen af sine løfter til dem. »Så må man billig spørge,« udbryder han harmfuldt i retten, »hvad hr. Hascarls sag er i sig selv, såsom den ene

af karlene haver mistet sit helbred ved denne rejse, såsom mr. Hascarl haver kørt fra dem, så at de måtte gå i vand til deres armhul.« Med stor styrke hævder han, at Salomon von Qvoten er »alene berettiget af dette steds øvrighed, borgmestre og råd her i staden, at bruge comediant-spilleri, såsom han er borger i København, mens den anden er en fremmed, som hverken skatter eller contribuierer til kongen.« Da Kjerulf imidlertid ikke kunne »producere« magistratens påberåbte privilegium, tog retten intet hensyn til dette vigtige moment, der for øvrigt altid fremdroges af von Qvoten i lignende tilfælde, uden at det nogen sinde har kunnet bevises, at han enten af kongen havde fået en så ubegrænset eneret til at spille komedie, selv ikke engang tysk komedie, eller at magistraten havde givet ham en sådan begunstiggelse.

Proceduren afsluttedes med Ursins spørgsmål til von Qvoten, som var til stede i gæsteretten, »af hvad årsag han turde understå sig at antage andre folk uden deres rigtige afsked fra deres forrige husbonde«, og da den sikkert meget fornærmede teaterchef intet svarede herpå, indlodes sagen til doms.

Retten's udførlige og vel »definerede« kendelse lød således:

«Som Gerhard Rudolph Hascarl her ved gæsteretten søger og tiltaler tvende af hans compagnie og tjeneste absente-rede personer, nemlig Christopher Heinrich Pauli og Peiter Henrich Wolf, som han fra Slesvig her til byen tillige med andre fri og uden deres bekostning ført haver, i tanker de commoedie med hannem udi tilstundende omslags tid skulle agere, mens straks efter deres ankomst her til byen hannem uden given bevislige årsag kvitteret og sig efter egen tilståelse udi tjeneste til én heri byen værende *dukkespiller*, navnlig Salomon von Qvoten, begivet som dennem straks uden ringeste forevisning enten de fra deres principals forbundne tjeneste lovlig var entlediget eller ej, haver antaget, som dog slige eller andre personer efter Hans kgl. Mayts derom allernådigst givne statuta med al billighed burde at følge – da som under samme sag klarlig nok er bevist, at anførte tvende personer med deres principal Hascarl hid til byen fra Slesvig

er rejst i tanke commoedie med hannem udi tilstundende omslags tid at ville spille og han deres rejse her til byen så vel som deres løn, han med dennem ugentlig var accorderet om, haver betalt i mening de med hannem i forestående Snapsting skulle agere, og han sin store gjorde forskud på rejsens bekostning samt deres gagies givelse derved at få betalt, mens nu bemeldte Hascarl først ved commoedie sin omkostning skulle have stoppet, haver de sig fra hannem afsondrit og sig til ovennævnte Salomon Qvoten begivet, hannem derved at profitere og Hascarl sit forehavende til intet at gøre – altså efter samme sags nøje overvejende og forefundne beskaffenhed ved jeg ikke rettere derudi at kende og dømme end jo Christopher Pauli og Peiter Wolf bør efter denne doms lovlige forkyndelse at være pligtig og skyldig sig straks udi deres principals Hascarls tjeneste at begive og hos hannem indtil Snapstings udgang imod den med dennem forakkorderede ugentlige løn, som anførte Hascarl med dennem enhver især er kontraheret om, at forblive. Og som samme tvende befundne sagskyldige personer har understået sig uden forebringende klage at begive sig udi tjeneste til Salomon Qvoten og været årsag til denne processes omkostning, så betaler de begge enhver sin del af de på sagen anvendte bekostninger til Hascarl med 6 Rdl. og det inden tvende solemærker, alt under lovens videre påbydende, hvorimod de begge sig deres regresse for den under processen forebringende malhonette medfart, som Hascarl med dennem under vejs skal have øvet, efter foregående lovlig omgang skal have forbeholden. Og ifald Salomon von Qvoten sig ikke skulle bekvemme til samme tvende anførte personer, som således deres principal uden lovlig adgang haver kvitteret, efter dommens forkyndelse lader fare, da derfor efter foregående lovlig medfart at anses som den, der sig andre folks tjenere uden afsked tilvender.«

Denne skrappe dom rettes både imod de to undløbne skuespillere og imod Salomon von Qvoten; men ingen af dem ville akviescere ved dommen. Efter prokurator Jens Kjerulfs tilskyndelse appellerede de byfogdens dom til overretten, det vil sige til rådstueretten, der beklædtes af borg-

mestre og råd. Først en måned efter – den 20. april – faldt dennes dom, som stadfæstede gæsteretsakten, »efterdi det ses, at byfoged Barlag sin doms afsigt lovligen haver grundet«, og idømte Salomon von Qvoten tilligemed »hans tven-
de svende« Christopher Pauli og Peiter Wolf at betale for unyttigt stævнемål i alt 6 Rdl. og alt straks at efterkomme, »eller i dessen mangel være lovens tvang undergivent«.

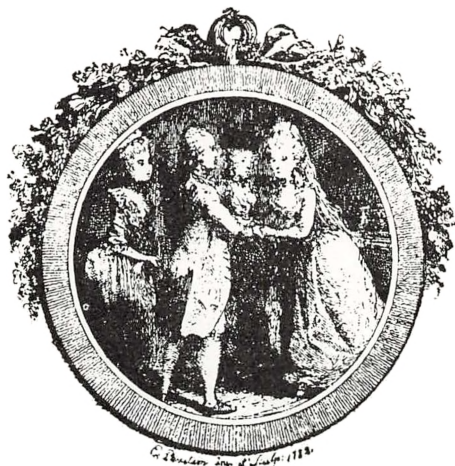
Det ses – efter dommens ordlydende – at de to skuespille-
re betragtes som von Qvotens svende. I den forløbne måned har de vel så stået til hans disposition, og hvilken mægtig tiltrækningskraft må det ikke have øvet på Snapstingspublikummet at se den så eftertragtede danssemester udfolde sin virtuositet på Viborg torv i mr. von Qvotens bod, mens direktøren selv trak tænder ud på en stakkels bondekarl eller foretog en af sine over det ganske Jylland berømte operationer af sten- og brokskade m. m.

Men nu måtte han da udlevere de herrer Pauli og Wolf til deres retmæssige herre, og allerede dagen efter – den 21. april – afrejser, ifølge vognmagerlaugets protokol, »commoe-
diant-spillerne« med 3 vogne til Randers. Det er sikkert nok Hascarls bande, der sejrstolt drog afsted for at forsøge deres lykke i Jyllands muntre og venlige kystby. Om den har fundet den dér, tier historien. Kun skal det bemærkes, at allerede den 27. april er banden tilbage i Viborg, hvorfra den samme dag kører med to vogne til Engesvang, postruten syd på til Slesvig. Da truppen denne gang kun har behøvet at bruge to vogne, er det tilladt at formode, at bandens to outsiders har sluttet sig til Salomon von Qvotens trup, så meget mere som deres engagement efter byfogdens skøn kun gjaldt for den nu afsluttede omslags tid. Mulig vil de kunne findes i København, hvor von Qvoten efter forskellige mislykkede forsøg på at finde en større tumleplads for sin kunstneriske ærgerrighed, to år senere opførte tyske komedier i en fjælebod på Kongens Nytorv.

Men Viborg så aldrig mere de to konkurrenter optræde inden for dets porte. Vognmagerlaugets protokol noterer intet om komediant-rejser i de følgende år, og efter den store ildebrand 1726 vovede ingen at gøre regning på at tjene

penge ved at spille komedie i den brandlidte og i bund og grund ødelagte by.

III.

PARYK-, FONTANGE- OG CAROSSESKATTEN 1710

Den 22. september 1710 udstedte Hs. Maj. kong Frederik IV en forordning, som vakte overordentlig opsigt og megen »allerunderdanigst« harme hos danske mænd og kvinder overalt i landet.

Året forud havde kongen, i tilslutning til Ruslands czar Peter den Store og Polens konge August den Stærke, erklæret Carl den Tolvte krig. Men i slaget ved Helsingborg den 10. marts 1710 var den danske hær blevet slået og havde måttet rømme Skåne. Og nu viste det sig, at det stod ilde til både med hærens udrustning og med finanserne. Det gamle ord, at der til at føre krig behøves tre ting, nemlig penge, penge og atter penge, viste på ny sin berettigelse, og i løbet af ganske kort tid fik Hs. Majestæts tro undersåtter dette at føle. Skattepålæg fulgte på skattepålæg, og iblandt disse var påbudet af 22. september et af de mest nærgående, fordi det greb ind i dagliglivets intime anliggender og til sin

gennemførelse krævede et posekiggeri, som måtte være de pågældende højst ubehagelig.

Forordningen bestemte, at alle undersætter, som havde carosser, chaiser og lignende vogne med dække over til eget brug, skulle betale 20 Rdl. i skat af den ene vogn, mens de, som holdt vogne til udleje, skulle udrede 10 Rdl. af hver. For det andet, at alle rangspersoner med undtagelse af militærpersoner indtil ritmestre og kaptajner skulle betale 4 Rdl. i skat af deres paryk, mens alle, som stod uden for rangen (gejstlige, betjente, købmænd, formuende borgere og andre velhavende verdslige) kunne nøjes med at betale 3 Rdl., karle og tjenere kun 2 eller 1 Rdl., alt efter deres tilstand og vilkår. Men herefter fulgte noget hidtil aldeles uhørt: Alle fruer og jomfruer, hvis mænd eller fædre var i rangen, og som bar *fontanger* eller andre franske *sætter* eller *toppe*, havde at betale 4 Rdl.; alle kvinder og børn, hvis mandlige støtter ikke var i rangen, men dog velhavende, 3 Rdl., og endelig alle andre damer efter tilstand og vilkår og »nøje skønsomhed« 2 eller 1 Rdl.; dog undtagen tjenestepiger, som det ikke måtte være tilladt at bruge sætter eller toppe, men som dog gjorde det; alle som én skulle de betale 1 Rdl.

At der til dette skattepålæg føjedes befaling til alle tjenestefolk lige fra forvalter og købsvende til karle og piger om at udrede 1/6 af deres løn i skat, har for så vidt kun interesse her, som det tilføjes, at husbonden skal udrede beløbet og decortere tjenestefolkene i deres løn. Det blev således husherren, der bar ansvaret for, at hele dette urimelige skattebeløb kom ind i sit fulde omfang.

For imidlertid at få en nøjagtig undersøgelse sat i værk, sendte kancelliet trykte formularer til magistraterne og landsbypræsterne med ordre til at lade to »suffisante« mænd gå fra hus til hus, forevise beboerne formularerne og forlange deres skriftlige erklæringer i en dertil indrettet bog. Derefter skulle øvrighedspersonerne gennemgå bøgerne, granske erklæringerne, og til slutning foretage nøjagtig beregning og skatteansættelse for hver enkelt borger. To gange ugentlig havde rodemestrene ret til at opkræve beløbene, således at disse hver lørdag kunne blive indsendt til Zahlkamret. Præ-

cis 3 ugers dagen efter forordningens publikation skulle hele beløbet, med undtagelse af 1/6 af folkelønsskatten, være indbetalt.

Disse bøger, som for enkelte byers vedkommende endnu er bevarede, giver et fornøjeligt indblik i småkøbstadslivet, i rangvæsenet og i de ydre kendemærker, som inden for det lille bysamfund sondrede befolkningen i forskellige klasser.

De ydre kendetegn er især for damernes vedkommende af interesse. Gamle og nye moder vedrørende hovedbeklædningen stod her skarpt over for hinanden. Men det viser sig dog, at dengang som nu var både mænd og kvinder slaver af modens fordringer. Bøgerne giver imidlertid også antydninger om, at det allerhøjeste indgreb i dette beklædningssspørgsmål har voldt mangan husfader bekymringer og vanskelig-heder over for hustru og døtre.

Hvad der straks må have vakt den gode provinsborgers kritik, var den urimelig høje skat på parykker – fra 4 Rdl. til 1 Rdl. Uvilkårlig måtte han sammenligne den med den pris, parykmagerne i hans egen by forlangte og fik, thi om sammenligning med hovedstadspriserne, hvor de fineste parykker kunne koste 50 Rdl. og derved, var der selvfølgelig ikke tale. Kun præste-parykker og allongeparykker kostede i handel og vandel 4 Rdl. En lang naturel-paryk (altså uden lokker) kunne fås for 3 Rdl., sorte og brune lokkede parykker for 2 Rdl. 4 Mark, en brun spansk paryk for 2 Rdl. 2 Mark, ja de brune korte naturel-parykker endog for 2 Rdl. Utvivlsomt har der vel været dyrere parykker end dem, som forhandlede i parykmager Otto Christian Roelsens bod i Viborg 1717, efter hvis opgivelser ovennævnte priser er taget, men hos den langt overvejende del af befolkningen lod man sig nøje med dem, som forarbejdedes på stedet, og der var endog mange »mindre velhavende«, som måtte lade sig nøje med gedehårsparykker, der omtales med en vis foragt, men også var billigere.

Det viste sig da også, at flertallet af de på skattemisterne opførte parykbærere gjorde indsigelse og under forskellige påskud søgte at slippe for at betale. De fleste erklærer, at deres parykker er gamle og slidte, de bærer dem kun »for

hovedsvaghed«, »af høj fornødenhed«, fordi »de ingen hår har på hovedet« eller »kun for hårets tyndheds skyld« eller »dets afgåelse i koppernes tid«. En enkelt person bærer paryk »for en svagheds skyld, han ikke kan være bekendt« og en anden »for en sygdom, han bekom, da han tjente under militien«. Men ingen undskyldninger hjalp, alle måtte betale, når ikke deres fuldstændige uformuenhed fritog dem. De nøjeseende posekiggere kunne endog af og til have den fornøjelse at konstatere, at en »velhavende« borger havde søgt at unddrage sig sin skattepligt ved at have nægtet at bruge paryk, uagtet man meget godt vidste, at han bar en sådan, omend kun i kirken.

Fortegnelserne viser, at inden for rangklasserne bar alle paryk. I fornemme familier var også tjenerne udstyrede med denne hovedprydelse, og det faldt af sig selv, at »skriverkarlene« hos øvrighedspersonerne skulle imponere med dette værdighedstegn. Derimod behøvede kuske, karle og drenge ikke at forsynes med paryk.

Borgerskabet, det vil sige købmænd og håndværkere, stod noget friere over for brugen af parykker; men det må dog siges at være en sjældenhed, at en velstående købmand eller næringsdrivende ikke bar paryk. Hos håndværkerstanden spores derimod endnu på dette tidspunkt en tilbøjelighed til at gøre sig uafhængig af den herskende mode. Kun skrædderne og de i reglen velhavende bagere opføres alle som én i listerne som parykbærere, mens andre håndværkere – snedkere, smede, skomagere, feldberedere, hattemagere, handske-magere, urmagere, end sige skippere, daglejere og lignende folk – endnu bar deres eget hår. Også barberere og kirurger følger ikke alle moden. Med stor suffisance erklærer den ansete og velhavende Viborg-kirurg, Heinrich Runchel: »Bærer hans eget hår, og ingen paryk bruger.« Muligvis har parykken hindret håndværkerne i deres arbejde, og dette været grunden til, at man gjorde en dyd af nødvendigheden. Det lønnede sig nu, da staten gjorde parykken til skatteobjekt. Men længere hen i århundredet måtte også håndværkerne bøje sig for modens fordringer, og det uagtet staten vedblev i en række af år at pålægge denne afgift.

Som eksempler på antallet af parykbærende personer kan nævnes, at i den fornemme og på standspersoner rige stad Viborg blev 105 personer ansatte til parykskat, i Kalundborg, hvor der kun fandtes én rangsperson, kancelliråd Klöcker, kun 49, i Horsens 54, Randers 58, Mariager 14 og i Holbergs kæledægge Ebeltoft endog kun 9. Byfoged Rudolf Redlich skriver i den anledning til stiftamtmanden: »Folk i Ebeltoft bærer parykker mest af høj fornødenhed og som knapt ere 1 Rdl. værd« – en god illustration til, hvad ovenfor er udtalt om provinsparykkernes ringe værdi og deres endnu ringe udbredelse i befolkningen.

Langt dybere greb dog den på kvindernes hovedpynt lagte skat ind i hjemmenes intime forhold. Hvilken snedig finansminister havde dog kunnet finde på at ramme det smukke køn på dette sårbare punkt! Intet mode- og luksusspørgsmål havde i den grad sat moralisternes penne og præsternes talegaver i bevægelse som brugen af de fra Frankrig indførte *fontanger, sætter og toppe*. Verdens ende måtte være nær, ulykker og pest ramte landet, når slige forargelige moder havde kunnet finde indpas her i landet! Ville nu regeringen ved sit skattepålæg udrydde disse monstre, som man ofte så sammenlignede med de i tidninger og lærde skrifter omtalte hudgevækster, som dyriske misfostre, kalve og lam, blev født med, eller, som præsterne sagde, »var at efterabe Fanden, der haver horn i panden«? Nej, dette var sikkert ingenlunde hensigten, thi i så fald umuliggjordes jo en eventuel fortsat skattepålægning. Men hvad var da så meningen?

For at forstå regeringens handlemåde må man da først vide, hvad fontanger, sætter og topper betød for datidens kvinder, hvori deres uhyrlighed bestod, og hvor stor udbredelse de havde fået, for at et sådant skattepålæg virkelig kunne ventes at ville give et klækkeligt bidrag til krigsførelsen.

Fontangen var et hovedtøj, helt forskellig fra de gammel-dags, kostbare fløjls-, kniplings- eller tobins-huer med deres besætning af sølvgaloner, guldblommer, kniplinger og perler. Den havde navn efter hertuginde af Fontange, Ludvig XIVs elskerinde, som døde 1681. Man fortalte, at den smuk-

ke dame engang på jagten havde fundet på at skærme sig mod solens stråler ved at dække sit hoved med en høj besætning af kviste og blade. Den klædte hende så godt, at den hurtig blev efterlignet i kniplinger og taft, og i henvend en menneskealder beherskede denne mode det franske hof. Fontangen beskrives således af Bernhard Olsen: »Den bestod oprindeligt af en båndsløjfe og en lille vifte af kniplinger, der anbragtes om og over det højt opsatte og buklede hår.« Men efterhånden »voksede den til en uhyre alenhøj komplikation af vire-stel med etagevis anbragte piber af tyl, med masser af kniplinger og båndsløjfer, så at damernes ansigter syntes flyttede ned mod midten af den samlede højde, og selv Versailles døre var for lave til denne vaklende coiffure«. Her i Danmark synes den i sin udvidede ekstravagante form ikke at have vundet indpas ved hoffet og i hofkredse. Man har med rette gjort opmærksom på, at der ikke findes kongelige dameportrætter med fontanger. Derimod findes der smukke gengivelser af den i sin oprindelige beskedne form med den lille kniplingsvifte oven på det buklede pandehår, og det er måske netop dette kække opstående smykke, der har skabt sammenligningen med »Fandens horn«. Men kunne denne uskyldige lille prydelser vække en sådan storm af forargelse, forstår man også, at de tårnhøje hovedtøjer har været den forbitrede kamp værd, som fra alle sider førtes imod den, og som nu skulle finde en værdifuld kampfælle i skattepålægget.

Men skatteforordningen skelner skarpt mellem fontanger, sætter og toppe, der dog alle stammer fra en fælles hovedkilde. Ikke således at den fastsætter forskellige beløb for de varierende betegnelser – i så henseende skæres de alle over én kam, fra 4 ned til 1 Rdl. – men forskellen betegnes derved, at der udtrykkelig nævnes fontanger eller andre opsatte franske sætter eller toppe, og derved at det bestemt forbydes tjenestepiger at bruge »sætter eller toppe« uden at betale 1 Rdl. i skat. Man må derfor antage, at fontangen er den finere art af hovedtøjer, og denne opfattelse støttes også deraf, at den kun – efter fortegningerne – bruges af damer af rang og af øvrighedspersoners og de fornemste borge-

res hustruer og døtre. Den betegner da formentlig den oprindelige fra hertuginde stammende form, hvis videre udvikling fik navn af »sætter«, dvs. de etagevis anbragte virestel, og »topper«, måske afledet af visse blomsters klaseformede top. Billeder fra samtiden vil kunne give en forestilling om den form, under hvilken dette hovedtøj, fontangen, fremtrådte. De viser tillige, hvilken utrolig stivhed, ubevægelighed og lad os kun sige – latterlighed en kvinde, der trådte ind i et »angenemt compaignie« eller som Arianke Bogtrykkers i Barselstuen, drikkende sin kaffe og samtidig virrende med det uhyre bjerg på hovedet, måtte frembyde. Samtiden var nu imidlertid hovedsagelig forarget og forbitret. Tøger Reenberg – f. eks. – anbefaler sin søns præceptor til Bartholinerne med følgende vers:

»Det skeer vel og: Ja, seer han brat
Fontangen højt at stande,
En lang Paryk, en stor Cravat,
Det sættes skal i Bande.«

og i samtalen mellem Timander og Philemon siger han:

»Dog kand jeg ikke, ved min Død,
Fordrage den, som snakker,
Som smiler ved hvert andet Ord,
Sin Mund paa Noder stiller;
Hvis Øyne glittre, Tunge gaaer,
Og Viften stedse spiller;
Hvis umaneerlig Top og Flor
Mod Himmelen tør pukke;
Sig speiler ofte, dog hun faaer,
Sin Smukhed af en Krukke.«

På den anden side må det dog stærkt betones, at der i damernes rige klædekamre også fandtes huer og hovedtøjer, som ingenlunde kunne vække anstød hos moralisterne, og at disse tarveligere former var de almindelig brugte, mens fontangerne og deres opadstræbende udløbere anvendtes til fester, visitter og vel ikke mindst ved kirkegang. Atter må vi

henvise til den brave byfoged Redlich, der skriver: »Borger-nes koner i Ebeltoft bærer tarvelig dragt på hovedet. Den består mesten del udi en sort silkes- eller taftes hue med et par rader sorte eller hvide kniplinger af ringe værdi opsat på. De af ringe evne som håndværksfolks kvinder og deslige bære højere opstukne huer end de andre, omendskønt at samme hoveddragt dog i sig selv ikke er af nogen consideration.« Tjenestepigerne i København bærer ganske anderledes hovedtøjer, siger han. Imidlertid – også disse skulle rammes, de måtte dele skæbne med de pragtfulde og udfordrende, dyre stilladser. – Men det blev ikke noget virkelig pletskud!

En gennemgang af listerne for to meget forskelligartede købstæder, Kalundborg og Viborg – den ene en lille nærsom sø- og handelsstad, den anden samlingssted for administration, lærdom, storhandel, og det hyggelige hjem for adels- og embedsmands-enker og gamle adelsfrøkner, vil give en forestilling om fontangernes udbredelse og om den indtægt, de i året 1710 skaffede statskassen.

Det viser sig da, at ligesom parykken endnu 1710 væsentligst var et kendetegn for overklassens mænd, således er fontanger og sætter det for overklassens kvinder. Toppe bæres kun af nogle gamle enker og af »kælderpiger« i de finere vinstuer. Og af håndværksstanden findes der i Viborg ikke én, som bærer sæt, i Kalundborg kun to smeedeenker og barberens hustru. I alt har Kalundborg 47 fontange- og sættebærende damer, Viborg kun 51. Det ringe antal for Viborgs vedkommende viser, at Jyllands hovedstad, hvis indbyggerantal var det dobbelte af Kalundborgs, var en forholdsvis konservativ stad, som endnu holdt fast ved de gamle moder. Det samme kan siges om Horsens, hvor der kun fandtes 11 fontanger og toppe, mens Randers glimrede med 79, og det lille Ebeltoft, hvis nøjsomhed så tappert forsvarede af byfogden, med 26 fontanger og toppe. Som en »tornerose« henlå derimod Mariager; ikke en eneste af modens nye fordringer havde fundet vej til dens damer.

Den jyske konservatisme får af og til kraftige udtryk i de til listerne føjede personlige bemærkninger. Fru Lisbet

Parsberg »bruger ingen fontange eller franske sætter, men bærer en tarvelig dragt, som hendes høje alder kræver«. Jomfru Elsebe Dyre »er en aldrende jomfru og bærer en *gammeltdags tarvelig* dragt«. Præsteenken salig Niels Jacobsen Ullidz's »holder sig tarvelig, som hendes enkestand kan formå«. Dr. Niels Eriksens enke, den rige Elisabet Hildebrand »bruger hverken fontanger eller opsatte topper«, men hun må – sikkert med sorg – angive sin datter, som bærer en fontange. Derimod siger den store købmand Peder Sigvardsen Harck med stolthed: »Jeg haver 4 pigebørn hjemme, men ingen af dem bruger nye franske topper«. Hvilken knusende virkning må det ikke have gjort på ham, da synsmændene opdagede, at de alle var velforsynede med sætter og topper. Og ikke bedre gik det en anden af byens matadorer, købmand Peiter Hasse. Med bedrøvet hånd skriver han: »Min hustru bærer ej andet end en sørgelig og tarvelig dragt, såsom hendes far er død for $\frac{1}{2}$ år siden.« Men posekiggerne véd dog, at den unge kone har et sæt, som hun bærer, når det ikke er sørgetid, og hun ansættes derfor til 3 Rdl.

Næsten tragikomisk er det, at næsten alle damer, som tilhører den gejstlige stand, bærer fontanger eller franske sætter. Og dog var det gejstligheden, som kæmpede ivrigst imod den nye mode. De må selv i deres opgivelser til listerne erkende det, og når en enkelt gang en præst har benægtet det, så viser resultatet af undersøgelsen, at han har taget fejl. Således gik det den gamle pastor Rhodius i Viborg; trods hans benægtelse fandtes der i de to giftefærdige døtres gemmer franske sætter. Til forsvar for præsterne må det anføres, at prædikanterne i købstæderne som oftest blev gifte med velhavende, ja ofte rige borgerdøtre, der jo ikke ville stå tilbage for deres veninder. Og man forstår nu, hvilket guddommeligt syn det har været, når kirkens forreste stolerækker og dens pulpiturer var fyldte med disse alenhøje tårne, opsatte med røde, blå og gyldenstykkets bånd og brabantiske kniplinger, der i hengler eller slør faldt ned over skuldrene og ved den mindste bevægelse af hovedet virrede frem og tilbage.

I de ovenfor nævnte stæder indbragte paryk- og fontangeskatten følgende beløb:

Viborg	322 Rdl.
Randers	328 Rdl.
Horsens	111 Rdl.
Kalundborg	221 Rdl.
Ebeltoft	67 Rdl.

Resultatet viser imidlertid, at dette sindrig opfundne skatteobjekt kunne give en smuk indtægt. Men – lod det sig gentage? Dette var det store spørgsmål. Og herpå giver skatteforordningerne i de følgende krigens år den højst interessante oplysning, at mens skatten på parykker fortsattes uafbrudt lige til år 1720, kommer fontangeskatten aldrig oftere igen. Kvinden havde sejret! Enten har skatten i finansiell henseende været en fiasko – hvad der dog er lidet troligt – eller den har vakt en sådan harme inden for overklasserne, der i disse år blev så overlæssede med skatter, at regeringen ikke på ny har ment at burde gentage forsøget. I de følgende år udfoldede da også moden sig i sin fulde blomst. I alle skifteboer finder man opført fontanger eller sætter eller topper.

Man gentog altså ikke forsøget med fontangeskatten. Derimod var man ikke så nænsom over for den samtidig pålagte skat på *carosser*. Vi kender fra Holberg og fra samtidige rejsebeskrivelser, i hvor høj grad dette store uhyre af et køretøj var kommet i mode i København. Alle klager over den ulempe, som disse formidable vogne førte med sig i hovedstadens snævre og smudsige gader, hvor snavset hvirvledes op og overstænkede dem, der var nødsagede til at benytte apostlenes heste, og som derfor måtte søge ly i porte eller under husenes tag, når en ekvipage med kusk og tjener kom rumlende i fuld fart gennem gaden. Fra hovedstaden havde selvfølgelig denne luksus bredt sig ud til købstæderne, og hos alle med rang eller velstand begavede familier kunne man være vis på at finde en carosse. Den brugtes væsentlig til at køre damerne i selskaber og på visitter, og frem for alt til

kirken om søndagen. Den gamle borgmester Joachim Lassen i Viborg bestemmer i sit testamente, at familiecarossen ikke må sælges, men at børnene skal sørge for, at deres kære mor hver søndag kan køre i den fra og til kirken. Regeringen forstod da også at vurdere dens betydning, når den satte skatten på carosser og andre »med dæk forsynede« vogne til 20 Rdl. Når man tænker på, hvad 20 Rdl. betød i en tid, hvor prisen på almindelige carosser blev sat til 20 Rdl., ja endog ved auktioner og i skifterne opførtes til endnu mindre beløb; når man endvidere betænker, at priserne på rug og byg, når det ikke var dyrtid, beløb sig til 6 Mark og 5 Mark tønden, at en ung rask hest kunne fås for 12 Rdl., at 20 Rdl. for en ædel ridehest kun forekommer en sjælden gang i skifterne, vil man kunne forstå, hvad dette skattepålæg betød. Og så havde man oven i købet ladet dem, som udlejede carosser, slippe med 10 Rdl. i skat! Intet under, at selv de mest velhavende borgere søgte at bringe sig ind under denne sidste kategori. Men det hjalp ikke. Enhver vidste jo, at borgmestres og rådmænds koner stolte og strunke kørte gennem byen i deres fine kareter, bag hvilke de højt opsatte frisurer og hatte skimtedes, og at de rige købmænd lod deres damer gøre ligeså. Alle måtte betale 20 Rdl., og kun en enkelt vognmand eller gæstgiver fik lov til at slippe med de 10 Rdl.

Udbyttet var nu ikke så stort, som man måske havde ventet, men dog så stort, at beløbet for 10 carosser i Kalundborg var 190 Rdl. og for 12 chaiser og carosser i Viborg 240 Rdl. Men i andre købstæder var udbyttet kun ringe. Randers kunne ikke præstere mere end 2 carosser, i Horsens og Ebeltoft fandtes ingen, jo længere man kom fra København, desto ringere var påvirkningen fra hovedstaden. Regeringen fandt det derfor formålstjenligt allerede januar 1711 at udvide skatten til også at omfatte beslagne åbne vogne, der anvendtes dels til eget brug, dels til udlejning. For Viborgs vedkommende viste det sig, at kun 11 personer sad inde med sådanne vogne, og da skatten kun androg 4 Rdl. for hver vogn, blev ender resultatet forholdsvis magert.

De her omtalte tre skatter kunne med rette betegnes som

luksusskatter. Derimod gælder dette mindre om folkeløns-
skatten, der jo i virkeligheden var en skat på tjenestefolk og
håndværkssvende, selv om husbonden måtte indestå for skat-
tens betaling. Den skal derfor heller ikke omtales her.

IV.

DUELLER MELLEM ADELSMÆND I SNAPSTINGSTIDEN

Før 1683, da Danske Lov udførligt og klart forbød duellvæsenet og fastsatte strafferegler for overtrædelsen af forbudet, indskrænkede loven sig kun til et almindeligt forbud, og lød i sin lakoniske korthed således:

»Ingen må udfordre nogen med pistol eller bøsse at fægte, ej heller møde, om han fordret bliver. Gør nogen af adelen her imod, straffes på det højeste efter, som kongen og rigens råd der på kiende.«

Ligesom overskriften på denne paragraf i recessen af 27. februar 1643 kun betegner indholdet som »kugleveksten forbuden«, således taler paragraffen ligeledes kun om udfordring på pistol eller bøsse, og aldeles ikke om den sædvanlige form for dueller, nemlig duellen på kårder. Den lette adgang, som kården gav til at afgøre en pludselig opkommen strid ved at trække blank, var langt at foretrække for den omstændelige behandling, som en udfordring på pistol

krævede. Den var heller ikke så farlig, og frem for alt var den kavalmæssig og sømmede sig bedst for en ung adelsmand, som ønskede en afgørelse hurtig, inden sindet atter var kommet til ro og gensidig overvejelse havde vist, at uenigheden kun drejede sig om kejserens skæg.

Men med Danske Lovs bestemmelser i lovens 6. bog, 8. kapitel, indtrådte en vending i opfattelsen af duelvæsenet, som i det 17. århundrede havde taget så stærk overhånd. Allerede den 1. artikel anslår den krigerske tone, som lovgivningen agtede at indtage over for overtrædelser:

1.

»Hvo som udfordrer nogen i duel enten til hest, eller fods, i hvor hand og er, og i hvad årsag hand og dertil kand synes at have: Og den, som møder, når han i så måder enten mundtlig, eller skriftlig, bliver udfordret, have forbrudt deris bestillinger, som de have, tillige med al deris gods, rørende og urørendis, så vel som deris liv, efter sagens beskaffenhed.

2.

De, som lade sig bruge til sekunder og møde på stedet, og ikke forhindre, at parterne komme til slagsmål, være lige straf undergivne.«

Det var anderledes skarpe ord end recessens af 1643: »straffis på det høieste efter, som kongen og rigens råd der på kiende«. Hos disse ridderlige herrer ville der altid kunne påregnes en vis overbærenhed og hensyntagen, mens den nye lovs strenge håndhævere i højesteret kun søgte at dømme efter den paragraf, under hvilken forbrydelsen henhørte. Ikke desto mindre trivedes dog dueller til langt ned i det 18. århundrede, og ved skyndsomst flugt fra landet unddrog mange sig den faldende dom, hvis ikke Hs. Majestæt lod nåde gå for ret og nedsatte livsstraffen til en bøde.

Det var selvfølgelig dengang ligesom nu drik og spil, der gav anledning til ophidselse og strid. Omkring i vinstuer, kroer og knejper sad selv fornemme adelsmænd ved de fyld-

te bægre og med terningerne i hånden. Et ubesindigt ord – og kårderne røg af skeden. I Snapstingstiden var det en farlig ting at huse sådanne gæster, thi også værterne pålåd den pligt at hindre slagsmål og kårdestød; loven bød, at så snart der var anledning til at frygte noget sådant, skulle det anmeldes for øvrigheden, der da straks havde at tage affære. Men dette overholdtes ikke; værten gik i almindelighed rolig i sin seng, lod kyperen skænke for gæsterne og viste sig først, når alt var forbi. Som vidne i sagen duede han derfor ikke synderligt, det var bodsvenden og gæsterne, der havde de vægtigste vidnesbyrd at aflægge.

Viborgs fineste vinstue var den gennem flere århundreder vel kendte store vinhandel på hjørnet af Nytorvsdyden og St. Mogensgaden lige over for latinskolen. I slutningen af det 17. århundrede ejedes den af Salomon Gerber, der var indehaver af hele Gydens nordre side lige op til Nytorv tiligemed den til ejendommen hørende gæstgivergård, »Paradis« kaldet, som brændte 1673, og ikke senere blev genopbygget. Endnu hele det 18. århundrede bevarede denne stue sin anseelse som det fineste samlingssted for byens patriciske slægter og for den tilrejsende adel. Privilegiet bestemte, at ejeren skulle føre både franske og rhinske vine i sin kælder, og ved en enlig tælleprås sad her om aftenen ærværdige borgmestre, rådmænd og velhavende borgere sammen med unge officerer og adelsmænd, rygende deres lange, hvide kridtpiber og spillende et parti l'hombre eller lanter, mens de vædede læberne med den herlige drik, som udskænkedes i høje, spidse glas eller i de små såkaldte patteglas.

Den 19. marts kl. 7 om aftenen i året 1674 indfandt to adelsmænd, Johan Rantzau og Otto Bille til Bangsbo, sig hos Salomon Gerber for at hilse på »de Lindenover«, som havde indlogeret sig hos gæstgiveren. De havde kort forinden været hos apotekeren og der drukket to halve »fløyter« matealavavit, men var for øvrigt fuldstændig ædrue. Lindenoverne var imidlertid gået til bords, og de to unge adelsmænd satte sig derfor til ro i vinstuen og forlangte to halve »patteglas« rhinskvin. I løbet af aftenen øgedes selskabet med Johan Rantzaus bror Jørgen, Caspar Brockenhuus, offi-

cer ved et norsk regiment, tilligemed hans ven Christoffer von Gersdorf og hans tjener, Junker Høeg. Også Otto Bille havde sin tjener, Oluf Danielsen, med sig. Beskeden i baggrunden sad Christen Knudsen Kleinsmedsvend, der af og til hjalp kældersvenden med at hente vin op fra kælderen. Det bemærkedes, at Brockenhuus og Gersdorf straks ved deres indtræden i stuen havde »en halv rus«, og denne er vel nok steget i løbet af aftenen, mens de unge mænd talte vidt og bredt om krigene i Nederlandene og Frankrig, i hvilke Johan Rantzau havde deltaget. I samtalens løb kom Brockenhuus og Johan Rantzau i en ivrig disput. Den drejede sig om en treårig hoppe, som Rantzau mente var for ung til »at gå i compagnie«, thi »i den frantzøsiske og kejserlige krig måtte hestene marschere 12, ja 16 timer om dagen«. Dette anså Brockenhuus for umuligt. Men Rantzau svarede: »Du tør ikke lade så spodsk herom, thi du haver ingen compagnie været udi, så du véd kun lidt deraf at sige.« »Hvorfor siger du det?« spurgte Brockenhuus, »skulle jeg derfor ingen ærlig karl være, fordi jeg haver ingen compagnie været udi.« Med disse ord sprang han op fra bordet og spurgte Johan Rantzau, »hvorfor han exproberet ham det, at han ingen compagnie havde været udi, thi han vidste bedre af krigsvæsen at sige end han.« Forgæves bad Rantzau ham om ikke at optage det så ilde, det var jo ikke ilde ment. »Jeg holder dig for en ærlig karl.« Men Brockenhuus var nu ikke til at styre. Han trak sin kårde og gik løs på Rantzau. I samme øjeblik kom imidlertid den lille kleinsmed, som havde siddet i et hjørne af stuen, bagfra ind på Brockenhuus og fik næsten kården vristet ud af hånden på ham. En kraftig ørefigen tvang dog smeden til at slippe sit tag, og skyndsomst måtte han retirere ind i en lille stue, hvor han holdt sig skjult, så længe tumulten varede.

Imidlertid fortsattes mundhuggeriet mellem de to adelsmænd. De i forhørene ordret gengivne replikker giver et godt begreb om datidens talesprog, der ikke stod vor tids daglig tale så fjernt, som mange mener. »For Guds skyld, Brockenhuus,« siger Rantzau, »pra (dvs. prange, tale vildt, eller prate, snakke) ikke så og skyd mig ikke omkring, thi

jeg haver kendt dig tilforn.« Brockenhuus: »Haver du kendt mig for andet end en ærlig karl.« »Nej,« svarer Rantzau, men Brockenhuus råber: »Jou! hvorfor siger du da, du haver kendt mig tilforn.« »Må jeg ikke sige det,« spørger Rantzau drilsk, han er åbenbart den mest behændige debattør af de to; i det hele var han et glimrende hoved, en tapper kriger og en af tidens lærdeste adelsmænd. Men nu blev Brockenhuus aldeles ude af sig selv, og fordrede Rantzau ud på gaden til duel. Vennerne lagde sig imidlertid imellem, Otto Bille førte Rantzau ind i et andet værelse og opfordrede Brockenhuus til at udsætte sagen til den næste morgen. Men denne stødte døren op, trængte ind i kammeret og forlangte, at affæren skulle afgøres straks samme aften. Begge gik så ind i vinstuen og ville gå løs på hinanden med de dragne kårder. Men nu greb Christen Høeg ind i affæren og »med gevalt« trak han Brockenhuus tilbage, skønt denne truede ham med at ville stikke kården ind imellem hans ribben.

I sit raseri løb nu Brockenhuus ud på gaden. Men den friske luft afkølede ikke hans hjerne, kort efter stod han atter i stuen med kården under sin arm. »Har du trukket den degen i stuen til mig,« råbte Rantzau, men de andre adelsmænd råbte: »Nej, han har trukket den på gaden.« Otto Bille og Rantzau ville nu ubemærket forlade valpladsen. Men da Brockenhuus mærkede det, råbte han: »Est du sådan en karl, at jeg kan jage dig i et hul,« hvortil Rantzau svarede, at han gik ikke, fordi han var bange for ham. Men i det samme gav Brockenhuus ham et stød i ryggen, så han nær var styrtet, og nu først greb Rantzau til kården, idet han sagde: »Skal det da endelig så være ment, så må jeg værge mig.« Nu trak også de to venner, Bille og Gersdorf, deres kårder, og Bille råbte: »Vil I overfalde min kammerat, så må jeg også stå ham bi.« Hermed var signalet til kamp givet, og alle fire styrtede ud i gyden og stillede sig over for hinanden: Brockenhuus over for Rantzau, og Gersdorf over for Bille.

Klokken var imidlertid blevet mellem 10 og 11. Det var den aften snevej, i gaderne lå høje snebunker, mørkt var

det og kun to matte lys i håndlygter, som tjenerne havde medbragt, oplyste scenen, hvor tvekampen fandt sted. Mange tilskuere overværede kampen i ærbødig afstand, stående på gadehjørnerne eller i gadedørene. Det var netop tiden, hvor adstadige borgere begav sig hjem til den fredelige arne og således blev ufrivillige vidner til duellen. Salomon Gersbers stedsøn, Wulf Ravn, som først havde overværet tumulten i stuerne, fulgte kampens gang ude i gyden, snart fra stedfaderens gadedør, snart fra de på den søndre side af gaden liggende huse, alt eftersom duellanternes forskellige stillinger tvang ham til at retirere og skifte plads. Også de andre adelsmænd tilligemed Billes og Brockenhuus' tjenere så til i angstfuld forventning om resultatet for deres herrers vedkommende.

Alle vidner var enige om, at Rantzau trængte Brockenhuus tilbage, mens Bille blev trængt af Gersdorf, så at han kom til at stå ved siden af Rantzau. Da bemærkede Rantzau, at Bille holdt sin venstre hånd op i siden, og hørte ham råbe: »Ah, ba, je suis blessé, jeg er bleseret.« Fra den anden side af gaden hørte man Brockenhuus efterabe ham: »O, ba! vi vil bedre drages derom i morgen,« hvorpå han forlod valpladsen medtagende sin ligeledes hårdt sårede ven: Christopher Gersdorf. De to brødre Rantzau tog deres ven under armen; men de var så uheldige at falde i en snedrive uden for apotekerens dør på Nytorv (hvor nu stiftamtmandsgården er), og da Bille ikke var i stand til at gå længere, bar de ham ind hos apotekeren. Han følte sig nu døden nær og forlangte, at først præsten og derefter bartskeereren skulle hentes. Præsten, Frederik Resen, indfandt sig straks hos ham. I sin beretning om Otto Billes sidste timer fremhæver han med stor styrke, at den unge adelsmand ikke lod sig mærke med, hvem der var hans banemand. Tværtimod erklærede han på præstens spørgsmål, om han ville tilgive sin fjende, at han ikke havde haft noget udestående med nogen, hvorpå præsten berettede ham efter foregående skriftemål. Og selv næste morgen, da præsten på ny besøgte ham, talte han ikke om, hvem der havde voldt hans død. Bartskeereren, der forbandt ham, vidste heller ikke noget at berette herom.

Som en ægte adelsmand bar han sin skæbne og anklagede ingen.

Den unge Gersdorf havde ligeledes fået et livsfarligt kårdestik og henlå i flere dage med høj feber og talte vildt. Derimod var de to hovedpersoner i dramaet sluppet helskindede fra kampen uden blessure; de var begge øvede krigere, som kunne holde hinanden stangen. Med rette kan man derfor kalde begivenheden en tragedie, hvori de uskyldige kom til at lide, mens de skyldige slap fri.

Duellen vakte med rette den største opsigt i Viborg og over hele landet. Stiftsbefalingsmanden, Hs. Exc. hr. Christian Skeel Jørgensen gav straks to officerer ordre til at begive sig til »de trende cavalierer« for i kongens navn at pålægge dem arrest i deres kvarterer, indtil sagen var oplyst. Men officererne fandt Gersdorf liggende i sengen »i dødelig svaghed«, han var »ganske fra hans forstand« og kunne hverken modtage eller give nogen meddelelse. Rantzau derimod forklarede »på adelsmands parole«, hvorledes alt var gået til. Efter hans opfattelse havde Bille og Gersdorf givet hinanden banesåret, og Caspar Brockenhuus var den, der med sin ubændige optræden havde fremkaldt striden. Brockenhuus var imidlertid straks samme morgen redet bort fra byen, ingen vidste hvorhen. Da officererne anden gang indfandt sig i hans logi, traf de ham dog hjemme. Han kastede al skylden på Rantzau og forklarede yderligere, at da Bille fik dødsstødet, havde han råbt til Gersdorf: Du har stukket mig som en ærlig karl. Også Gersdorf, hvem de senere havde fundet i en sådan tilstand, at han kunne forstå dem og besvare deres spørgsmål, forklarede, at han havde gjort alt for at bilægge striden mellem Rantzau og Brockenhuus, men – »Johan! Johan Rantzau er skyldig i al ulykken.«

Kort efter kom Otto Billes bror Holger (til Burholdt) til Viborg. Han lod ved byretten foretage en nøje undersøgelse af sagen og søgte særlig at få klarhed over, hvorvidt Otto Bille havde brugt den ytring, som Brockenhuus og nogle af ham – efter hans mening underkøbte vidner havde råbt: »Mr. Gersdorf, træk ud,« hvortil Gersdorf havde svaret: »Lad stå op til i morgen«, men at Bille hertil havde sagt:

»Er vi ikke cavalierer begge.« Ved bytings- og overrettsdom erklæredes disse udtalelser for usandfærdige, da de stred aldeles mod alle de andre vidneudsagn. Og Gersdorf synes selv at have opgivet al forsvar, thi da han var kommet lidt til kræfter, undveg han af sin arrest. Kort efter døde han som følge af sit sår. Og således endte dette drama med to unge i sagen selv uskyldige mænds død.

Sagen kom for Højesteret men afvistes, da ingen af parterne mødte.

Caspar Brockenhuus kaldtes kort efter tilbage til Norge og giftede sig her med Cathrine Hedevig von Løvenhjem, hvorved han blev stamfar for slægtens Brockenhuus-Løvenhjelmske linie. Han døde som generalmajor 1711.

Johan Rantzau indskrev sit navn med lysende træk i Danmarks historie. Han døde 1708 i Brüssel som kavalleri-general ved de danske tropper i Flandern.

II

En tåbeligere og mere hensigtsløs duel end den ovenfor omtalte, kan ikke godt tænkes. Dens sørgelige udfald har vel også bidraget til, at straffe-bestemmelserne i den 9 år senere udkomne Danske Lov behandlede så udførligt og skærpedes så alvorligt ikke alene for duellanternes vedkommende men for alle de ved duellen tilstedeværende, som havde undladt at hidkalde øvrigheden. Men, som ovenfor sagt, duellerne ophørte ikke af den grund, og Viborg Snapstingstid kan fremføre flere eksempler herpå. Således hændte det i april måned 1719, at de to brødre oberst Henrik Brockdorf til Grundet og major Schack Brockdorf til Hvolgaard mødtes i købmand Jørgen Schaltz' vinstue i St. Mogensgade. Majoren skyldte obersten nogle penge, men ville ikke vedgå sin gæld. Ved drikkebordet kom det til en alvorlig disput mellem brødrene. Et vidne, tjenestepigen Anna Andersdatter, giver en livlig beskrivelse af, hvad der foregik. Hun stod i køkkenet, fortæller hun, og vaskede op. Hun så da begge brødrene komme ud i gården, hvor de stod og »snakkede« med hinanden. Majoren rystede på hovedet, og Anna sagde

da til sin madmor: »Uden tvivl er majoren vred, han ryster så med hovedet.« »Det kan nok være,« svarede madame Schaltz lakonisk. Lidt efter gik Anna ud i gården for at give »fæet« noget at æde. Da kom brødrene igen ud af stuen, efter at de første gang efter samtalen var gået ind. Hun så dem stå i gården, omfavnende og kyssende hinanden. Men lidt efter kom Annas madmor ud i køkkenet og befalede hende at hente kirurgen Henrik Runckel for at forbinde majoren. Da hun nu gik ud af døren gennem hjørnestuen, så hun, at majoren stod »med sin lænd« op ad bordet, og at blodet randt ned over ansigtet.

Om hvad der var foregået i Schaltz' vinstue, får man kun indirekte vidnesbyrd om gennem højesteretsdommens vota. Oberst Brockdorf havde fået kongeligt lejde til selv at møde og forsvare sig ved kommissionsdomstolen. Dennes akter findes ikke bevarede, ej heller ses det af Højesterets kendelse, om kommissionen har dømt eller frikendt obersten. Men Højesterets behandling af sagen er ikke uden interesse, idet den viser, hvor vanskeligt det var at komme til bunds i slige duelsager, hvor vidne ofte stod mod vidne og hvor i alt fald spørgsmålet om, hvorvidt affæren var et resultat af nødværge, eller den var at betragte som en »rencontre« eller en duel måtte være bestemmende for Højesterets afgørelse.

Foruden de to brødre havde også deres venner, kaptajn Heckler og ritmester Berner været til stede i Schaltz' stue. De beretter, at majoren var beskænket, mens obersten var ædru. De kaster al skyld over på majoren, fortæller, at han overdængede broderen med skældsord, og at obersten forgæves søgte at tale ham til rette. De to officerer tilvejebragte imidlertid forlig, hvorpå de to brødre gik ud i gården, hvor de omfavnede og kyssede hinanden. Næppe var de imidlertid kommet tilbage i stuen, før majoren på ny for op, trak sin kårde og trængte ind på broderen. Obersten blev da også nødt til at trække sin kårde; under striden væltede da bordet, obersten faldt på ryggen og majoren over på ham. Men da obersten havde holdt sin kårde frem for sig, skete ulykken, idet majoren ved faldet rendte kården ind i livet på sig, efter at officererne forgæves havde søgt at hindre sam-

menstødet ved at battere brødrenes kårder. Af kirurgens beretning fremgik imidlertid, at majoren også havde fået en blessure i hovedet og et par sår i armen. Enkelte af højesteretsdommerne hævdede derfor med stor styrke, at obersten, som var ædru, måtte have kunnet afværge broderens angreb, uden at det var kommet til blodsudgydelse. De fleste vota gik dog ud på, at duellen havde været nødværge, at majoren havde foranlediget striden, og at obersten derfor burde frikendes. Ikke engang Rostgårds subsidiære votum, at broderen burde betale 40 lod sølv til den afdødes enke blev fulgt. Obersten blev således pure frikendt.

Det skal endnu bemærkes, at major Schack Brockdorf på sit dødsleje tog hele skylden på sig, ligesom han erkendte, at have været broderen det omstridte beløb skyldig.

III

De samme synspunkter var otte år tidligere gjort gældende i en lignende sag, men da kom Højesteret til et andet resultat.

Natten mellem den 16. og 17. februar 1707 blev justitsråd Palle Dyre til Sindinggård, Marie Grubbes noksom bekendte ægtemand, dræbt i en duel mellem ham og kaptajn Sluccow ved oberst Ingenhavens regiment på Holstebro torv. Forud for denne ulykkelige hændelse var, som sædvanlig, gået en munter aften i Mikkel Finds vinstue, hvor parterne havde spillet og drukket i selskab med en del af byens borgere. Sluccow tabte i spillet, men ville ikke betale. I stedet for stødte han til bordet, væltede kruset med øl ud på gulvet og råbte: »Jeg vil give en hundsfot.« Palle Dyre kunne ikke lade denne fornærmelse sidde på sig; han udfordrede kaptajnen, og begge ilede ud i Mikkel Finds gård for at afgøre mellemværendet.

Kort efter kom de imidlertid tilbage i stuen, hvor de på gæsternes opfordring indgik forlig og derpå omfavnede hinanden. Palle Dyre forlod nu lokalet, men forinden hviskede han et ord i øret på Sluccow, der kun svarede: »Jeg er en

ærlig mand.« Ledsaget af sin tjener og af et par af gæsterne begav Palle Dyre sig på hjemvejen til sit logi; men på torvet standsede han og sendte sin tjener hjem for at hente en anden kårde, og da han havde fået denne, skikkede han bud op til Mikkel Finds for at se, om Sluccow var gået hjem. Til de omstående sagde han: »Sluccow har sagt et ord, han holder det vel.«

Kaptajnen var imidlertid blevet siddende i Mikkel Finds hus; han synes ikke at have haft noget hastværk med at komme i lav med Palle Dyre, han lod endog sine regimentsmusikanter, der havde underholdt selskabet med musik, spille uden for Mikkel Finds vinduer, og først da denne opfordrede ham til at gå, forlod han huset ad en anden dør og begav sig afsted til sit hus. Han beordrede musikanterne til at spille, selv gik han i forvejen med kården i balgen, ligeledes ledsaget af gæster fra værtshuset, og således nåede op-toget frem til torvet. Det var måneskin den aften, men noget overtrukket. Ikke desto mindre blev han straks Palle Dyre var, der med den dragne kårde i hånden stod midt på torvet, omgivet af sine venner og tjenere, der forgæves mindede ham om at tænke på sin kone og sine umyndige børn. »Kom hid, kom hier,« råbte han til Sluccow, og nærmede sig ham tværs over torvet. Nu trak også kaptajnen sin kårde, og efter nogle få stød, ved hvilke også Sluccow blev såret, lå justitsråden død på pladsen.

Der blev straks nedsat en kommissionsdomstol, der kom til det resultat, at affæren måtte betragtes som duel, hvorfor Sluccow skulle bøde liv for liv, og begge parter have deres gods forbrudt til kongen.

Sluccow var imidlertid straks flygtet til Helsingborg, og herfra anråbte han kongen om, at sagen måtte blive ført for Højesteret, eftersom drabet var sket af nødværge, og hans sag ikke var behandlet retfærdigt ved kommissionsdomstolen. Kongen bevilgede dette, og i juli-august måned kom sagen til Højesterets kendelse.

Assessorernes vota foreligger i den endnu bevarede Højesterets protokol for året 1708, hvorimod selve dommen ikke findes.

Man ser imidlertid, at der mellem dommerne har været ikke ringe uoverensstemmelse om, hvorledes affæren skulle behandles. I de ret vidtløftige vota bliver sagens enkeltheder betragtet fra forskellige synspunkter. Niels Slange frikender Sluccow, idet han går ud fra, at parterne er blevet forligte i Mikkell Finds stue, og at Palle Dyres optræden er at betragte som et overfald på åben gade, over for hvilket kaptajnen som militær var forpligtet til at forsvare sig. Størsteparten af assessorerne hælder dog til den mening, at Dyre har udfordret Sluccow, da han hviskede ham i øret, og at Sluccows svar: Jeg er en ærlig mand, tyder på, at han har modtaget udfordringen. Assessor Vinding føjer hertil, at for ham er det afgørende, at Sluccow, da han angribes på torvet, ikke beder om fred eller kalder de omkringstående »til minde«, som jo skik og brug var i sådanne tilfælde, når man ville værge sig mod overfald, men straks trækker blank og går løs på Dyre. En enkelt voterende, Hjort, ønsker, at der skal gives Sluccow lejlighed til at aflægge ed på, at han ikke »intentionerede« at duellere med Dyre, da han forlod Finds hus. Resultatet blev imidlertid, at Højesteret stadfæstede kommissionsdommen.

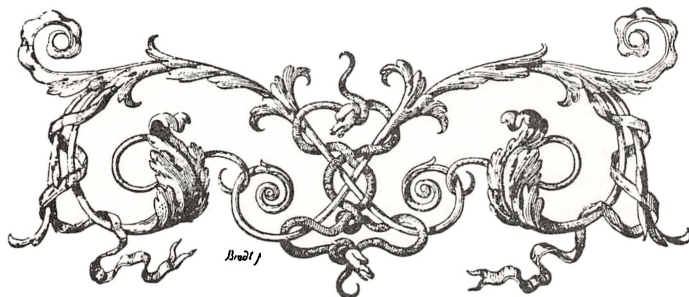
Den høje domstol måtte imidlertid endnu engang tage sagen op til prøvelse. Efter kgl. Majestæts befaling og efter indstilling af kancelliadvokat Scavenius skulle Højesteret på ny undersøge, om affæren var en duel eller en rencontre, for at der kunne træffes bestemmelse om, hvorvidt Palle Dyres boslod var hjemfalden til kronen, og dermed den stakkels enke i bund og grund ødelagt i økonomisk henseende. Det var at tale til assessorernes hjerte, og man ser også af de nye vota, at nye synspunkter gjorde sig gældende. Mens Slange selvfølgelig fastholdt sit oprindelige votum, syntes flere assessorer at ville tage afstand fra deres tidligere kendelser. De fremdrager alle momenter i sagen, der kunne forsvare det synspunkt, at affæren betragtedes som en rencontre, dvs. en aktion, fremkaldt af hidsighed og uden overlæg. Ingen ville dog erkende, at man kunne betegne den som nødværge. Og da to af assessorerne, Lemvig og Vinding, med bestemthed hævdede, at affæren var en duel, tog flertallet af de vote-

rende deres votum tilbage og stemte på ny for stadfæstelse af kommissionsdommen.

Således endte denne celebre sag. Men den fik et efterspil. Kongen så med større medlidenhed på begivenheden end domstolene. Fru Margrete Dyre slap med at betale 500 Rdl. til de fattige i København, og Sluccows hustru fik lov til at beholde, hvad kaptajnen havde forbrudt til kongen. Sluccow drog i fred til sin hjemstavn i Preussen efter at have tjent Hs. Maj. kongen af Danmark i 20 år.

Den mildhed, som kongen øvede, viser, at lovens strenge regler ikke altid blev fulgt til deres yderste konsekvens, selv om Højesteret har været nødt til at følge dem. Den enevældige konges milde sind var ofte de »underdanige og loyale« undersåtters bedste rygstød.

V.

SKÆLDSORD OG PRYGL

Adelsmænd og officerer afgjorde deres mellemværende med kårde eller pistol, jævne borgere deres med stokken og de bare næver. »Stavshug« og »jordskuf«, »skrub« og »dask om dask« var den almindeligste måde at give sin harme luft på, og den slags begivenheder hørte til dagens orden. De ledsagedes altid af en udsøgt samling skældsord. »Hundsfoot« og »skælm« lå på alles læber og fløj som skruptudser ud af munden på den, som følte sig krænket. Og modparten, som således blev tituleret, kaldte øjeblikkelig de omstående til vidne – »drages til minde«, sagde man – og en prokurator gav da hurtigt møde for »at sye de pågældende sammen« og få en retssag ud deraf, hvorved den ofte forarmede stakkels mand kunne tjene et par rigsdaler. Skældsordenes antal var legio og varieredes efter omstændighederne: »Æretyv, filur, snøffel, fusker, bønhas, skurk, flegel, æder og skarnsmenneske – mindre mand (tremarksmand)«, ja selv en så pæn titel som »monsieur« kunne benyttes som »ærerørigt ord«, når vedkommende person ikke var berettiget til at tituleres med en så fornem betegnelse – og alle skældsord havde en retssag til følge, hvis de var fremførte i vidners overværelse.

Når byretten sattes hver tirsdag formiddag kl. 10, mødte der altid »ærekrænkede« borgere, ledsagede af deres proku-

ratorer og vidner, mens der foran »tralværket«, bag hvilket den »højfornemme« byfoged, den »velfornemme« byskriver og de »agtbare« 8 tingmænd sad bænked, stod en skare tilhørere, der med spænding fulgte sagens gang. Det var den forløbne uges »chronique scandaleuse«, der her fremstilledes for de mest interesserede tilhørere, man kan forestille sig, og det var ikke en forhørsdommer, der pillede sagen igennem for at få klarhed over den, men to konkurrerende prokuratorer, der udspurgte og forhørte vidnerne, forvirrede dem ved indviklede spørgsmål, og til slutning selv kom i totterne på hinanden, brugte ukvemsord mod deres modpart, mod de anklagede, ja selv imod den høje ret, så at denne ofte måtte fratage dem ordet og lade dem ekspedere ud af retsalen. På »svalen« uden for rådhuset eller på torvet kom det da jævnligt til håndgemæng mellem de hidsige og iver-syge kamphaner, så at rettens betjente måtte skille dem ad. Man forstår, at sådanne optrin var krydderi på dagliglivets magre kost i den lille provinsby, hvor alle kendte hverandre, og hvor man ingenlunde bar over med sin nabos fejl og skrøbeligheder.

Blandt de hyppigst brugte og mest graverende skældsord var det fra Holbergs komedier velkendte ord: »Kanalje«. Men Holberg har sikkert ikke kendt den udlægning af skældsordet, som den vittige prokurator Ursin i Viborg fandt på for at fri sin klient for straf og bøde, thi Holberg ville sikkert ikke have forsømt at anvende den et eller andet sted i sine komedier. Ursin »vil alene forklare efter hans tanke, hvorvidt kanalje kan strække sig, såsom om det skal regnes af kanel, eller såsom det kan agtes af en stor river eller strøm, som kan falde sig imellem Gallien og Britanien; for det andet ser man i det malayiske sprog udi Indien, at kanalje, det er ringe folk, og derfor ikke kan agtes for ilde talte ord«. Jens Kjerulf, modpartens prokurator, svarer, at Ursin ikke har rejst på de pladser, han har nævnt, og »stod ham ikke an som en prokurator således at forklare og fortolke en pur tingsvidne«. Hvad straf derpå kunne følge, »stillede han ind til den høje ret«.

Et sjældent forekommende, men derfor også meget kræn-

kende skældsord var »mameluk«. Hattemagersvenden Søren Kolde havde udskældt sin kollega Oluf Lauridsen for mame- luk og udfordret ham på gaden »på klammeri-manér«. Men Ursin var også rede til at bortforklare dette ords fornærme- lige betydning. »Det kan ikke henregnes til ærerørige eller ukvemsord, såsom mameluk alene henhører til religions lunkenhed, der dog ingen fornægtelse beskyldes ej heller havde personerne fundament at dømme om sådant.«

Om udtrykket »bære kappen på begge aksler«, siger den samme vittige mand meget fornuftigt, at det er et »skiersord, som blandt venner udi kompagni tit og ofte sker på railleri«.

Det smukke køn brugte ikke urbane ord, når de blev op- hidsede. »Din sakramentalske skidt horunge«, »din forrip- pede kvinde«, »din poche rou«, skarnskvinde og lignende ti- tulatorer fandt de ofte anvendelse for i deres mundhugge- rier.

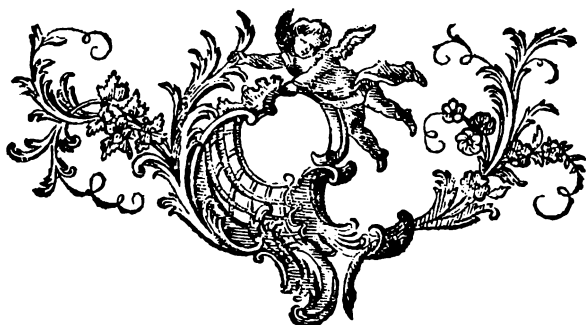
Dommerne behandlede i almindelighed sådanne sager ret overlegent, hvad der også var nødvendigt på grund af sa- gernes mangfoldighed og den ærekærhed, der næsten var ble- vet til en smitsom syge hos høje og lave. Ofte foranledigede de, at de stridende parter gav hinanden hånden til forlig i selve retten, eller de lod sig nøje med at dømme de anklagede til at give en erklæring sålydende, at de ikke vidste andet end godt at sige om modparten. Undertiden sendte de begge parter hjem med den besked, at sådanne bagateller ville ret- ten ikke beskæftige sig med. Men stort hjalp dette ikke. Pro- kuratorerne fik altid et lille salær tildømt, og de skulle nok sørge for, at der stadig var fuldt op af slige processer.

Det var imidlertid ikke udelukket, at også alvorlige til- fælde kunne indtræffe. Lige fra skrædder- og hattemager- svende til borgmestre og rådsherrer havde den mandlige by- befolkning en kårde daskende ved siden, og selv om kend- skab til brugen af dette våben og øvelsen deri ikke var syn- derlig bevendt, så kunne det dog hænde, at det kom til at volde skade. Således fægtede en sen aften natmanden og hans stedsøn med kårder på det gamle volddige mellem St. Ibs og St. Mogens Port i Viborg. Den gamle blev dræbt, og sønnen senere halshugget. Men disse folk var jo også profes-

sionals i kårdens brug, og når de gemene borgere drog deres små, tynde paradekårder med sølvskæfterne ud af skeden, lykkedes det hurtigt de håndfaste venner at afvæbne dem, vriste hæftet ud af hånden på dem og brække skeden itu. Så måtte enten kæppen eller næven afgøre striden, men selv disse to angrebs- og forsvarsvåben kunne let foranledige blodige næser og mørbankede kroppe. Venskabelige sammenkomster endte som oftest med et almindeligt slagsmål mellem gæsterne, og var man så uheldig en sen aften at træffe en flok af læredrenge eller skoledrenge, som løb »grassat«, kunne det vanskeligt undgås, at der vankede blodige pander.

Værst var det dog for en stakkels civilist, når han med eller mod sin vilje kom til at fornærme en officer, selv om denne ikke var adelsmand. Selv en Jacob von Thyboe kunne gøre det af med en lidt nærgående borgermand. Herpå afgiver den brave tobaks-konfiskations-inspektør i Viborg, Jesper Schousboe, et talende eksempel. Ingen kan bedre end han selv fortælle, hvad der hændte ham, da han den 1. oktober 1717 om aftenen ved 8 slet trådte ind i vinstuen hos Mathias Gandorff i Nytorvsgyden, Salomon Gerbers dattersøn og efterfølger, hvor borgmester Movrits Borchhorst, løjtnant Jens Clausen, rådmand Wulf Ravn og Mathias Gandorff fordrev tiden med en »styrvolt«, mens en del i spillet interesserede tilskuere stod omkring spillebordet.

»Sagens relation er denne,« skriver han i sit klageskrift. »Først kom jeg ind i Mathias Gandorffs hus den 1. oktober om aftenen ved 8 slet, hilsende kompagniet, som sad ved et lidet ovalt bord og spillede kort, en del stod omkring ved bordet. Begærede jeg af Mathias Gandorff mig måtte gives en pægel vin, hvilket straks skete. Satte jeg mig på en ledig stol og glasset for mig på bordet, såsom der ikke var uden det ene lys i stuen. Havde en æble i min venstre hånd og bed derpå, glasset i den højre hånd, drak deres sundhed. Straks sprang løjtnant Clausen fra stolen: »Tag dit glas og sæt på det andet bord, ellers skal den suerenort (dvs. schwere Not) fare i dig. Du bist nur ein Burger, Du solst Deinem Bürgermeister honoriren.« Hvorpå jeg svarede ham, jeg var ingen

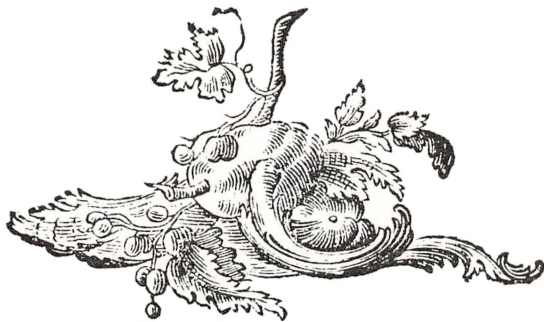
borger, mens en indvåner, svarede kongelige kontributioner til dato, hvorpå han sagde: »Tag dit glas og sæt bort, ellers skal jeg hugge din næse og øre af.« Derpå svarede jeg: »Holdt, holdt, hr. løjtnant, giv stunder en liden tid,« hvorpå han udi iver og i et øjeblik udtrækkede sin kårde med vred hu og ville gøre skade, jeg derimod, at frelse mig selv, greb ham udi fæstet med min venstre hånd som den, der ingen værge havde uden to blotte hænder, lidet stillestående med betragtning, hvorledes klingens i kården var dannet, tilstår jeg som en floret klinge, skarp på begge sider, spidsen var ikke at tvivle på. Denne ivrighed af mandhaftige hr. løjtnant Clausen blev ophævet, og jeg derpå atter igen begærede en pægel vin og satte den på det store bord, som ingen lys var på, gik frem og tilbage på jorden (dvs. gulvet) for mig selv. Kaldte jeg på Mathias Gandorff og udi fortrolighed spurgte ham ad i stilhed, hvad jeg skulle gøre ved den karl; jeg kunne være ham voksen nok, om jeg havde *sorte Maren* (navnet på hans tjørnekæp) til stede. Mathias nikkede med sit hoved dybsindigt og svarede mig ikke et ord, men straks satte sig hos denne mandhaftige løjtnant Clausen, og talte sagtelig med ham. Straks derefter rejste Mathias Gandorff sig fra løjtnanten, hvorefter jeg igen lod mig se ved lyset. Spurgte løjtnanten mig ad: »Kanst Du fægte, hæe?« Jeg svarede: »Når jeg har værge, vil jeg forsvare mig det bedste jeg kan.« Derpå gik jeg fra ham og drak af mit pægel glas, som var den anden og sidste. Talte mandhaftigen

hr. løjtnant til mig igen: »Kom hid, kys mig på min hånd, ellers skal jeg hugge din næse af.« »Det skal en skælm gøre i mit navn,« hvorpå jeg sagde til min liden søn: »Gå hjem efter en lygte og hent mig *sorte*, som er en tjørne-kæp,« såsom jeg havde hverken kårde, kæp eller hat, undtagen bare hænder og min peruque på, i tanker at gå udi et vennehus. Jeg straks derefter gik til borgmester Borchhorst, spurgte ham stiltiendes, hvad jeg skulle gøre. Hertil svarede han mig: »Det er bedst, du ser til at komme hjem.« Respontio: »Det vil jeg gøre.« Straks derefter fordrede mandhaftige løjtnant den ene bouteille vin efter den anden, skænkede selv overflødigt og drak borgmesters og kærestes skål ikke én gang, men mange gange. Syntes jeg da bedst at være rådeligst for mig at gå hjem efter hr. borgmesters eget råd. Da jeg udi stilhed skyndte mig at oplukke døren i mening at gå fredeligen hjem, hvilket ikke skete desværre, og næppe var kommen tre trin fra stuedøren ud til gadedøren, før end jeg hovedkuls blev udstyrtet til den nederste trappe, hvilken bestod af ti trin; påfulgte hug og slag. Da jeg kom op, ville jeg undløbe, men faldt og knælede til jorden af hug og slag, såsom hovedet var bar, parykken var taget af hovedet, og baghovedet måtte tage imod alt dette. Da råbte jeg allersidst: »Mathias Gandorff du haver synd af ved du hugger så hart på mit gamle hoved.« Derefter fik jeg to à tre slag, som var løselige, og hørte jeg et ærligt menneske tale: »Slå ikke manden ihjel,« så forlod de mig straks stiltiendes og gik bort.

Vidnerne i sagen ser dog noget anderledes på den end den gode Jesper Schousboe. De er alle enige om, at han har trængt sig ind på selskabet, drillet løjtnanten med at »ablaré« latin til ham, som dog løjtnanten til Schousboes ærgrelse har besvaret i samme tungemål; han har »ævlet op ad stolper og ned ad vægge«, så at løjtnanten måtte give ham nogle »rap« af hans flade kårde. Til sidst var han gået op og ned ad gulvet, havde lavet mangfoldige »grimasser og abespil«, skudt skuldrene i vejret og trukket sig sammen igen og gjort sig krumrygget efter løjtnanten. Så var det, at Mathias Gandorff og løjtnant Clausen måtte smide ham ud og give

ham nogle »skrup på gaden«, hvad vidnerne mente, han ærlig havde fortjent.

Men begivenheden afsluttedes med en sandhedstro Jacob von Thyebø'sk scene. Løjtnanten kommer sejrstolt op i stuen med den dragne kårde i hånden, idet han udbryder – naturligvis på tysk, skønt han er en indfødt nordmand: »Der Canaille solte mich mit Frieden lassen; ich habe ihm wohl abgeprügelt. Hatte ich nicht Respect für den Herrn Bürgermeister gehabt, ich solte der Canaille besser accomodieret haben, da er denn schwer Noht solte kriegen.« En bedre kommentar til Holbergs berømte komedie vil ikke let kunne findes.

Viborg-litteratur 1975

Fortegnelsen omfatter et udvalg af bøger og tidsskriftartikler, som er udkommet i 1975. En tilsvarende fortegnelse for årene 1972–74 vil fremkomme i årbogens næste årgang sammen med fortegnelsen for 1976.

Bevaringsplan Viborg. Udarbejdet 1971–72. Viborg, 1975. Bind 1–2. 1. Registrant. 2. Kortbilag.

Ditzel, H. Bruunshaab Prospekter. Til Peter (Seeberg) 22. juni 1975. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune og Skovgaard Museet i Viborg, 1975. 44 sider, illustreret. Breve mellem Georgia og P. C. Skovgaard.

Fjends kommune. 3. udgave. 1975/76. Mostrups Forlag, 1975. 71 sider, illustreret, kort. Omslagstitel: Information om Fjends kommune.

Goddag igen. Udgivet af museerne, Centralbiblioteket, Turistforeningen i Viborg, 1975. Årgang 1. Fortsættelse af Goddag.

Holst, Knud Th. Naturparker og reservater i Danmark. Udsendes i samarbejde med Danmarks Naturfredningsforening. Forum, 1975. 176 sider, illustreret. Side 79–80: Vildtreservatet Hjarbæk Fjord. Side 81–82: Omkring den nordlige isrand. Dollerup bakker og Hald sø. Egeskoven ved Hald. Litteraturhenvisninger.

Hvidtfeldt, Johan. Gennem Blichers land til bispestaden Viborg. 4. udgave, 1975. 79 sider, illustreret. (Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune, 7). Tegninger af Svend Erik Ihle. 1. udgave 1955, 2. udgave 1965, 3. udgave 1969.

Kristensen, Frida. Oplandsanalyse for Viborg. Af Frida Kristensen og Sigurd Bennike. Viborg, 1974. 84 blade.

Israelsen, N. J. Johan Gotfried Hödrich – bygmester i Viborg. Foreningen til Gamle bygningers Bevaring, 1975. 76 sider, illustreret. Litteraturhenvisninger.

Landsarkivet for Nørrejylland. Privatarkiver. Bd. 1. 1975. (arkivregistraturer, 5). Bd. 1: Bygmester Johan Gotfried Hödrich. Arkitekt Johs. Frederik Frits Chr. Uldall. Arkitekt Søren Vig-Nielsen. Landinspektørerne Martin Ludvig, Daniel og Frederik Wesenberg. Sognepræst, dr. phil. Frederik Julius Heise. Forfatter, redaktør og bogtrykker Anton Frantz Just. Slægten Schade. Forfatteren August F. Schmidt. Købmand og gods-ejer Jacob Severin.

Lejrskoler i Viborg amt 1974. Viborg Stiftsmuseum, 1975. 35 sider, illustreret.

Lidegaard, Mads. Hærvejen i Viborg amt. Tegninger af Jens Rosing. Korttegninger af Svend Hansen. Schultz, 1975. 95 sider, illustreret, kort.

- Meedom, Gudrun.* Hilsen fra et landskab. Tegninger af Johs. Bæch. Fra Specialtrykkeriet i anledning af 25-års jubilæet 1. oktober 1975.
- Museerne i Viborg Amt.* 1975. Forskellig paginering. Duplikeret. Fremtidsskitse.
- Seeberg, Peter.* Det halve år i Viborg amt. Tegninger af Knud Dahl. 1975. 63 sider, illustreret.
- Til fods på Viborg-egnen.* Udgivet af Viborg Turistkontor. Viborg, (1975). 8 sider.
- Velkommen til Karup kommune.* 4. udgave 1974/75. Mostrup, 1975. 80 sider, illustreret, kort.
- Velkommen til Viborg kommune.* 20. årgang 1975/76. Mostrup, 1975. 128 sider, illustreret + kort.
- Vestergaard, Kristian.* Vandmøller i Viborg amt. Eget forlag (Arena), 1975. 158 sider + 1 tavle, illustreret og 10 kort.
- Vestre landsdelskommando.* De jysk-fynske styrkers domiciler I. Ved Niels Sigismund Lunn. Århus, 1975. 179 sider, heraf 33 kort. Litteraturhenvisninger.
- Viborg Amts museer.* Tilbud til skoler og institutioner for skoleåret 1975/76. Viborg Stiftsmuseum, (1975). 24 sider, illustreret. Tilbudene består af små vandreudstillinger til studiebrug.
- Viborg amts ungdomscenter 1972-1975.* (Omslagstitel). 1975. 25 sider.
- Viborg Amtsgymnasium.* Af Friis og Moltke m. fl. (Arkitektur 1975. 19. årgang, nr. 3, side 81-92, illustreret).
- Viborg Amtskommune.* Amtsredegørelse 1975. Redegørelse i henhold til paragraf 11 i lands- og regionplanloven. Udarbejdet i samarbejde mellem forvaltningerne i Viborg Amtskommune, Fredningsplanudvalget for Viborg Amt og Peter Bredsdorffs tegnestue ApS. 1975. 120 sider, illustreret.
- Viborg Handelsskole.* (Tegl 1975. 78. årgang, nr. 1, side 40-44, illustreret).
- Viborg kommune.* Bygningsvedtægt 1975. 18 sider og 1 bilag og 11 kort.
- Viborg Week-end.* Udgivet af Erik Hennings. 1975. Årgang 1. Udkommer hver lørdag.

Samfundet siden sidst

Historisk Samfund for Viborg amt afholdt generalforsamling torsdag den 10. april 1975 kl. 19,30 i Centralbibliotekets foredragsaal, Viborg. Formanden, provst *Morten Øllgaard* bød velkommen og foreslog på bestyrelsens vegne landsarkivar *Jens Holmgaard* som dirigent. Efter at denne var blevet valgt og havde konstateret, at generalforsamlingen var lovligt indkaldt og afholdtes i overensstemmelse med lovene, gav han ordet til formanden, som aflagde følgende *beretning for året 1974/75*:

Året 1974/75 må siges at have været et normalt år med aktiviteter på de områder, som vi plejer at beskæftige os med. Det eneste punkt, hvor vi kan pege på en lille smule uregelmæssighed, er med hensyn til vores foredragsvirksomhed, der udelukkende har drejet sig om lokale emner, hvor vi plejer at have en blanding af lokal- og almindelig historiske emner. Vi havde ved sidste års generalforsamling som erstatning for arkivar Ørbergs foredrag om det gamle Viborg, som måtte udgå på grund af Ørbergs sygdom, mit lysbilledforedrag om Vorde kirke. I efterårsferien havde vi i samarbejde med Landsarkivet og dets udstilling her på Centralbiblioteket, hvor man viste tegninger og fotografier om Viborgs bygmestre, især arkitekt Vig-Nielsen og bygmester Hödrich, et foredrag om denne sidste af bygningskonstruktør N. J. Israelsen, Århus. Endelig havde vi lige før påske et foredrag af seminarieadjunkt Leif Hansen, Ranum, om matrikuleringen i Romlund. Af hensyn til selve emnet og tillige ud fra en trang til at komme i forbindelse med lidt større kredse var denne aften henlagt til Romlund forsamlingshus. Med hensyn til tilslutningen til dette møde må man sige, at der var mødt mange lokale ikke-medlemmer op, men til gengæld var repræsentationen af samfundets medlemmer uden for Romlundområdet meget svag, hvorfor det ville være rart, om man fra forsamlingen ville tilkendegive sin mening om denne form for mødevirksomhed.

Sommerudflugten, som fulgte familien Friedenreichs spor her på Viborg-egnen, begyndte i Stiftamtmandsgården og gik over Højbjerg kirke til Palstrup, hvor major Schaumburg og frue lod os komme ind på det helt private område, men desværre var selve hovedbygningen ikke tilgængelig på grund af istandsættelsesarbejde. Arkivar Henning Paulsen, som havde fortalt fra sted til sted, rundede turen af ved kaffebordet i Højbjerg sognegård og kædede dermed det sete og oplevede sammen på en fortrinlig måde.

Årbogen kom som sædvanlig lige op til jul og må med sin blanding af erindringsstof og historiske artikler siges at være et levende og værdigt led i rækken af årbøger.

Endelig skal jeg nævne, at bestyrelsen af det ved sidste generalforsamling nyvalgte medlem, køerlærer Aksel Nielsen, Thorning, er blevet orienteret om planerne for at oprette et museum i Thorning præstegårds

udbygninger, og selv om vi ikke på nuværende tidspunkt kan eller skal indblandes i museumsplanerne, er vi selvfølgelig – ud fra vores formålsparagraf – interesseret i at følge og måske på et senere tidspunkt medarbejde i, at dette lokalhistoriske initiativ skal blive til virkelighed.

I tilknytning til formandens beretning fremhævede redaktør *Arne Lilholt* det positive i afholdelse af foredrag ude omkring på de steder, hvortil emnet havde tilknytning og anbefalede en fortsættelse af denne praksis. Formanden lovede, at Historisk Samfund også fremover ville være opmærksom herpå og forsøge at arrangere sådanne møder. Beretningen godkendtes derefter énstemmigt.

Foreningens *regnskab* (jvf. omstående) blev derefter fremlagt og karakteriseret som et godt regnskab, hvilket imidlertid ikke skulle forlede til overdreven optimisme, da trykpriserne fortsat var i stærk stigning. Et medlemstal på ca. 640 og trykkeudgifter på ca. 26.000 kr. for årbogen svarede til udgifter alene til årbogen på godt 40 kr. pr. medlem, så det ville blive nødvendigt med en kontingentforhøjelse, der også var annonceret som et selvstændigt punkt på dagsordenen. Til regnskabet blev der gjort bemærkninger af overlærer *Kr. Andersen*, Løgstrup, der henledte opmærksomheden på rentegevinsten, hvis man ikke lod for mange penge stå på girokontoen, og af oberstløjtnant *P. P. Schroeder*, der ønskede en fyldigere redegørelse for foreningens tilskudsforhold, hvilket blev givet. Regnskabet godkendtes derefter.

Ved det derefter afholdte valg foreslog bestyrelsen, at denne udvidedes med én person, hvorefter domprovst Knud Gjesing, arkivar Hans H. Worsøe og provst Morten Øllgaard genvalgtes, og stiftamtmand Fl. Martensen-Larsen nyvalgtes. Som revisor genvalgtes assistent Henning Skov.

Som næste punkt stod *kontingentforhøjelse* (jvf. ovenfor) på dagsordenen, hvor bestyrelsens forslag om et kontingent på 35,00 kr. årligt vedtoges. Kontingentet skulle i det mindste i år være incl. porto.

Da der ikke var nogen, der ønskede ordet under *Eventuelt*, sluttedes generalforsamlingen, hvori ca. 65 medlemmer havde deltaget, kl. 20,05.

Efter generalforsamlingen holdt foreningens næstformand, arkivar *Paul G. Ørberg* foredrag »Strejftog i det gamle Viborg«, hvorefter mødet sluttede med fælles kaffebord.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

INDTÆGTER:

Overført beholdning fra forrige år:

Kontant	217,67	
Giro	3.020,83	
Sparekassen	<u>2.306,54</u>	5.545,04
Kontingenter		17.080,00
Bogsalg		3.417,98
Annoncer		8.376,85
Tilskud		10.813,00
Momsrefusion		234,00
Renter		55,36

Indtægter i alt 45.522,23

DRIFTSREGNSKAB FOR TIDEN 1/4 1974 – 31/3 1975

UDGIFTER:

Trykkeri	22.761,91
Honorarer	2.775,00
Moms	960,00
Porto	2.364,70
Møder og rejser	724,80
Tryksager	359,02
Kontingent SLF	656,70
Regnskabsfører	1.097,00
Diverse	413,36
	32.112,49

Overført til næste års regnskab:

Kontant	111,37	
Giro	6.276,93	
Sparekassen	7.021,44	13.409,74
Udgifter i alt		45.522,23

Viborg, den 26. marts 1975.

Else Hansen, kasserer.

Undertegnede revisorer har dags dato revideret regnskabet for perioden 1/4 1974–31/3 1975. Kassebeholdningen på kr. 111,37 var til stede. Girobeholdningen kr. 6.276,93 og beholdningen i Sparekassen, Viborg, kr. 7.021,44 er afstemt. Kassebogen er afstemt med foreliggende bilag. Regnskabet har i øvrigt ikke givet anledning til bemærkninger.

Viborg, den 26. marts 1975.

Finn Bertel.

Henning Skov.

Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune 1974/75

Beretning om virksomheden 1974/75:

I årets begyndelse var arkivets virksomhed præget af kampagnen for indsamling af gamle film og billeder, som i samarbejde med Danmarks Radio foregik i Viborg amt i april måned. Arkivet havde i denne forbindelse udstillingen »Det gamle Viborg og dets omegn«. Udstillingen, der var åben i tiden 30/3–7/4 1974 blev besøgt af ca. 2500 gæster, incl. pensionistforeningerne i Viborg storkommune, der var særskilt inviteret. Resultatet af kampagnen blev for Viborgs vedkommende, at der kom 23 gamle film ind og ca. 1700 billeder, dels som gaver og dels som lån. Danmarks Radio lod filmene kopiere og forærede arkivet en kopi af filmene. Et resultat af denne indsamling så man bl. a. i Danmarks Fjernsyns udsendelse den 9. april i år om besættelsestiden, hvor det største indslag var fra Viborg.

Billedindsamlingen under kampagnen må anses for at være tilfredsstillende, dog havde man nok ventet flere billeder fra Viborgs omegn. Registrering, affotografering og tilbagesendelsen af det indkomne materiale varede det meste af sommeren 1974.

Dronningebesøget i juli 1974 gav arkivet en del beskæftigelse, idet en stor del af byens handlende pyntede deres vinduer med fotostater af gamle billeder i stor størrelse, som blev fremstillet ved arkivets foranstaltning for de handlendes regning. Denne aktivitet har fortsat året igennem, det er blevet »in« at vise gamle billeder af Viborg. Bl. a. blev arkivet anmodet om at assistere ved udsmykningen af sparekassen »Bikuben«, der åbnede i Gravene. Resultatet blev en hel væg med en fotostat af et kobberstik fra tiden omkring 1760, »Viborg set fra bakkerne øst for Asmild Kloster«.

I anledning af at det tyske fjernsyn i sommeren 1974 optog filmen »Hørvejen« – Oksevejen – blev arkivet anmodet om historisk stof vedr. stuedrifter ad hørvejen. Arkivet udarbejdede en historisk beretning om den jyske stud, studehandlere og stuedrifter fra Limfjordssegnene. Arkivet var ligeledes det tyske fjernsyn behjælpelig ved optagelse af scener fra gamle hulveje nord for Viborg (Trolddal).

I anledning af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkivers 25-års jubilæum blev der af sammenslutningen fremstillet en vandreudstilling under navnet »Hvad er et lokalhistorisk arkiv«. Arkivet lånte den – som det første i Danmark – og viste den på skolerne i Almind, Løgstrup og Tapdrup samt omsorgscentrene i Vestervangen og St. Mikkelss-

gade, ligesom den var opstillet på plejehjemmene Blichergården og Ibsgården. På valgdagen den 8. januar 1975 var udstillingen opstillet i Tinghallen.

Som et resultat af denne udstilling gik lærere og elever i Tapdrup skole i gang med en lokal indsamlingskampagne for gamle billeder m. v. fra skoledistriktet, som arkivet så efter bearbejdelse af det indkomne materiale skal følge op med en udstilling på skolen.

Møder og kurser:

Arkivet har i det forløbne år kun deltaget i ét kursus, der blev holdt på Landsarkivet i Viborg: Kursus for medarbejdere ved de lokalhistoriske arkiver 25.-26. oktober 1974. Endvidere deltog arkivets leder i Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Holstebro, men kun én dag. Ligeledes deltog arkivets leder i SLAs 25-års jubilæum, der blev afholdt den 22. november 1974 på Landsarkivet i København.

Åbningstid:

Arkivet har været tilgængeligt i Centralbibliotekets åbningstid med fast træffetid med arkivets personale daglig fra kl. 10-12 samt i vinterhalvåret hver onsdag kl. 18-20.

Arkivfilm:

Der er ikke i årets løb af Viborg Smalfilmklub optaget film til arkivet, idet denne aktivitet er overgået til Stiftsmuseet.

Gaver:

Arkivet har i årets løb modtaget et stort antal gaver, såvel film, billeder som dokumenter og meget andet. Som særlig værdifulde ting kan fremhæves:

Fru biografejer E. Michelsen, Fotorama, der velvilligt stillede sit arkiv af gamle film til rådighed for kopiering.

Fru bankdirektør Ester Himmer, Randers, opklæbede avisartikler vedr. Viborg Kunstforening, Ligbrændingsforeningen m. v.

Fhv. sparekassebogholder Ballund-Jensen en stor samling aviser, tidskrifter m. v. samt opklæbede avisartikler, alt vedr. Viborg og omegn.

Dette har givet et stort og godt supplement til arkivets beholdning af opklæbede avisartikler.

Økonomi:

Arkivets samlede driftsudgifter har i regnskabsåret 1974/75 andraget kr. 47.429,30.

På den særlige konto for udgivelse af skrifter har der været en indtægt ved salg af bøger på kr. 1.834,00. Beholdningen på denne konto er nu kr. 13.100,50.

Ledelse:

Viborg kommunes kulturudvalg har i det forløbne tidsrum bestået af:

H. Spanggaard Munch.
Anton Hammershøj.
Ingeborg Heick.
Kr. Thorup Jensen.
Sejer Nicolaisen.

Det særlige tilsynsråd vedr. Lokalhistorisk Arkiv består af:

Borgmester O. Th. Nielsen.
Materielforvalter H. Spanggaard Munch.
Landsarkivar Jens Holmgaard.
Stadsbibliotekar Kjeld Høyrup.
Museumsinspektør Peter Seeberg.
Provst Morten Øllgaard (repr. for Historisk Samfund).

Tilsynsrådet har holdt møde den 19. september 1974.

Personale:

Den daglige ledelse forestås af kaptajn A. Vejen-Andersen som heltids-ansat. Siden november 1974 har redaktør Arne Lilholt været tilknyttet arkivet som halvdags ansat med bl. a. avisregistrering som arbejds-område. Premierløjtnant R. Fjeldsted har som fritidsbeskæftiget delta-get i arkivets arbejde vedr. fotografering og fremstilling af billeder, så-vel affotografering af gamle lånte billeder, som nyoptagelser og har derved bidraget til, at arkivets billedsamling har fået en stor og værdi-fuld forøgelse.

September 1975.

A. Vejen-Andersen.

Fra Viborg Amt 1975
er tilrettelagt og trykt i 900 eksemplarer hos
F. V. Backhausens eftf. a/s, 8800 Viborg.
Skrift: 8 og 10 pkt. Garamond.
Papir: Glittet tryk E 270, De forenede Papirfabrikker.
Klicheer: Odense Reproduktion.

Historisk Samfund for Viborg Amt

støttes i sit arbejde af følgende:

Andelsbanken, Viborg afd.
Asani, Viborg.
F. V. Backhausens eftf. a/s, bogtrykkeri.
Bikuben, Viborg afd.
E Bindstouw, Lysgaard.
Bryggeriet Thor, Randers.
Dansk Slægtshistorie, Kjellerup.
FDMs Rejsebureau A/S.
Feldt og Døssing, ejendomsmæglere,
Viborg.
Fona, Viborg.
Ford, A. Philipsen Akts., Viborg.
Galsgaards Farvehandel, Viborg.
Bent Gildsig, farvehandel, Viborg.
Grundfos A/S, Bjerringbro.
Handelsbanken i Viborg.
Hansen og Nielsen K/S,
Jacobi, kontoretablering, Viborg.
H. Jarly, guldsmed, Viborg.
Jydsk Boghandel, Viborg.
Jyske Bank, Viborg.
Niels Kalhave A/S, VVS-service,
Viborg.
J. N. Kjærsgaards Tømmerhandel A/S,
Viborg.
Thomas Kolbeck, Viborg.
Kongensbro Kro, Ans.

Krusell, lædervarer, Viborg.
Landmandsbanken, Viborg afd.
Løveapoteket, Viborg.
Midtjydsk Frøhandel, Viborg.
»Odin« A/S, Viborg.
Palæ, restauration, Viborg.
Pan Buslinier, Viborg.
A. Røn Petersen, smedearbejde, Viborg.
Anders Petersen, farvehandler, Viborg.
Privatbanken for Viborg og Omegn.
Revisionskontoret A/S, Hald Ege.
Sct. Mathias Apotek, Viborg.
Schous Boghandel, Viborg.
Schumanns Herremagasin, Viborg.
Specialtrykkeriet, Viborg.
Svaneapoteket, Viborg.
Viborg Andelsmejeri.
Viborg Blikkenslageri,
v. Westergaard & Bak.
Viborg Byes og Omegns Sparekasse.
Viborg-data A/S.
Viborg Papir-Compagni.
Viborg Rejsebureau, Dumpen 23.
Viborg Stifts Folkeblad.
Vissing & Halskov, aut. el-installatør,
Viborg.
Østergaard Bøger, Viborg.

HANSEN og NIELSEN K/S
Snedkermestre

Absalonsvej – Viborg – Tlf. 62 17 11

SPECIALTRYKKERIET
Gørtlervej 7
Viborg – Tlf. *62 40 33

OFFSET
BOGTRYK
SERIGRAFI

VISSING & HALSKOV A/S
aut. el-installatør

Jernbanegade 20 – Viborg
Telefon 62 24 66

Radio

Fjernsyn

Asani

*ih, de er
så flinke - hos*

FONA

Krusell
LÆDERVARER

Viborg

ANDELSBANKEN

A. m. b. a.

VIBORG AFDELING

Guldsmeden på strøget

JARLY

Tlf. (06) 62 01 09 - Viborg

Guld - Sølv - Ure

Prinsens Bryg

- *en frisk
pilsner*

VIBORG ANDELSMEJERI

VIBORG IS

SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 62 42 66

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravene 18

Viborg

Tlf. 62 02 69

J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL

VIBORG

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 62 62 47

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. *62 58 77

PRIVATBANKEN FOR VIBORG OG OMEGN

Filial af Privatbanken i København

ANDERS PETERSEN

Tapet- og farvehandel

Viborg

Telefon *62 12 66

JACOBI

Ringvejen - Viborg

Telefon 62 40 00

A. PHILIPSEN *Akts.*

Skivevej

Viborg . Tlf. *62 35 11

*Skaf
nye
medlemmer*

til Historisk Samfund

Spørg

SPAREKASSEN

**JYSKE
BANK**

SELSKABSLOKALER

RESTAURATION

VIBORG REJSEBUREAU A/S

Dumpen 23

Tlf. *62 43 11

Viborg

Hjemstavns museet

E BINDSTOUW

I LYSGAARD

11 km fra Viborg

7454 Skelhøje

Telefon (06) 66 75 79

HANDELSBANKEN

- altid med i billedet

Mathiasgade 52 - Viborg - Telefon 62 15 00

Vestervang afdeling, telefon 62 63 11

Kølvrå afd. tlf. 10 16 66 - Karup kontoret tlf. 10 14 11

JYDSK BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 36

Viborg

Tlf. 62 09 99

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

SLÆGTSFORSKNING

Gælder det udarbejdelse af
anetavler eller slægtsbøger samt alt vedrørende slægtsforskning,
da henvend Dem til

DANSK SLÆGTSHISTORIE

Ågade 44 - Kjellerup - Telefon 88 15 88

NIELS KALHAVE A/S

VVS-service

Viborg

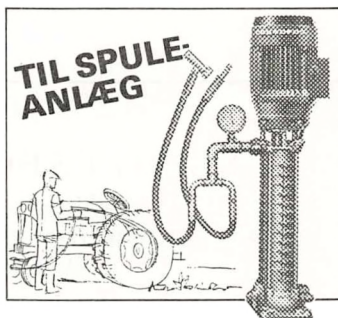
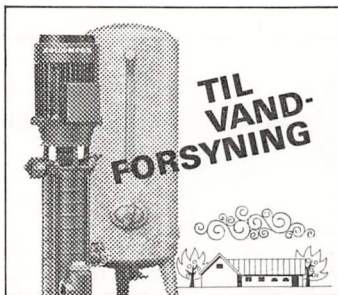
Telefon *62 50 00

Tøjet får vi i

GRUNDFOS

de rigtige pumper

Vort program omfatter bl. a. centrifugalpumper, dyk-pumper i rustfrit stål, borerørpumper, ejektorpumper og cirkulationspumper. GRUNDFOS-pumper anvendes også i træimprægneringsanlæg.

GRUNDFOS A/S

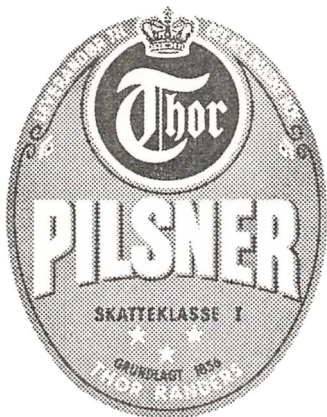
9850 BJERRINGBRO · TLF. 06 *861400 · TELEX 80731
AFDELING I KØBENHAVN · VALLENSBÆKVEJ 30-32
BRØNDBYVESTER · 2800 GLOSTRUP · TLF. 01 *964022

VIBORG PAPIR COMPAGNI

Thomas Kolbeck

– det er
Thorsdag
hver dag

Bikuben

... det summer sig

ET RART KVARTER

et godt madsted

KONGENSBRO KRO

Telefon (06) 87 01 77

FDMs REJSEBUREAU A/S

v. E. Kolby Simonsen

Telefon (06) 62 41 60

bogtryk
offset

F. V. Backhausens eftf. a/s

Viborg Stiftsbogtrykkeri

Sct. Mathiasgade 34 - 8800 Viborg - Telefon (06) 62 00 08

– Kom ind og hør om vor betalingservice –

LANDMANDSBANKEN

VIBORG AFDELING

Revisionskontoret a/s - Hald Ege

L. H. NØRREMARK

registrerede revisorer

Teglårdsvej 1 – Hald Ege – 8800 Viborg – Telefon (06) 63 82 00

VIBORG DATA A/S

Teglårdsvej 1 – Hald Ege – 8800 Viborg – Telefon (06) 63 81 22

EDB-behandling af:

Regnskab – Debitorer – Kreditorer – Lønregnskab m. v.

Alt smedearbejde udføres

A. RØN PETERSEN
Falkevej 9 – 8800 Viborg
Telefon (06) 62 06 77

*Al omsætning af fast ejendom
foregår gennem*

Anne Feldt & Sv. Dossing

Statsaut. ejendomsmæglere M.D.E.
Mathiasgade 31-33 . 8800 Viborg
Tlf. (06) *62 52 55

Støt indsamlingen

til

Red Barnet

*

Svaneapoteket

Viborg

*

Løveapoteket

Viborg

*

Sct. Mathias Apotek

Viborg

Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune

har i sin skriferække udgivet flg. publikationer, der sælges til de anførte priser, *excl. moms*:

[1] Henri Hansen: Litteratur om Viborg. 1948. 99 sider	4,50 kr.
[2] Otto von Spreckelsen: Stænderpladsen i Viborg før og nu. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1951. 58 sider, illustreret	4,00 kr.
[3] Otto von Spreckelsen: Viborg Bys Borgerbog 1713–1860. 1955. 471 sider	15,00 kr.
[4] Otto von Spreckelsen: Viborg bys gadenavne. 1962. 48 sider, illustreret	10,00 kr.
[5] Otto von Spreckelsen: Viborg Vandring. Tegninger af Johs. Bæch. 3. ændrede udgave. 1969. 62 sider, illustreret	10,00 kr.
[6] Soldat i Viborg 1865–1965. Redigeret af Aage Bonde. 1965. 120 sider i stort format, rigt illustreret	20,50 kr.
[7] Johan Hvidtfeldt: Gennem Blichers land til bispestaden Viborg. Tegninger af Svend Erik Ihle. 3. udgave. 1969. 80 sider, illustr.	10,00 kr.
[8] J. Chr. Sixhøj: Viborg Katedralskoles dimittender 1630–1879. Ved Carl E. Jørgensen. 1968. 220 sider	36,00 kr.
[9] Viborg Smedelaug. Af Otto Smith, Aage Philipsen og Paul E. Pedersen. 1968. 72 sider, illustreret	12,50 kr.
[10] Vogt lys og ild. Viborg købstads brandvæsen 1844 – 18. maj 1969. Redigeret af O. K. Rørsted i samarbejde med E. Kløve. 1969. 79 sider, illustreret	12,50 kr.
[11] Johannes Bæch: Viborg Motiver. Med indledn. af Arne Lilholt. 1. oplag 1969, 2. oplag 1970. 6+29 sider i tværformat	24,75 kr.
[12] Helmuth Spanggaard Pedersen: Viborg i 1930'erne. 1971. 64 sider, illustreret. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1970	Udsolgt
[13] Helmuth Spanggaard Pedersen: Viborg under besættelsen. 1971. 104 sider, illustreret. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1971	12,00 kr.
[14] Harald Ditzel: Bruunshaab Prospekter. 1975. 48 sider, illustreret	12,00 kr.

*

Arkivet forhandler også restoplaget af:

Viborg Købstads Historie. Udg. af Viborg byråd. Red. af Svend Aakjær, 1940–41. Bd. 1 og 4.

*

De anførte skrifter kan købes i boghandelen, for enkeltes vedkommende tillige i kiosker m. v., eller ved henvendelse til: *Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune*, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, telefon (06) 62 44 88. Giro 6 06 61 00. Ved postordre er det tilstrækkeligt at anføre publikationens/publikationernes nummer/numre.

Historisk Samfund for Viborg Amt

er oprettet i 1928 og har til formål:

Samfundet har gennem årene udover årbøgerne kunnet tilstille sine medlemmer en række vægtige særpublikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger *Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker*, *Billeder af Viborg amts forhistorie*, *Fæstebonde i Nørre Tulstrup* *Christen Andersens Dagbog* og *Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839*.

Kontingentet er p.t. 35,00 kr. årligt, der betales ved modtagelsen af årbogen, hvis pris i boghandelen er 45,00 kr.

Medlemmerne kan til favorpris erhverve ældre årgange af årbogen og en række andre publikationer. En fortegnelse over disse findes på omslagets side 2.

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færd i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.«

Formålet søges fremmet

»dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen osv.«

Indmeldelser modtages af fru Else Hansen, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, telefon (06) 62 44 88, eller af bestyrelsens medlemmer.